

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΚΛΑΣΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»

ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑΣ

(Α.Μ: 21)

**ΦΤΕΡΩΤΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΣΤΙΣ *ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ* ΤΟΥ ΟΒΙΔΙΟΥ: ΜΙΑ
ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΜΥΘΟΥ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΜΗΛΑΣ, ΤΗΣ ΠΡΟΚΝΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΤΗΡΕΑ**

Μεταπτυχιακή Διπλωματική εργασία

Επιβλέπουσα: Στέλλα Αλέκου

Επίκουρη Καθηγήτρια Λατινικής Φιλολογίας

Ιωάννινα 2026

Αθανάσιος Παπακώστας

(Α. Μ. 21)

**Φτερωτές μορφές στις *Μεταμορφώσεις* του Οβιδίου: Μια νομική προσέγγιση του
μύθου της Φιλομήλας, της Πρόκνης και του Τηρέα**

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Επιβλέπουσα: Στέλλα Αλέκου, Επίκουρη Καθηγήτρια Λατινικής Φιλολογίας

Ιωάννινα 2026

Τριμελής εξεταστική επιτροπή:

Στέλλα Αλέκου, Επίκουρη Καθηγήτρια Λατινικής Φιλολογίας Π.Ι.

Αλέξανδρος Αλεξάκης, Καθηγητής Βυζαντινής Φιλολογίας Π.Ι.

Σοφία Παπαϊωάννου, Καθηγήτρια Λατινικής Φιλολογίας ΕΚΠΑ

Φωτογραφία Εξωφύλλου: Peter Paul Rubens (1638) *Tereus' Banquet*, ελαιογραφία (αντίγραφο). Διαθέσιμο μέσω: <https://www.museodelprado.es/en/the-collection/art-work/tereus-banquet/3944cfa1-9e36-4005-908c-7409c916141a> [Τελευταία ανάκτηση: 06/02/2026].

Έτσι, και με κομμένη γλώσσα, η Φιλομήλα ιστόρησε τα βάσανά της
υφαίνοντάς τα ένα ένα στο χιτώνα της με υπομονή και πίστη, με χρώματα σεμνά — μενεξελί,
τεφρό, λευκό και μαύρο —όπως γίνεται πάντα με τα έργα της τέχνης— περισσεύει το μαύρο.

(Γιάννης Ρίτσος, *Φιλομήλα* από τη συλλογή *Επαναλήψεις Σειρά Δεύτερη*)

stamina barbarica suspendit callida tela
purpureasque notas filis intexuit albis
(Οβ. *Μετ.* 6.576–577)

Στην οικογένειά μου

Περιεχόμενα

Προλογικό σημείωμα.....	5
Βραχυγραφίες περιοδικών – Συντομογραφίες εργασίας	7
Περίληψη	8
Εισαγωγή	9
1 ^ο Κεφάλαιο: Νομικές σπονδές και παρα-σπονδίες	20
1.1.1: Το δίπολο <i>gratia</i> — <i>mandatum</i> στη συναλλαγή Πρόκνης–Τηρέα.....	20
1.1.2: Το δίπολο <i>pignus</i> — <i>fides</i> στη συναλλαγή Τηρέα – Πανδίωνα.....	26
1.2.1: Η νομική και ρητορική παρα – σπονδία του Τηρέα	31
1.2.2: Η διάπραξη του βιασμού και η αποκτήνωση της Φιλομήλας.....	37
1.2.3: Ο δεύτερος βιασμός και η ρητορική της στέρησης	41
Ανακεφαλαίωση.....	48
2 ^ο Κεφάλαιο: Καταγγελία και εκδίκηση	50
2.1.1: Η ρητορική της Φιλομήλας ως νομική καταγγελία	50
2.1.2: Ο δόλιος ιστός της Φιλομήλας ως νομική μαρτυρία	58
2.1.3: <i>Carmen Legendi</i> : Το <i>carmen</i> ως νομική δέσμευση	63
2.2.1: Η Βάκχη–Πρόκνη και η επικύρωση της εκδίκησης	67
2.2.2: Η <i>Ma(l)ter</i> Πρόκνη και το πρώτο μέρος της εκδίκησης	74
2.2.3: Ολοκλήρωση της εκδίκησης και μεταμόρφωση	80
Ανακεφαλαίωση.....	90
Συμπεράσματα	92
Βιβλιογραφία	94
Abstract.....	103

Προλογικό σημείωμα

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών του Τμήματος Φιλολογίας (Τομέας Κλασικής Φιλολογίας) του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Η επιλογή του θέματος «Φτερωτές μορφές στις *Μεταμορφώσεις* του Οβιδίου: Μια νομική προσέγγιση του μύθου της Φιλομήλας, της Πρόκνης και του Τηρέα» προέκυψε ύστερα από την ενασχόλησή μου με τον Οβίδιο στο μεταπτυχιακό σεμινάριο «Φύλο και Νομική στον Οβίδιο» στο χειμερινό εξάμηνο 2023–2024. Στο πλαίσιο του σεμιναρίου, εκπονήθηκε η εργασία «Η νομική *querela* της Υπερμήστρας στις *Ηρωίδες* του Οβιδίου», η οποία μου έδωσε την ευκαιρία να μελετήσω συστηματικότερα το έργο του Οβιδίου και να ασχοληθώ εν τέλει με το δικανικό λεξιλόγιο στο έργο του συγκεκριμένου ποιητή.

Αν και αυτονόητο, οφείλει να επισημανθεί ότι η παρούσα διπλωματική εργασία δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί χωρίς την καθοριστική συμβολή και στήριξη πολλών ανθρώπων, στους οποίους θα ήθελα να εκφράσω την ειλικρινή μου ευγνωμοσύνη ονομαστικά. Πρώτα απ' όλα, οφείλω θερμές ευχαριστίες στην επιβλέπουσα καθηγήτριά μου κ. Στέλλα Αλέκου, Επίκουρη Καθηγήτρια Λατινικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων για την αμέριστη καθοδήγηση, την επιστημονική εποπτεία και την εμπιστοσύνη που μου έδειξε καθ' όλη τη διάρκεια της συγγραφής. Η υποστήριξη, οι εύστοχες παρατηρήσεις και το συνεχές ενδιαφέρον της υπήρξαν καθοριστικά για την ολοκλήρωση της εργασίας μου.

Ευχαριστώ επίσης, τα υπόλοιπα μέλη της τριμελούς επιτροπής, τον κ. Αλέξανδρο Αλεξάκη, Καθηγητή Βυζαντινής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και την κ. Σοφία Παπαϊωάννου, Καθηγήτρια Λατινικής Φιλολογίας του ΕΚΠΑ που δέχτηκαν να συμμετάσχουν ως μέλη της εξεταστικής επιτροπής μου. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω να απευθύνω και στην κ. Rosanna Lauriola, Adjunct Faculty στο Randolph–Macon College, Virginia για την ευγενική παραχώρηση του βιβλίου της (2022), που αποτέλεσε εργαλείο για την εμβάθυνση και τεκμηρίωση ενός μέρους της έρευνάς μου.

Τέλος, τη βαθύτερη ευγνωμοσύνη μου θα ήθελα να εκφράσω στον πιο πολύτιμο σύμμαχό μου κατά την εκπόνηση της εργασίας, την οικογένειά μου. Η αδιάκοπη στήριξη, η υπομονή και η αγάπη τους αποτέλεσαν θεμέλιο σε κάθε στάδιο για να ολοκληρωθεί αυτή η εργασία. Διευκρινίζεται ότι κάθε πιθανή παράλειψη ή αβλεψία βαρύνει αποκλειστικά εμένα.

Για τα λατινικά παραθέματα από το κείμενο των *Μεταμορφώσεων* ακολουθώ την έκδοση του Tarrant (2004). Οι μεταφράσεις των σχετικών χωρίων είναι δικές μου και αποσκοπούν πρωτίστως στη διερεύνηση των σημασιολογικών και αφηγηματικών αποχρώσεων του μύθου, όπως αυτές προκύπτουν από το ίδιο το λατινικό κείμενο, στο πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης. Η επιλογή αυτή δεν υπονοεί αξιολογική αποστασιοποίηση από τις υπάρχουσες και έγκυρες μεταφραστικές αποδόσεις, αλλά υπαγορεύεται από την ανάγκη για μια λειτουργική προσαρμογή της μετάφρασης στα συγκεκριμένα ερμηνευτικά ζητήματα που τίθενται εδώ. Ορισμένες θέσεις και διατυπώσεις παρατίθενται αυτούσιες από τη δευτερογενή βιβλιογραφία και σημειώνονται ανάλογα προκειμένου να καθιστάται σαφές ότι δεν πρόκειται για προσωπικές ερμηνευτικές επινοήσεις, αλλά για αναπαραγωγή ήδη διατυπωμένων επιστημονικών απόψεων.

Βραχυγραφίες περιοδικών – Συντομογραφίες εργασίας

Οι τίτλοι των ξένων περιοδικών ακολουθούν τον κατάλογο της *L'Année Philologique*.

<i>BMCRev</i> Bryn Mawr classical review	<i>MJGL</i> Michigan Journal of Gender & Law
<i>ByzZ</i> Byzantinische Zeitschrift	<i>PVS</i> Proceedings of the Vergil Society
<i>CJ</i> The Classical Journal	<i>YCLS</i> Yale Classical Studies
<i>CLR</i> Cardozo Law Review	
<i>CPh</i> Classical Philology	
<i>ICS</i> Illinois Classical Studies	
<i>JRA</i> Journal of Roman Archaeology	

Οι συντομογραφίες που χρησιμοποιούνται στην εργασία είναι οι ακόλουθες:

<i>OCD</i> : Oxford Classical Dictionary	Οβ. <i>Ηρ.</i> : Οβιδίου <i>Ηρωίδες</i>
αγγλ.: αγγλικός	Οβ. <i>Μετ.</i> : Οβιδίου <i>Μεταμορφώσεις</i>
Βλ.: βλέπε	πρβλ.: παράβαλε
Διδ. Δ.: Διδακτορική Διατριβή	πρωτ.: πρωτότυπο
εκδ.: εκδότης	σ.λ. / σ.λλ.: στο λήμμα / στα λήμματα
επιμ.: επιμέλεια	<i>ΣΛΛ</i> : Σύγχρονο Λατινοελληνικό λεξικό
Κικ. <i>Πολ.</i> : Κικέρωνος Πολιτεία	στ.: στίχος / στίχοι
Μετ. Δ.: Μεταπτυχιακή Διατριβή	τίτλ.: τίτλος
μτφρ: μετάφραση	υπ.: υποσημείωση

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εξετάζει την πολύπλοκη λειτουργία του νομικού λόγου ως αφηγηματικού μηχανισμού και ιδεολογικού εργαλείου στις *Μεταμορφώσεις* του Οβιδίου, με έμφαση στον μύθο της Φιλομήλας, της Πρόκνης και του Τηρέα (Οβ. *Μετ.* 6.424–674). Μέσα από τη διερευνητική ανάλυση της νομικής ορολογίας που ενσωματώνεται στο έργο, η μελέτη στοχεύει να προσφέρει μια διαφοροποιημένη ερμηνεία του λατινικού κειμένου. Μέσω μιας διεπιστημονικής προσέγγισης που συνδυάζει γνώσεις από τις νομικές σπουδές και φιλολογική ανάλυση, επιδιώκεται η αποκωδικοποίηση της νομικής γλώσσας και η λογοτεχνική συμφραστικοποίησή της προκειμένου να αναδειχθεί ότι η επιλογή της νομικής ορολογίας δεν είναι απλώς λεξιλογική, αλλά ένας αφηγηματικός δείκτης που διαμορφώνει την αφήγηση και την ηθική πρόσληψη του μύθου. Στο Κεφάλαιο I, εξετάζουμε πώς οι νομικοί όροι υφαίνονται στρατηγικά στην ιστορία για να διαμορφώσουν αρχικά τις συμφωνίες ανάμεσα στον Τηρέα, στην Πρόκνη και στον Πανδίωνα. Παράλληλα, αναλύουμε τον τρόπο με τον οποίο η αφηγηματική εστίαση μέσω του δικανικού λόγου προεξαγγέλλει και αφηγείται τη νομική αρπαγή, σεξουαλική κακοποίηση και τη γλωσσεκτομή της Φιλομήλας από τον Τηρέα. Στο Κεφάλαιο II, διερευνούμε πώς οι απειλές και η δημιουργία ενός υφαντού επανερμηνεύονται λόγω του δικανικού λεξιλογίου και της τέχνης ως εναλλακτική νομική καταγγελία. Επιπροσθέτως, επιχειρούμε να μελετήσουμε την εκδίκηση, που υιοθετούν η Φιλομήλα και η Πρόκνη —ως στρατηγική νομικής και έμφυλης υπέρβασης— η οποία καταλήγει αναπόδραστα στην απώλεια της ιδιότητάς τους ως νομικά πρόσωπα, συμπεριλαμβανομένου και του Τηρέα. Η διεξαγόμενη μελέτη αποτελεί μια προσπάθεια βαθύτερης κατανόησης της πολυσύνθετης σχέσης μεταξύ δικαίου και λογοτεχνίας επαναεπιβεβαιώνοντας τη λειτουργική αμφισημία της οβιδιανής ποιητικής ως πεδίου διαλόγου μεταξύ του νόμου, του φύλου και της αφήγησης.

Εισαγωγή

Μεταμορφώσεις: Ιστορικό και θεματικό πλαίσιο

Οι *Μεταμορφώσεις* του Οβιδίου αποτελούν μια ανθολογία μύθων, που διαρθρώνονται σε 15 βιβλία με 250 ιστορίες μεταμορφώσεων σε 11.995 στίχους¹ και το περιεχόμενό τους αφορά ένα ευρύ φάσμα ελληνικών και ρωμαϊκών μύθων. Η σύνθεση του έργου ανάγεται στις αρχές του 1ου αιώνα μ.Χ. (περ. 2 μ.Χ.) και έμεινε ανολοκλήρωτη, λόγω της εκδίωξης του Οβιδίου από τη Ρώμη (*relegatio*) το 8 μ.Χ. Ο ίδιος ο ποιητής στο έργο του *Tristia*, ένα είδος αυτοβιογραφίας γραμμένο σε ελεγειακό δίστιχο, αναφέρει ότι είχε αποφασίσει να καταστρέψει τις *Μεταμορφώσεις*, όταν πληροφορήθηκε την απόφαση του αυτοκράτορα Αυγούστου.² Η δομή του έργου μπορεί να διαρθρωθεί σχηματικά σε τρεις θεματικούς άξονες: στον πρώτο θεματικό άξονα συναντούμε μύθους που αφορούν τα κατορθώματα θεών, στον δεύτερο άξονα η αφήγηση οργανώνεται γύρω από τους ήρωες, ενώ στον τρίτο θεματικό άξονα ο αφηγηματικός φακός εστιάζει στις πράξεις ιστορικών μορφών σε μια απόπειρα σύνδεσης του μυθικού παρελθόντος με την πραγματικότητα.³

Βασική θεματική του έργου, όπως υποδηλώνει και ο τίτλος του, είναι η μεταμόρφωση,⁴ ένα ελληνιστικό μοτίβο με μακραίωνη παρουσία,⁵ την οποία όμως ο ποιητής αξιοποιεί δημιουργικά στις δικές του *Μεταμορφώσεις*, όπως προεξαγγέλλει και στο εισαγωγικό δίστιχο (Οβ. Μετ. 1.1–2: *In nova fert animus mutatas dicere formas / corpora* «ο νους μου με ωθεί να μιλήσω για νέα σώματα που άλλαξαν μορφές»)⁶. Το μοτίβο της μεταμόρφωσης αντικατοπτρίζεται και στην ειδολογική εναλλαγή του ποιήματος, δυσχεραίνοντας την κατηγοριοποίησή του σε ένα ενιαίο λογοτεχνικό είδος.⁷ Ενώ η μορφή του έργου παρουσιάζει χαρακτηριστικά έπους όπως το δακτυλικό εξάμετρο, σε επίπεδο περιεχομένου απουσιάζει η συνοχή τόπου, χρόνου, δράσης και κεντρικού προ-

¹ Μιχαλόπουλος (2014) 24 και Βαϊόπουλος – Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2021) 39.

² Βλ. Μιχαλόπουλος (2014) 24.

³ Η διάκριση αυτή δίνεται από τον Blanco (2017) 205 υπ. 110 αλλά και από τον Μιχαλόπουλο (2014) 26 υπ. 61, καθώς και από τους Βαϊόπουλο – Μιχαλόπουλο – Μιχαλόπουλο (2021) 42–43 υπ. 69. Οι τελευταίοι συζητούν και μια διαφορετική κατηγοριοποίηση, όμως αντιμετωπίζουν με δυσπιστία την οποιαδήποτε απόπειρα οριστικής διάρθρωσης του έργου σε ενότητες.

⁴ Για τη μεταμόρφωση στις *Μεταμορφώσεις*, βλ. ενδεικτικά τις πραγματεύσεις των Galinsky (1975), Barkan (1986), Solodow (1988), Wheeler (1999) και Feldherr (2010β) 233–255.

⁵ Βλ. Galinsky (1975) 1–14, Forbes–Irving (1990) 248–249, Wheeler (1999) 21–22 και Feldherr (2010β) 238. Πρβλ. Μιχαλόπουλος (2014) 25 υπ. 60 και Βαϊόπουλος – Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2021) 42 για τις ελληνιστικές πηγές που ενδέχεται να επηρέασαν τον Οβίδιο.

⁶ Βλ. Galinsky (1975) 14, Wheeler (1999) 13, Kenney (2009) 143, Feldherr (2010β) 237, Μιχαλόπουλος (2014) 25.

⁷ Για τον ειδολογικό χαμαιλεοντισμό του έργου, βλ. Papaioannou (2005) 11 υπ. 31, Μιχαλόπουλος (2014) 25, Blanco (2017) 3–7 και Βαϊόπουλος – Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2021) 42.

σώπου, στοιχεία που το ηρωικό έπος διαθέτει εγγενώς.⁸ Επομένως η ειδολογική ποικιλία των *Μεταμορφώσεων*, όπως και η μυθολογική *variatio*, διαμορφώνει ένα σύνθετο πεδίο ερμηνευτικών δυνατοτήτων και ετερόκλητων αναγνώσεων, με αποτέλεσμα μεμονωμένες προσεγγίσεις να μην επαρκούν για την κάλυψη όλων των αναγνωστικών προοπτικών. Στην παρούσα εργασία επιλέχθηκε να μελετηθεί ο μύθος της Φιλομήλας, της Πρόκνης και του Τηρέα στο 6ο βιβλίο των *Μεταμορφώσεων* (6.424–674) υπο το πρίσμα της νομικής ορολογίας, καθώς φαίνεται να συγκροτεί ένα προνομιακό πεδίο διερεύνησης και λειτουργίας του δικανικού λεξιλογίου, εφόσον στον συγκεκριμένο μύθο εντοπίζεται η απουσία θεϊκής παρέμβασης και πρόνοιας, που σημαίνει ότι η απόπειρα αποκατάστασης της τάξης δεν αναζητείται σε μια υπερβατική μορφή δικαιοσύνης, όπως είναι οι θεοί, αλλά από τους ίδιους τους ήρωες. Η αφήγηση οργανώνεται εξ' αρχής γύρω από την απουσία των θεών, αλλά και από συμφωνίες δέσμευσης και όρων που προσομοιάζουν το δίκαιο και τους θεσμούς.

⁸ Μιχαλόπουλος (2014) 25. Βλ. στους Βαϊόπουλο – Μιχαλόπουλο – Μιχαλόπουλο (2021) 39-40 για την *Ιλιάδα*, την *Οδύσσεια* και την *Αινειάδα* ως *par excellence* έπη.

Η παράδοση του μύθου της Φιλομήλας, της Πρόκνης και του Τηρέα: Κύριες εκδοχές και βασικά μοτίβα

Αρχικά, πρόκειται για έναν μύθο με διαρκή παρουσία σε αρκετές αρχαίες πηγές. Ήδη από την αρχαϊκή παράδοση και συγκεκριμένα από την *Οδύσσεια*, υπάρχει το μοτίβο της τραγικής φιγούρας: η Αηδόνα δολοφονεί ακούσια τον υιό της Ίτυλο και μεταμορφώνεται σε πτηνό με έμφαση στον θρήνο, χωρίς την παρουσία του Τηρέα ή στοιχείων συνειδητής εκδίκησης. Σε αυτή την πρώιμη εκδοχή απουσιάζει η θεσμική διάσταση της βίας, καθώς και η σκηνή του κανιβαλισμού, που αποκτούν κεντρικό ρόλο σε μεταγενέστερες εκδοχές και ιδίως στον Οβίδιο. Στην αρχαϊκή λυρική παράδοση (ΗΣίοδος, Σαπφώ) διατηρούνται κυρίως τα μοτίβα της Αηδόνας και Χελιδόνας ως πτηνών συνδεδεμένων με τον θρήνο και τον ερχομό της άνοιξης αντίστοιχα και χρησιμεύουν περισσότερο ως μυθολογικά *exempla*. Στην κλασική περίοδο ο μύθος αποκτά σαφέστερη δομή, ενώ αξιοποιείται και ως μυθολογικό παράδειγμα και ως υλικό για τη σύνθεση τραγωδιών. Οι ιστορικές (Θουκυδίδης) και τραγικές μαρτυρίες (Αισχύλος, Σοφοκλής) καθιερώνουν τη σύνδεση της Αηδόνας με τη Δαυλίδα, ενώ στην αποσπασματική τραγωδία *Τηρεὺς* του Σοφοκλή η Αηδόνα και η Χελιδόνα παγιώνονται μυθολογικά και δραματουργικά ως Φιλομήλα και Πρόκνη. Έπειτα, το μοτίβο του βιασμού της Φιλομήλας, η βίαιη στέρξη του λόγου της, η σύνθεση ενός υφαντού ως υποκατάστατο επικοινωνίας και η εκούσια παιδοκτονία ως πράξης εκδίκησης καθιερώνονται ως σταθερά δομικά στοιχεία του μύθου και θα λειτουργήσουν ως σημεία αναφοράς για τη μεταγενέστερη παράδοση.

Μια ελαφρώς διαφοροποιημένη εκδοχή του μύθου απαντάται στο 3^ο βιβλίο της *Βιβλιοθήκης* του Ψευδο-Απολλοδώρου, στον οποίο ο Τηρέας προκειμένου να μπορέσει να νυμφευθεί τη Φιλομήλα σκηνοθετεί τον ψεύτικό θάνατο της Πρόκνης, στοιχείο που διαφοροποιεί τη συγκεκριμένη εκδοχή από το σοφόκλειο πρότυπο και αναδεικνύει τον δόλο του Τηρέα. Κατά τα λοιπά, ο Ψευδο-Απολλόδωρος παραδίδει συνοπτικά τα βασικά επεισόδια του μύθου (βιασμό, γλωσσεκτομή, αποκάλυψη μέσω υφαντού, παιδοκτονία και μεταμορφώσεις), χωρίς ιδιαίτερη δραματουργική ή ψυχολογική επεξεργασία, γεγονός που καταδεικνύει τον μυθογραφικό και καταγραφικό χαρακτήρα της αφήγησής του. Στη λατινική γραμματεία ο μύθος συνεχίζει να προσλαμβάνεται μέσα από το πρίσμα της ελληνικής τραγικής παράδοσης, αλλά χωρίς να έχει ακόμη παγιωθεί σε μία ενιαία και αδιαμφισβήτητη μορφή. Οι πρώιμες λατινικές τραγωδίες ακολουθούν κατά βάση το σοφόκλειο πρότυπο, ενώ στην ποιητική παραγωγή της κλασικής εποχής

της λατινικής γραμματείας ο μύθος αξιοποιείται συχνά αποσπασματικά και υπαινικτικά, άλλοτε ως παράδειγμα θρηνητικής φωνής και άλλοτε ως σύμβολο βίας και μνήμης, με αστάθειες στις ταυτίσεις των προσώπων και των πτηνών. Οι μυθογραφικές εκδοχές, αν και διασώζουν τον βασικό αφηγηματικό κορμό, εισάγουν επιμέρους παραλλαγές και παραμένουν κυρίως περιγραφικές.⁹

Σε αυτό το πλαίσιο οι οβιδιανές *Μεταμορφώσεις*, ενώ ενσωματώνουν τα παγιωμένα τραγικά μοτίβα, οργανώνονται σε μια συνεκτική αφήγηση έντονα ανθρωποκεντρική, όπου η απουσία θεϊκής παρέμβασης καθιστά τη βία και την απονομή της δικαιοσύνης αποκλειστικά υπόθεση των ίδιων των ηρώων. Συγκεκριμένα, η πλοκή του μύθου στην εκδοχή αυτή εκκινείται από τον γάμο που προκύπτει ανάμεσα στον βασιλιά της Θράκης, Τηρέα με την Πρόκνη, κόρη του βασιλιά της Αθήνας Πανδίωνα. Το ζευγάρι αποκτά ένα γιό, τον Ιτυ. Ύστερα από μερικά χρόνια, η Πρόκνη επιθυμεί να αντικρίσει την αδελφή της, Φιλομήλα και ζητά από τον Τηρέα να της πραγματοποιήσει τη χάρη. Ύστερα από την εκπλήρωση του αιτήματός της, ο Τηρέας αποφασίζει να κακοποιήσει σεξουαλικά τη Φιλομήλα και της τέμνει τη γλώσσα για να μην φανερώσει καμία από τις πράξεις του. Ωστόσο, εκείνη βρίσκει τρόπο να αποκαλύψει τα πεπραγμένα του ήρωα στέλνοντας ένα υφαντό στην αδελφή μέσω μιας υπηρέτριας. Η Πρόκνη αποφασίζει να σώσει τη Φιλομήλα και μαζί δολοφονούν τον υιό της Ιτυ, ίσως επειδή μοιάζει υπερβολικά με τον άντρα της και τον σερβίζουν ως δείπνο στον ανυποψίαστο Τηρέα. Όταν αποκαλύπτεται η πράξη των δύο γυναικών, ο Τηρέας καταδιώκει εκείνες και στο τέλος και οι τρεις χαρακτήρες μεταμορφώνονται σε πτηνά.

⁹ Διευκρινίζεται ότι η σύνοψη των πηγών βασίζεται στη διδακτορική διατριβή του Libatique (2018) 297–321 και είναι ενδεικτική. Συγκεκριμένες μαρτυρίες και παραλλαγές του μύθου συγκεντρώνονται επίσης στο επίμετρο των Forbes–Irving (1990) 248–249 και Williams (1997) 226–246, καθώς και στις σχολιασμένες εκδόσεις των Anderson (1972) 205–206, Bömer (1976) 115–119 και Rosati (2009) 316–322. Η παρούσα επισκόπηση δεν στοχεύει στην εξαντλητική καταγραφή όλων των σωζόμενων εκδοχών του μύθου, αλλά περιορίζεται σε εκείνες που είναι ενδεικτικές για τη διαχρονική του διαμόρφωση και για τους σκοπούς της παρούσας ανάλυσης.

Βιβλιογραφική επισκόπηση — Μεθοδολογία της εργασίας

Ο μύθος της Πρόκνης, της Φιλομήλας και του Τηρέα έχει αποτελέσει αντικείμενο πολλών ερμηνευτικών προσεγγίσεων, όπως η αμιγώς φιλολογική ερμηνεία των Peek, Gildenhard – Zissos και Blanco, οι οποίοι προσεγγίζουν τον μύθο από ειδολογική σκοπιά με στόχο την ανάδειξη της λογοτεχνικής πολυείδειας ως έμμεσης κριτικής σε ζητήματα βίας και εξουσίας. Ειδικότερα, ο Peek υποστηρίζει ότι ο ποιητής συνδυάζει το έπος με τραγικά και κωμικά στοιχεία ύφους που προσδίδουν χαρακτηριστικά μαύρης κωμωδίας μέσω της ειρωνικής αφηγηματικής εστίασης. Η ανάλυση του ερευνητή για την υφολογική μείξη κωμικών και τραγικών στοιχείων σε ένα έπος λειτουργεί ως αρωγός για την κατανόηση της πολυπλοκότητας της ειρωνείας, η οποία και συγκροτεί έναν αμφίσημο αφηγηματικό τόνο.¹⁰ Οι Gildenhard – Zissos ωστόσο ισχυρίζονται πως ο ποιητής αναπτύσσει μια στρατηγική θεματικής πολυπλοκότητας, αφού ενσωματώνει τραγικά και επικά στοιχεία, που του επιτρέπει να σχολιάσει ζητήματα βίας, εξουσίας και ταυτότητας που ενυπάρχουν στον μύθο.¹¹ Αντίθετα, η ανάγνωση του Blanco εστιάζει αποκλειστικά στο λεξιλόγιο της ερωτικής ελεγείας και διατυπώνει την άποψη ότι Οβίδιος προβαίνει σε μια μεταλογοτεχνική κριτική για τον τρόπο που η εξουσία και η ερωτική ελεγεία ερμηνεύονται ως πραγματεύσεις ισχύος που ξεπερνούν τα αισθητικά και ηθικά τους όρια αντίστοιχα.¹² Οι παραπάνω μελέτες αποτελούν πεδίο χρήσιμου ερευνητικού προβληματισμού αναφορικά με την ειδολογική και υφολογική αμφισημία του μύθου. Όμως, το ενδιαφέρον των παραπάνω ερευνητών εστιάζει σε αμιγώς λογοτεχνικά ζητήματα (αφηγηματολογία, διακειμενικότητα, ποιητολογία), επομένως δεν έχουν ως κύριο ερμηνευτικό στόχο την ανάγνωση του μύθου υπο το πρίσμα της διεπιστημονικότητας, μια ανάγνωση που η παρούσα ανάλυση θα επιδιώξει.

Επιβοηθητικές αναγνώσεις του μύθου σχετικά με τη διεπιστημονικότητα είναι οι εργασίες των Marder, Joplin, Oliensis και Ferber, οι οποίες προβάλλουν την έμφυλη βία ως μηχανισμό καταστολής της γυναικείας φωνής και αλλά και ως πεδίο ανάπτυξης αντίστασης απέναντι στην ανδρική εξουσία και βία. Όσον αφορά τις ψυχαναλυτικές ερμηνείες του μύθου, η Oliensis δίνει έμφαση στον τρόπο με τον οποίο η Φιλομήλα μετασχηματίζει την απώλεια του έναρθρου λόγου της σε δημιουργική διαδικασία, ως

¹⁰ Peek (2003).

¹¹ Gildenhard – Zissos (2007).

¹² Blanco (2017) 205–223.

αποθεραπεία από το τραύμα του βιασμού¹³ και της γλωσσεκτομής, την οποία η ερευνήτρια ερμηνεύει ως θηλυκό ευνουχισμό και η γλώσσα λειτουργεί ως όργανο αναπαραγωγής και ως απόγονο που αποκαθιστά το ψυχικό τραύμα της ηρωίδας.¹⁴ Μια παρόμοια ερμηνεία προτείνεται και από την Ferber, η οποία εφαρμόζει τις θεωρίες των Freud και Nietzsche και περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο το υφαντό της Φιλομήλας δεν λειτουργεί ως παθητική αντίσταση αλλά ως μια σιωπηλή μαρτυρία απέναντι στην έμφυλη βία. Συγχρόνως εξηγεί πως η έμφυλη βία αποτελεί ένα είδος κινήτρου, με το οποίο το θύμα απορρίπτει τον ρόλο του θύματος και αναζητά μια μέθοδο αποκατάστασης του τραύματος μέσω της αντίστασης.¹⁵ Η Marder επιχειρεί μέσα από μια φεμινιστική ανάλυση να αναδείξει την καταστολή της γυναικείας φωνής ως αποτέλεσμα της έμφυλης βίας και την υφαντική ως ένα είδος αντίστασης. Η ερευνήτρια περιγράφει την κατάσταση της Φιλομήλας ως άφατο τραύμα, το οποίο η γλώσσα αδυνατεί να εκφράσει.¹⁶ Τέλος, η ανάλυση της Joplin, η οποία αποτελεί ένα σημείο τομής για τη φεμινιστική προσέγγιση του μύθου, αναφέρεται στην ύφανση ως γυναικεία δραστηριότητα, ως όπλο ισχύος και ενδυνάμωσης της χαμένης φωνής της Φιλομήλας, ενώ τοποθετεί τον μύθο σε ένα πολιτισμικό συγκείμενο, όπου η υφαντική ως τέχνη ανταγωνίζεται τη βία και την εξουσία.¹⁷ Στην περίπτωση των παραπάνω ερμηνειών δίνεται έμφαση στη θεματική της καταπίεσης και της αντίστασης, ενώ αξιοποιείται η συνανάγνωση της λογοτεχνίας με θεωρίες από το χώρο της ψυχανάλυσης και των φεμινιστικών απόψεων χωρίς να επικεντρώνονται στη συγκριτική μελέτη με άλλους μύθους με εξαίρεση τη μονογραφία της Oliensis, ούσα και εκτενέστερη των υπολοίπων.

Σε ό,τι αφορά τη μεθοδολογία, η παρούσα εργασία επιχειρεί την ανάγνωση του μύθου υπο το πρίσμα της διεπιστημονικότητας εξετάζοντας τον τρόπο με τον οποίο η νομική γλώσσα μετασχηματίζει τη λογοτεχνική αφήγηση με συγκριτικές αναφορές και σε άλλους μύθους. Το λανθάνον νομικό λεξιλόγιο δεν αξιοποιείται μόνο ως υφολογικό στοιχείο, αλλά ως τρόπος αφηγηματικής ρητορικής προσφέροντας μια ανανεωμένη και συμπληρωματική ερμηνεία του μύθου. Η συνανάγνωση νομικών και φιλολογικών ό-

¹³ Για τον βιασμό στις *Μεταμορφώσεις*, βλ. τις αναλύσεις των Curran (1984) 263–286, Richlin (1992) James (2016) 154–177, Marturano (2017) 199–323, Tinkler (2018) 29–54.

¹⁴ Oliensis (2009) 77–81.

¹⁵ Ferber (2023).

¹⁶ Marder (1992).

¹⁷ Joplin (2002) 259–286. Βλ. επίσης και την άποψη της Sharrock (2010) 145 υπ. 22. Ενδιαφέρον για την έμφυλη βία στο έργο του Οβιδίου παρουσιάζουν και οι διατριβές των Marturano (2017) και Tinkler (2018).

ρων εντοπίζεται συνολικά στο έργο του Οβιδίου,¹⁸ επομένως η παρούσα θεματική επιλέχθηκε με στόχο να αναδείξει πτυχές του συγκεκριμένου μύθου που δεν έτυχαν συστηματικής διερεύνησης από την προϋπάρχουσα έρευνα χωρίς να παραγνωρίζει τη ψυχαναλυτική και φεμινιστική διάσταση του μύθου. Βασική επιδίωξη της εργασίας είναι να εξετάσει την αλληλεπίδραση της νομικής ορολογίας με τη λογοτεχνική αφήγηση, ενώ το κύριο ερευνητικό ερώτημα που θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε είναι πώς η νομική ορολογία λειτουργεί συμπληρωματικά στη φιλολογική ερμηνεία του μύθου.

Ήδη στις μελέτες του για τις *Ηρωίδες*, ο Kenney έχει επισημάνει την παρουσία όρων με σαφή νομική σημασία, η χρήση των οποίων από τους δραματικούς χαρακτήρες συμβάλλει στη συγκρότηση μιας μορφής νομικής υποχρέωσης που διαπερνά τις ερωτικές τους σχέσεις¹⁹ αν και σημειώνεται ότι η χρήση της νομικής γλώσσας σε λογοτεχνικά συμφραζόμενα δεν αποτελεί καινοτομία του Οβιδίου, αλλά αξιοποιήθηκε και από άλλους ποιητές²⁰ με έμφαση στην παιγνιώδη διάθεση του ποιητή και την ειρωνική ελαφρότητα.²¹ Η Balsley στην ανάλυσή της στόχο έχει την εξέταση της μεθόδου με την οποία οι Ρωμαίοι προσελάμβαναν την έννοια της δικαιοσύνης μέσα από τις ενσωματωμένες σε λογοτεχνικό περιβάλλον δίκες.²² Συγκεκριμένα, η ερευνήτρια υποστηρίζει ότι η ενσωμάτωση νομικών όρων σε λογοτεχνικά συμφραζόμενα αξιοποιείται από τον Οβίδιο ως απόπειρα επίδειξης των νομικών του γνώσεων, αλλά και ως μια προσπάθεια υπονόμησης του ίδιου του νόμου, εφόσον ο νόμος ως πεδίο χαρακτηρίζεται από εγγενή σταθερότητα και τυπικότητα.²³ Αν και δεν εστιάζει κατά κύριο λόγο στην τεχνικά νομική γλώσσα του Οβιδίου, παρέχει σημαντικές πληροφορίες για την ποιητική του Οβιδίου και την ενσωμάτωση δικανικών όρων σε αυτή.

¹⁸ Βλ. την επισκόπηση του Jones (2019) 71–75, κυρίως 72 υπ. 5 για το δικανικό λεξιλόγιο στον Οβίδιο. Πρβλ. Balsley (2011), 46 υπ. 35, Alekou (2018) 312 υπ. 3, Αλέκου (2020) 72 υπ. 6 και Ziogas (2021a) 17–20.

¹⁹ Ο Kenney (1969) 246–249 παρέχει πληροφορίες για τις νομικές και ρητορικές σπουδές του ποιητή. Πρβλ. Versteeg – Barclay (2003) 396, Balsley (2011) 46 υπ. 34, Alekou (2018) 312 υπ. 3, Jones (2019) 72, Αλέκου (2021) 33 υπ. 8, Alekou (2022) 227 υπ. 2 και υπ. 3.

²⁰ Kenney (1969) 243.

²¹ Για μια παρόμοια άποψη σχετικά με το νομικό λεξιλόγιο στο έργο του Οβιδίου, βλ. Booth (1981) 2692–2694.

²² Balsley (2011) 4. Η ίδια ερευνήτρια υιοθετεί ορισμένες ενστάσεις σχετικά με τη διεπιστημονική ανάλυση των λογοτεχνικών δικών ότι δεν αντικατοπτρίζουν την πραγματική λειτουργία των δικαστηρίων. Οι Ziogas – Bexley (2022) 4 όμως προβάλλουν το επιχείρημα ότι οι λογοτεχνικές δίκες συμβάλλουν στη διαμόρφωση της γνώσης για τη λειτουργία του νομικού συστήματος και όχι στη μελέτη του ίδιου του νόμου.

²³ Balsley (2011) 46. Η ερευνήτρια (2011) 46 υπ. 35 επισημαίνει με σχετική βιβλιογραφία ότι η εκτεταμένη χρήση δικανικής ορολογίας στον Οβίδιο οφείλεται στο ευμεγέθες *corpus* κειμένων που σώζεται από τον Οβίδιο σε σύγκριση με τους άλλους ποιητές.

Μια ολοκληρωμένη και διεξοδική ανάλυση για τη διαλεκτική σχέση ανάμεσα στη νομική και στη λογοτεχνία στο έργο του Οβιδίου προσφέρει στη μονογραφία του ο Ziogas, ο οποίος παρέχει μια εκτεταμένη επισκόπηση για τη διεπιστημονική προσέγγιση του Οβιδιανού κειμένου, δηλαδή την ενσωμάτωση δικανικού λεξιλογίου σε λογοτεχνικά συμφραζόμενα.²⁴ Η προσέγγισή του δεν περιορίζεται στην απλή καταγραφή «τεχνικών» όρων,²⁵ αλλά μέσω της συνεξέτασης ελεγκτικού και νομικού λεξιλογίου ο μελετητής υποστηρίζει ότι Οβίδιος λειτουργεί ως νομοθέτης που επιχειρεί να αντισταθμίσει με την ποιήσή του την εξουσία του αυτοκράτορα–νομοθέτη (*princeps iudex*).²⁶ Ωστόσο ο μελετητής επισημαίνει έναν βασικό προβληματισμό: η μονοσήμαντη αντιμετώπιση των όρων ως αποκλειστικά νομικών, λειτουργεί αφοριστικά και περιοριστικά επειδή υποβαθμίζει την πολυσημία τους και, κατ' επέκταση, την ποιητική τους λειτουργία.²⁷ Όπως προτείνει και ο Kennedy, η χρήση συγκεκριμένων όρων δεν αποτελεί μια πράξη ουδετερότητας ή σταθερότητας, αλλά αποδεικνύει ότι η σημασία των λέξεων εξαρτάται από δύο παράγοντες, από εκείνον που έχει την αρμοδιότητα να επιβάλλει τη χρήση, ο οποίος στην περίπτωση του δικαίου είναι ο νομοθέτης και από το πλαίσιο που τις ενεργοποιεί,²⁸ το οποίο στην περίπτωση του δικανικού λεξιλογίου είναι ο νόμος. Αυτό σημαίνει ότι οι σημασίες των λέξεων εξαρτώνται από έναν εξωτερικό φορέα και αποτελούν ένα ευμετάβλητο πεδίο ιδεολογικού προβληματισμού.

Για τον συγκεκριμένο λόγο, η παρούσα εργασία δίνει έμφαση περισσότερο στο νομικό λεξιλόγιο επισκιάζοντας ενδεχομένως ορισμένες φιλολογικές πτυχές του μύθου. Το ερευνητικό ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην ανεύρεση δικανικών όρων και εννοιών επειδή δύνανται να μεταφέρουν τον μύθο από το προσωπικό επίπεδο στη δημόσια σφαίρα. Στον λόγο της Φιλομήλας προς τον Τηρέα, το ρήμα *impleo* για παράδειγμα, έχει τρεις διαφορετικές σημασίες, όπως τη νομική δέσμευση που θέτει η ηρωίδα μέσω ρήτρων για την αποκάλυψη της πράξης του Τηρέα, την πρόκληση ενδεχόμενης σεξουαλικής βίας εναντίον του, αλλά και την προοπτική της ενασχόλησής της με την ίδια την τέχνη²⁹ που δικαιολογούν την ένσταση του Ziogas αναφορικά με την πολυσημία των όρων. Επομένως, η ανάλυση του νομικού λεξιλογίου παρουσιάζει ερευνητικό ενδιαφέ-

²⁴ Ziogas (2021α) 7-17.

²⁵ Ziogas (2021α) 9 και 17-20.

²⁶ Ziogas (2021α) 3. Για τον αυτοκράτορα – νομοθέτη, βλ. Balsley (2011) 101-226.

²⁷ Ziogas (2021α) 17-20.

²⁸ Kennedy (1992) 35. Πρβλ. Balsley (2011) 47.

²⁹ Βλ. στην παρούσα εργασία, 56-57 υπ. 180 και υπ. 181.

ρον, επειδή συνδυάζει το προσωπικό βίωμα που εκτίθεται μέσω της λογοτεχνίας με το δικανικό λεξιλόγιο.

Η νεότερη μελέτη σχετικά με την επιστημονική προσέγγιση της λογοτεχνίας μέσα από τη νομική παρέχεται από τους Ziogas – Bexley, οι οποίοι υπογραμμίζουν τη σχετικά πρόσφατη εμφάνιση του συγκεκριμένου πεδίου έρευνας στις Κλασικές σπουδές και ειδικότερα στη λατινική γραμματεία. Αρχικά, προβαίνουν σε μια λεπτομερή μελέτη ενός έργου του Κικέρωνα (*Pro Caelio*), το οποίο θεωρούν *par excellence* για τη διεπιστημονική προσέγγιση, ενώ προσφέρεται και το θεωρητικό υπόβαθρο για την υποστήριξη της συγκεκριμένης μεθοδολογίας.³⁰ Η πρωτοτυπία του συλλογικού τόμου συνεισφέρει στην εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων για τη διαλεκτική σχέση φιλολογίας και νομικής γενικότερα. Στο πλαίσιο μιας συνειδητά πολυφωνικής σύνθεσης από έγκριτους μελετητές, η παρουσία του Οβιδίου σε ένα μόνο κεφάλαιο φαίνεται να λειτουργεί επικουρικά για την περαιτέρω κατανόηση της διαλεκτικής σχέσης φιλολογίας και νομικής.

Η συγκεκριμένη μεθοδολογική προσέγγιση δύναται να εντοπιστεί σε όλο το *corpus* του Οβιδίου.³¹ Συγκεκριμένα, ο Kenney, έχει εντοπίσει μερικούς όρους που φέρουν νομική σημασία η χρήση των οποίων από τους ήρωες αποσκοπεί στη δόμηση μιας νομικής υποχρέωσης που διατρέχει τις ερωτικές τους σχέσεις.³² Τοιουτοτρόπως, ο Μιχαλόπουλος αναφορικά με τις διπλές επιστολές 20 και 21 (Ακόντιος και Κυδίπη) εντοπίζει όρους που φέρουν δικανική σημασία και σχετίζονται με το στρατήγημα του Ακοντίου να παγιδεύσει νομικά την ευάλωτη Κυδίπη σε ένα γάμο, ενώ εκείνη απαντά σε αυτόν αξιοποιώντας τη νομική γνώση που ο ποιητής της δανείζει.³³ Τέλος, η Alekou στην ανάλυση της για τη Μήδεια στη δωδέκατη επιστολή από τις *Ηρωίδες* υποστηρίζει ότι ο ποιητής μεταφέρει στην ηρωίδα νομικές γνώσεις και ρητορικές στρατηγικές, ώστε να διαμορφώσει μια μορφή νομικής απολογίας, μέσω της οποίας η Μήδεια εκθέτει τις αιτίες και τις συνθήκες που θα την οδηγήσουν στη διάπραξη της παιδοκτονίας.³⁴

Η διεπιστημονική προσέγγιση νομικής–λογοτεχνίας εντοπίζεται και στις *Μεταμορφώσεις*, όπου σε ορισμένες περιπτώσεις ο αφηγητής δανείζει τη φωνή του και οι ήρωες

³⁰ Ziogas – Bexley (2022) 1–22. Για την αντιμετώπιση του έργου *Pro Caelio* ως κατεξοχήν παράδειγμα διασταύρωσης νομικής και λογοτεχνίας, βλ. και την άποψη της Παραϊοάννου (2007) 165, η οποία το χαρακτηρίζει ως θεατρικό *lis*.

³¹ Για την επένδυση νομικού λεξιλογίου στην ερωτική ελεγεία στον Οβίδιο, Ziogas (2016α) και Ziogas (2021α), ενώ για τα *Tristia*, βλ. Lowrie (2009) 361–374.

³² Kenney (1969) 252. Βλ. επίσης Kenney (1996).

³³ Μιχαλόπουλος (2014) 326. Πρβλ. για μια νομική ανάλυση των διπλών επιστολών, Ziogas (2021α) 142–199.

³⁴ Alekou (2018) 311–334. Πρβλ. Αλέκου (2020) και Αλέκου (2021) 31–59.

προβαίνουν σε ένα λόγο υπεράσπισης της θέσης τους.³⁵ Οι Versteeg–Barclay προβαίνουν σε μια τέτοιου είδους ανάλυση του λόγου του Ορφέα προς τους Άδη και Περσεφόνη στο 10^ο βιβλίο των *Μεταμορφώσεων* (10.1–63), με σκοπό να αποδείξουν ότι, μέσα από τη χρήση νομικών και ρητορικών επιχειρημάτων, ο ήρωας πετυχαίνει την ανάκτηση της Ευρυδίκης.³⁶ Παρομοίως και ο Ziogas επιχειρεί μια ανάλυση του νομικού μονολόγου της Μύρρας στις *Μεταμορφώσεις* του Οβιδίου ως μια απόπειρα της ηρωίδας να νομιμοποιήσει την αιμομικτική συνεύρεσή της με τον πατέρα της Κίνυρα ασκώντας, παράλληλα, μια έμμεση κριτική στους Αυγούστειους νόμους.³⁷ Ο Jones εξετάζει, μεταξύ άλλων, την αρπαγή της Περσεφόνης από τον Πλούτωνα στο 5^ο βιβλίο των *Μεταμορφώσεων* και μέσα από τη διεπιστημονική ανάλυση νομικής και λογοτεχνίας ισχυρίζεται ότι η μυθική αφήγηση λειτουργεί ως όχημα για την άσκηση κριτικής στις πολιτισμικές, νομικές και κοινωνικές δομές.³⁸ Σε μια ακόμη ιστορία των *Μεταμορφώσεων*, στον μύθο της Αράχνης στο 6^ο βιβλίο η Alekou εξετάζει την υπόθεση του νομικού λεξιλογίου στον μύθο αυτό ως έμμεση κριτική στην εφαρμογή του ρωμαϊκού δίκαιου. Συγκεκριμένα η ερευνήτρια θεωρεί ότι η περιγραφή του περιεχομένου του υφαντού της Αράχνης με τη ρητορική της *ἔκφρασεως* ενδέχεται να λειτουργεί ως προσομοίωση της δικανικής διαδικασίας (*lis*) μέσα από την οποία η τέχνη λειτουργεί ως κρυπτογραφημένη μορφή αντίστασης στις θεσμικές μορφές εξουσίας, όπως η αμνηστία (*clementia*) και η αυθαίρετη τιμωρία.³⁹ Οι παραπάνω προσεγγίσεις διαφορετικών επεισοδίων των *Μεταμορφώσεων* φανερώνουν ότι η χαρτογράφηση δικανικών όρων και σχημάτων εντός του λογοτεχνικού κειμένου συγκροτούν έναν ποιητικό μηχανισμό, που ο μύθος λειτουργεί ως χώρος διατύπωσης κατηγοριών και διεκδικήσεων, εντός του οποίου οι ήρωες επιχειρούν να νομιμοποιήσουν τις πράξεις τους, να διαπραγματευτούν με τους εκάστοτε φορείς της εξουσίας ή να αρθρώσουν λόγο αντίστασης απέναντι σε κάθε είδους μορφές εξουσίας.

Επομένως οι προηγούμενες μεθοδολογικές διαπιστώσεις καθιστούν εύλογη τη νομική ανάγνωση του μύθου της Φιλομήλας, της Πρόκνης και του Τηρέα. Ειδικότερα, η παρούσα εργασία επιδιώκει να καταδείξει ότι η ενσωμάτωση της νομικής ορολογίας στο επεισόδιο της Φιλομήλας λειτουργεί όχι μόνο ως αφηγηματικό εργαλείο, αλλά και

³⁵ Βλ. Lowrie (2016) 76 υπ. 21 και 22, Ziogas (2016α) 37, Μιχαλόπουλος (2014) 36–37, Jones (2019) 72 υπ. 2 και Βαϊόπουλος – Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2021) 61–62.

³⁶ Versteeg–Barclay (2003) 395–420.

³⁷ Ziogas (2021α) 360–383. Βλ. Πρβλ. Ziogas (2016β).

³⁸ Jones (2019) 79–83.

³⁹ Alekou (2022) 227–248.

ως έμμεσης κριτική στους μηχανισμούς εξουσίας και δικαιοσύνης στο ρωμαϊκό πολιτισμό. Ωστόσο, δεν γίνεται να μην αναγνωριστούν και ορισμένοι περιορισμοί στην εκπόνηση της εργασίας. Η περιορισμένη έκταση και τα στενά χρονικά περιθώρια καθιστούν αδύνατη την πλήρη αξιολόγηση και αξιοποίηση της ογκωδέστατης βιβλιογραφίας που υπάρχει για τις *Μεταμορφώσεις* αλλά και για τον μύθο της Φιλομήλας οριοθετώντας την εστίαση της εργασίας σε συγκεκριμένες μελέτες. Μια πιο αναλυτική εφαρμογή της υπάρχουσας βιβλιογραφίας όπως και μια συγκριτική ανάλυση με άλλες ιστορίες των *Μεταμορφώσεων* θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί σε μια μελλοντική έρευνα. Η εργασία διαρθρώνεται σε δύο κεφάλαια, λειτουργικά διαβαθμισμένα μεταξύ τους. Αρχικά στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται η ερμηνεία ορισμένων νομικών όρων που εντοπίζονται στο κείμενο (*mandatum, gratia, pignus, fides*) με στόχο να αναδειχθεί ο τρόπος με τον οποίο το δικανικό λεξιλόγιο οργανώνει τις σχέσεις υποχρέωσης, εμπιστοσύνης και εξουσίας ανάμεσα στα πρόσωπα και παρουσιάζει τη μεταφορά της Φιλομήλας όχι μόνο ως γεωγραφική αλλά και νομική, η οποία και καταλήγει στη βία και στην κακοποίηση της. Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζονται οι μορφές αντίδρασης που ενεργοποιούνται μετά την κακοποίηση της ηρωίδας με στόχο να καταδειχθεί η μέθοδος με την οποία η καταγγελία και η εκδίκηση αρθρώνονται μέσω εναλλακτικών ρητορικών πρακτικών και οδηγούν στην απορρύθμιση της έννομης τάξης. Η εργασία ολοκληρώνεται με ορισμένα συμπεράσματα με τα οποία αποτιμάται η σημασία της νομικής ορολογίας στο οβιδιανό ποιητικό σύμπαν.

1^ο Κεφάλαιο: Νομικές σπονδές και παρα-σπονδίες

Στο προς εξέταση κεφάλαιο το ερευνητικό ενδιαφέρον εστιάζει σε δύο βασικούς άξονες: Ο πρώτος άξονας (1.1) αφορά τις συναλλαγές της Πρόκνης και του Πανδίωνα με τον Τηρέα, οι οποίες θα εξεταστούν ως νομικές συμφωνίες (*mandatum* και *pignus* αντίστοιχα), ώστε να επιτευχθεί η μετάβαση της Φιλομήλας στη Θράκη για να μπορέσει να επισκεφθεί την αδελφή της, Πρόκνη. Ο δεύτερος άξονας (1.2.) εστιάζει στην απεικόνιση της βίας και του δόλου που εφαρμόζει ο Τηρέας αρχικά για να αποκτήσει τον νομικό έλεγχο της Φιλομήλας με γνώμονα τη δική του επιθυμία. Έπειτα, η αφήγηση εστιάζει στη βία που συγκροτείται ως καθεστώς σεξουαλικής επιβολής και νομικού ελέγχου της Φιλομήλας, ενώ η απεικόνιση της κατ' επανάληψη σεξουαλικής βίας αλλά και της γλωσσεκτομής παρουσιάζεται ως αποστέρηση της δημόσιας καταγγελίας και νομικής υπεράσπισης.

1.1.1: Το δίπολο *gratia* — *mandatum* στη συναλλαγή Πρόκνης–Τηρέα

Το παρόν υποκεφάλαιο εστιάζει στη νομική ερμηνεία της συμφωνίας που συνάπτεται μεταξύ του Τηρέα και της Πρόκνης με έμφαση στο δίπολο *gratia* – *mandatum* και την ολοκλήρωση της συναλλαγής μέσω της ερωταπόκρισης. Ειδικότερα, αποπειράται η ανάλυση της συμφωνίας ως νομικού συμβολαίου (*mandatum*), η διερεύνηση της επίκλησης στη χάρη (*gratia*) ως νομικής υποχρέωσης και τέλος της ερωταπόκρισης (*stipulatio*) που τίθεται από την Πρόκνη ως επικύρωση της συμφωνίας. Ομοίως, διερευνάται και η προοπτική φαινομενικής αποδοχής από τον Τηρέα.

Στους πρώτους στίχους η Πρόκνη με την επίκληση στη χάρη (*gratia*) εκφωνεί το αίτημά της —να επισκεφτεί την αδελφή της ή διαφορετικά η αδελφή της να την επισκεφτεί:

*cum blandita viro Procne 'si gratia' dixit
'ulla mea est, vel me visendae mitte sorori,
vel soror huc veniat: redituram tempore parvo
promittes socero; magni mihi muneris instar
germanam vidisse dabis.' iubet ille carinas*

(Οβ. Μετ. 6.440–444)

«Όταν με γλυκόλογα στον άντρα της η Πρόκνη είπε ‘μια χάρη αν θέλεις να μου κάνεις είτε στείλε με στην αδελφή μου γιατί πρέπει να τη δω είτε η αδελφή μου εδώ ας έρθει. Δώσε υπόσχεση στον πεθερό (σου) ότι σύντομα θα την επιστρέψεις. Την αδελφή μου να μπορούσα να δω πάλι, το καλύτερο δώρο που θα μπορούσες να μου δώσεις.’ Εκείνος διέταξε να βάλουν πλώρη»

Η επίκληση της Πρόκνης στην *gratia* ανακαλεί ειρωνικά τη μυθολογική απουσία των Χαρίτων από τον γάμο της με τον Τηρέα (6.428 – 429: *conubio Procnes iunxit. non pronuba Iuno, / non Hymenaeus adest, non illi Gratia lecto*: «Πάντρεψε την Πρόκνη. Ούτε η προνύμφη Ήρα ούτε ο Υμέναιος βρισκόταν εκεί, ούτε οι Χάριτες ήταν παρούσες»).⁴⁰ Πώς όμως η επίκληση χάριτος (*gratia*) από την Πρόκνη μπορεί να σχετίζεται με ένα είδος νομικής συναλλαγής; Η χάρη (*gratia*) συνδέεται με τον αμοιβαίο σεβασμό⁴¹ μεταξύ των δύο πλευρών και όταν χρησιμοποιείται σε μια συμφωνία λειτουργεί ως μηχανισμός που ενισχύει την τήρηση της αμοιβαίας υποχρέωσης, η οποία εγγράφεται σε ένα πεδίο ηθικής και κοινωνικής υποχρέωσης που προσομοιάζει σε «νομικά δεσμευτική συμφωνία».⁴² Η έννοια της *gratia* διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στον μύθο της Μήδειας στις *Ηρωίδες* του Οβιδίου (12^η επιστολή) ως υπερασπιστική θέση της ηρωίδας, όταν η γυναίκα επικαλούμενη την *gratia* (Οβ. *Hp.* 12.12: *et decor et linguae gratia ficta tuae?* «κι οι τρόποι σου κι η ικανότητα της γλώσσας σου απάτες να σκαρώνει;») υπερασπίζεται τον εαυτό της και ταυτόχρονα καταδικάζει τον Ιάσωνα ως *ingratus* (Οβ. *Hp.* 12.21: *est aliqua ingrato meritum exprobrare uoluptas* «Είναι μια κάποια ευχαρίστηση να υπενθυμίζεις στον αχάριστο τι σου χρωστάει»)).⁴³ Με παρόμοιο τρόπο, η επίκληση της Πρόκνης στη χάρη (*gratia*) ίσως λειτουργεί αφηγηματικά για τον Τηρέα ως μια μορφή επιβολής νομικής υποχρέωσης. Η χρήση του υποθετικού λόγου (*si gratia ulla mea est*) ενισχύει αυτή την ανάγνωση, καθώς περικλείει την *gratia*

⁴⁰ Blanco (2017) 225. Ο Anderson (1972) 210–438–440 σχολιάζει πως η Πρόκνη παρακαλεί με ‘όπλο’ την *gratia*, η οποία απουσίαζε από τον γάμο της. Ο ερευνητής επισημαίνει πως, εφόσον η *gratia* απουσιάζει, αναπόδραστα εντείνεται η αίσθηση ότι η Πρόκνη επικαλείται την ίδια της την καταστροφή υπονοώντας πως πρόκειται για μια τραγική ειρωνεία. Την άποψη του Anderson υιοθετεί και ο Feldherr (2010a) 202 υπ. 4, ο οποίος θεωρεί την επιθυμία της Πρόκνης ως το στοιχείο που θέτει σε κίνηση την ‘τραγωδία’ που θα πραγματοποιηθεί. Πρβλ. Joplin (2002) 264.

⁴¹ Alekou (2018) 319.

⁴² Alekou (2018) 319.

⁴³ Βλ. την ανάλυση της Alekou (2018) 317–320. Το κείμενο και η μετάφραση από τις *Ηρωίδες* (1–15) προέρχεται από την έκδοση των Βαϊόπουλου – Μιχαλόπουλου – Μιχαλόπουλου (2021).

σε ένα σχήμα εν είδει ρήτρας (*condicio*),⁴⁴ μέσω του οποίου ο Τηρέας καλείται να ανταποκριθεί στην απαίτηση της Πρόκνης.

Στους επόμενους στίχους (6.449–450: *coeperat, adventus causam, mandata referre / coniugis et celeres missae spondere recursus* «άρχισε να αναφέρει τις εντολές της συζύγου ως αιτία του ερχομού του και να υπόσχεται ότι θα επιστρέψουν γρήγορα») για την εκφορά των αιτημάτων της Πρόκνης προς τον Τηρέα χρησιμοποιείται το ουσιαστικό *mandata*. Μια περίπτωση συμφωνίας στην οποία γίνεται επίκληση στη χάρη (*gratia*) είναι η νομική σύμβαση *mandatum*.⁴⁵ Το ουσιαστικό *mandatum*, ως νομικό συμβόλαιο, προσεγγίζεται ως μια συμφωνία αμοιβαίας εμπιστοσύνης με σκοπό την παροχή ενδεχόμενης υπηρεσίας χωρίς την προϋπόθεση ανταλλάγματος προς τον εντολέα ή ένα τρίτο πρόσωπο.⁴⁶ Αυτό σημαίνει ότι πρόκειται για μια συμφωνία στην οποία ο εντολοδόχος αναλαμβάνει την υποχρέωση να πραγματοποιήσει το αίτημα του εντολέα αφίλοκερδώς, ενώ η μεταξύ τους σχέση βασίζεται στην εμπιστοσύνη ή τη φιλία. Η υποχρέωση αυτή παύει να ισχύει με τον θάνατο του ενός εκ των δυο διαδίκων, την «ανάκληση της υποχρέωσης ή την παραίτηση του εντολοδόχου».⁴⁷ Επίσης, λόγω του αλτρουιστικού της χαρακτήρα, είναι βασισμένη στην καλή πίστη (*bona fides*) και αποτελεί μια διμερή συμφωνία, δηλαδή υπάρχουν δύο πλευρές που πρέπει αρχικά να συναινέσουν και έπειτα να έχουν την πρόθεση να ολοκληρωθεί η συμφωνία. Επομένως, αν με το ουσιαστικό *mandata* περιγράφεται η συμφωνία ανάμεσα στην Πρόκνη και στον Τηρέα για το ταξίδι της Φιλομήλας προς εκείνη, ο ήρωας οφείλει να σεβαστεί την

⁴⁴ Για τη ρήτρα (*condicio*) στο ρωμαϊκό δίκαιο, Berger (1968) 403 σ.λ. *condicio*: «μια προϋπόθεση, δηλαδή, μια ρήτρα που προστίθεται σε μια συναλλαγή ή μια διαθήκη, η οποία καθιστά την εγκυρότητά της εξαρτώμενη από την πραγματοποίηση ή μη πραγματοποίηση ενός μελλοντικού γεγονότος: η ρήτρα εισάγεται με το *si* ή *nisi*». Πρβλ. Mousourakis (2012) 195–196. Για τη σύνδεση του υποθετικού λόγου με τη ρήτρα, βλ. επίσης Οβ. *Hp.* 21.132: *si poteram audita condicione capi?*, όπου η Κυδίπη αναφέρεται ρητά σε μια ρήτρα που δημιούργησε ο Ακόντιος για να την οδηγήσει σε αναγκαστική αποδοχή του γάμου. Για μια πιο σχολαστική ερμηνεία, βλ. Kenney (1996) 232 και Μιχαλόπουλος (2014) 308. Μια ακόμη αναφορά σε ρήτρα νομικής φύσεως εντοπίζεται και στο 10^ο βιβλίο των *Μεταμορφώσεων* στον μύθο της Αταλάντης και του Ιππομένη (Οβ. *Μετ.* 10.569: *condicione fugat, 'nec sum potienda, nisi' inquit*), στη ρήτρα που έθεσε η ηρώιδα για να μπορέσει να απομακρύνει τους υποψήφιους μνηστήρες και να αποφύγει τον γάμο.

⁴⁵ Για τη νομική συμφωνία (*mandatum*), ΣΛΛ 1024 σ.λ. *mandatum*: 2. «συναινετικό συμβόλαιο για την παροχή δωρεάν έργου στον έτερο συμβαλλόμενο», Berger (1968) 574 σ.λ. *mandatum* και Νάκος (1999) 119. Βλ. επιπλέον Οβ. *Μετ.* 8.810: *ausa) refert mandata deae paulumque morata*, Οβ. *Hp.* 13.7: *oscula plura viro mandataque plura dedissem* και Οβ. *Hp.* 15.105: *non mandata dedi. neque enim mandata dedissem* Πρβλ. και το άρθρο του Kenney (1969) 251–253 για το *mandatum* και τη λειτουργία του ως νομικός όρος σε ερωτικά συμφραζόμενα.

⁴⁶ Berger (1968) 574 σ.λ. *mandatum*.

⁴⁷ Mousourakis (2015) 141 υπ. 163. Πρβλ. Mousourakis (2012) 237.

ουσία του συμβολαίου και να εξυπηρετήσει την εντολέα Πρόκνη για να θεωρηθεί νομικά έγκυρο.⁴⁸

Στη συγκεκριμένη συναλλαγή εμφανίζονται πρόσθετοι δικανικοί όροι που συνηγορούν ότι πρόκειται για μια νομική συμφωνία. Ειδικότερα, ο Τηρέας φτάνει στην Αθήνα, συναντιέται με τον Πανδίωνα και αμφότεροι προβαίνουν σε μια χειραψία και συνομιλούν (6.447–448: *ut primum soceri data copia, dextera dextrae / iungitur et fausto committitur omine sermo* «Σα βρέθηκε μπροστά στον πεθερό, τα χέρια τους σμίζανε κι ύστερα οι δυο αντάλλαξαν κουβέντες σε ευοίωνο κλίμα»). Η χειραψία και ο διάλογος δύνανται να αποτελούν χαρακτηριστικά μιας προφορικής συμφωνίας προσδίδοντάς της δεσμευτικό και νομιμοφανή χαρακτήρα. Πιο συγκεκριμένα, η *dextrarum iunctio* αποτελεί ένα είδος τυπικού τελετουργικού που ολοκληρώνει τη συμφωνία και φανερώνει την εμπιστοσύνη ανάμεσα στους δύο άντρες⁴⁹. ωστόσο το πολύπλοκο σχήμα (*dextera dextrae*) υπονομεύει με ειρωνικό τρόπο αυτή τη *fides*.⁵⁰ Ειδικότερα, ο Rosati αναφέρει ότι η χρήση αυτού του ρητορικού σχήματος επιτείνει τη μελλοντική προδοσία του Τηρέα προς τον Πανδίωνα.⁵¹ Αυτό σημαίνει ότι η χρήση ενός νομικού τελετουργικού ίσως λειτουργεί ως αφηγηματικό προπέτασμα με νομιμοφανή χαρακτήρα για την αθέτηση της συμφωνίας από τον Τηρέα. Επίσης, στη συμφωνία εντοπίζονται περαιτέρω όροι που φέρουν νομική σημασία, όπως είναι το ρήμα *committitur* (6.448). Σύμφωνα με λεξικό ρωμαϊκού δικαίου, το συγκεκριμένο ρήμα ως νομικός όρος δημιουργεί μια υποχρέωση που «γίνεται δεσμευτική επειδή η συνθήκη που βρίσκεται σε εκκρεμότητα, κάτω από την οποία δόθηκε η υπόσχεση, πραγματοποιείται». ⁵² Η νομική του σημασία υποδεικνύει ότι ο Τηρέας μέσω της προφορικής συμφωνίας (6.448: *sermo*) υπόσχεται να τηρήσει το συμβόλαιο (*mandatum*) με την Πρόκνη και με τον Πανδίωνα, στον οποίο μεταφέρεται το αίτημα της Πρόκνης. Ένας ακόμη όρος που μετατρέπει τη συμφωνία σε δικανική υπόθεση είναι το ουσιαστικό *causa* (6.449: *causam*). Η νομική σημασία του συγκεκριμένου ουσιαστικού⁵³ πιθανότατα μετασχη-

⁴⁸ Ο Mousourakis (2012) 238 επισημαίνει ότι το συμβόλαιο (*mandatum*) ήταν πάντα ευνοϊκό προς τον εντολέα ή ένα τρίτο πρόσωπο για να θεωρείται νομικά έγκυρο. Σε περίπτωση που ωφελούσε τον εντολοδόχο, εθεωρείτο παροχή απλής υπηρεσίας και δεν αποτελούσε νομικά αναγνωρισμένο συμβόλαιο.

⁴⁹ Ο Segal (1994) 259 αναφέρει το συγκεκριμένο τεχνικό όρο ως «χειρονομία απόλυτης εμπιστοσύνης». Η χειραψία αποτελεί ένα είδος γαμήλιου τελετουργικού για το οποίο, βλ. Treggiari (1991) 164–165.

⁵⁰ Οι Bömer (1976) 129 και Rosati (2009) 325 εντοπίζουν το πολύπλοκο σχήμα. Για τη ρητορική σημασία του πολύπλοκου σχήματος, Lausberg (1998) 288–292.

⁵¹ Rosati (2009) 325.

⁵² Berger (1968) 399 σ.λ. *committere*.

⁵³ Για τη νομική σημασία της *causa*, ΣΛΑ 290 σ.λ. *causa* Α.1. «νομική, υπόθεση, δικαστική διαδικασία, δίκη» και Berger (1968) 382–383 σ.λ. *causa*. Για πρόσθετες νομικές σημασίες, ΣΛΑ 290 σ.λ. *causa* Α.2.–4.

ματίζει τη συμφωνία μεταξύ των δύο πλευρών (Πρόκνη — Τηρέας) σε νομική συναλλαγή.

Ένα σημαντικό στοιχείο που καθιστά τη συμφωνία ανάμεσα στον Τηρέα και στην Πρόκνη νομικό συμβόλαιο είναι η νουθεσία της προς εκείνον στον στίχο 444 (6.444: *promittes socero*—) για τη σύντομη επάνοδο της Φιλομήλας (6.443:—*redituram tempore parvo*). Το ρήμα που χρησιμοποιείται από την Πρόκνη ως παροχή συμβουλής για την υπόσχεση είναι το *promitto* το οποίο σε νομικά συμφραζόμενα σχετίζεται με τη δημιουργία μιας υπόσχεσης η οποία υποχρεώνει εκείνον, που δίνει την υπόσχεση, να την εκπληρώσει.⁵⁴ Αντίθετα για τον Τηρέα, προκειμένου να επιβεβαιωθεί η νομιμότητα της συμφωνίας και ότι θα τηρήσει την υποχρέωση του να επιστρέψει γρήγορα τη Φιλομήλα (6.450: *coniugis et celeres missae spondere recursus*), χρησιμοποιείται το ρήμα *spondeo*.⁵⁵ Πρόκειται για ένα ρήμα με έντονη νομική και θρησκευτική φόρτιση⁵⁶ συνδεδεμένο με την τελετουργική ερωταπόκριση (*Spondesne? Spondeo*).⁵⁷ Ωστόσο, η χρήση του εδώ φαίνεται να λειτουργεί ειρωνικά,⁵⁸ καθώς η *sponsio*, ως τυπικά δεσμευτικός νομικός μηχανισμός, συνδέεται κατεξοχήν με το υπόβαθρο της ρωμαϊκής πολιτεότητας.⁵⁹ Δεδομένου ότι ο Τηρέας παρουσιάζεται ρητά ως Θραξ (6.424: *Threicius Tereus*, 6.490: *at rex Odrysus*, 6.660: *Thracius*) η επίκληση ενός τέτοιου ρήματος υπονομεύει εκ των πρότερον τη δεσμευτική ισχύ του μετατρέποντας την υπόσχεση σε μια φαινομενικά ιερή αλλά αφηγηματικά κενή συμφωνία που εν τέλει θα παραβιαστεί.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε συνάγεται το συμπέρασμα ότι η συμφωνία του Τηρέα με τη σύζυγό του Πρόκνη αποκτά νομική διάσταση, στον βαθμό που συγκροτεί

⁵⁴ Βλ. Berger (1968) 657 σ.λ. *promissio*. Πρβλ. ΣΑΑ 1334 σ.λ. *promitto*: 5 «(σε νομ. συμφραζ.) δεσμεύομαι επίσημα».

⁵⁵ ΣΑΑ 1535 σ.λ. *spondeo*: 1α. «(νομ. ειδ. ως φόρμουλα μιας obligatio verborum σε συμφωνίες ή συμβόλαια: -*spondes?* -*spondeo*,) δίνω το λόγο μου, υπόσχομαι». Πρβλ. Berger (1968) 712–713 σ.λ. *spondere*: «η τυπική εκφορά της φόρμουλας της επερώτησης (*stipulatio*) με την οποία ένα πρόσωπο υποσχόταν να πληρώσει ένα σύνολο χρημάτων ή αναλάμβανε οποιαδήποτε υποχρέωση». Βλ. Οβ. Ηρ. 20.11: *invenies illic id te spondere, quod opto* για τη νομική χρήση του ρήματος από τον Ακόντιο υπενθυμίζοντας στην Κυδίππη ότι ορκίστηκε να τον παντρευτεί. Για μια σχολαστική ερμηνεία, βλ. Μιχαλόπουλος (2014) 145.

⁵⁶ Mousourakis (2012) 214 και Mousourakis (2015) 131 υπ. 137. Πρβλ. Maltby (1991) 578 σ.λ. *spondeo*.

⁵⁷ Για την ερωταπόκριση (*stipulatio*), ΣΑΑ 1545 σ.λ. *stipulatio*: «η προφορική εγγύηση που δίνει ο υποψήφιος οφειλέτης στον δανειστή του μετά από επίσημη επερώτηση (π.χ. *dari spondes?* ή *spondesne? dabisne?*) ή η ίδια η συμφωνία που προκύπτει μετά την καταφατική απόκριση του οφειλέτη (*spondeo, dabo*)». Πρβλ. Berger (1968) 716 σ.λ. *stipulatio*: «Μια προφορική ιερή συμφωνία που συνάπτεται με τη μορφή μιας ερώτησης και μιας απάντησης που επιβεβαιώνει την ερώτηση» και Mousourakis (2015) 34 υπ. 23. Πρβλ. Νάκος (1999) 116–117, Frier – McGinn (2004) 481 σ.λ. *contract* και Mousourakis (2012) 214–216.

⁵⁸ Βλ. την άποψη του Peek (2003) 37 σχετικά με τον Τηρέα ως δευτερεύοντα αφηγητή με εσωτερική εστίαση.

⁵⁹ Mousourakis (2012) 214.

ένα πλαίσιο υποχρέωσης και δέσμευσης στην εκπλήρωση του αιτήματός της. Εντούτοις, η τελετουργική και νομιμοφανής επικύρωση της συμφωνίας μέσω της χειραψίας και των επιτελεστικών ρημάτων υπονομεύει την τήρηση της υποχρέωσης.

1.1.2: Το δίπολο *pignus* — *fides* στη συναλλαγή Τηρέα – Πανδίων

Στην προηγούμενη υποενότητα επιχειρήθηκε μια νομική ανάλυση της αρχικής συμφωνίας του Τηρέα με την Πρόκνη (*mandatum*) που βασίζεται στη χάρη και στην πίστη ενισχύοντας την αίσθηση νομικής και ηθικής δέσμευσης του ήρωα. Στο υποκεφάλαιο που ακολουθεί θα επιχειρηθεί μια πρόσθετη δικανική ανάλυση μιας συμφωνίας, αυτή τη φορά ανάμεσα στον Τηρέα και στον Πανδίων, εκείνη της *pignus* συσχετιζόμενη με την έννοια της πίστης (*fides*), αλλά και της ευσέβειας (*pietas*).

Ο Πανδίων ύστερα από ένα δείπνο, που διοργανώθηκε (6.488–489: *regales epulae mensis et Bacchus in auro / ponitur; hinc placido dant turgida corpora somno* «βασιλικό δείπνο στήθηκε με χρυσές κανάτες γεμάτες κρασί πάνω στα τραπέζια, και τα διογκωμένα σώματά τους παρέδωσαν στον ατάραχο ύπνο»), εκφωνεί ένα λόγο με τη μορφή ενός όρκου προς τον Τηρέα, με τον οποίο αποπειράται να επικυρώσει νομικά τη συμφωνία. Συγκεκριμένα, οι δύο άντρες προβαίνουν σε μια εκ νέου χειραψία⁶⁰ (6.494: *lux erat, et generi dextram complexus euntis / Pandion comitem lacrimis commendat abortis*: «Ξημέρωσε, και αφού στον γαμβρό που αναχωρεί δίνει το χέρι, ο Πανδίων αποχαιρετά βουρκωμένος τη Φιλομήλα») με τον Πανδίων να απευθύνεται προς τον Τηρέα:

*hanc ego, care gener, quoniam pia causa coegit,
et voluere ambae (voluisti tu quoque, Tereu)
do tibi perque fidem cognataque pectora supplex,
per superos oro, patrio ut tuearis amore
et mihi sollicitae lenimen dulce senectae
quam primum (omnis erit nobis mora longa) remittas;
tu quoque quam primum (satis est procul esse sororem),
si pietas ulla est, ad me, Philomela, redito!*

(Οβ. Μετ. 6.496–503)

«Γαμβρέ μου αγαπημένε, επειδή η οικογένεια είναι η αιτία που με αναγκάζει και το θέλουν και οι δύο οι κόρες μου (και εσύ βέβαια το ήθελες, Τηρέα), σου την παραδίδω και

⁶⁰ Για μια διακειμενική σχέση με την *Αινειάδα* του Βεργιλίου, βλ. Bömer (1976) 139.

στο όνομα της συγγένειάς μας και των θεών σε ικετεύω, ως πατέρας να την προσέχεις με στοργή και να μου την επιστρέψεις γρήγορα (αν και σε μένα θα φανεί ατέλειωτο) γιατί για μένα εκείνη είναι παρηγοριά γλυκιά για τα γεράματά μου. Αλλά και 'συ Φιλομήλα, αν με αγαπάς καθόλου, έχε κατά νου τον γυρισμό σου —ήδη δεν αντέχω που είναι μακριά η αδελφή σου!»

Ο Πανδίων προβαίνει στην παραχώρηση της Φιλομήλας επικαλούμενος την καλή πίστη του Τηρέα (6.498: *fidem*). Η καλή πίστη (*fides*) αποτελεί μια σημαντική παράμετρο στο ρωμαϊκό δίκαιο, καθώς σχετίζεται με «την εφαρμογή μέσα από νομικούς τρόπους αυτών που γενικά θεωρούνταν κοινωνικές ή ηθικές υποχρεώσεις». ⁶¹ Αυτό καταδεικνύει ότι σε κάθε είδους συναλλαγή, που σχετίζεται είτε με υποχρεώσεις είτε με περιουσιακά στοιχεία, η *fides* είναι απαραίτητη για την επικύρωση της συναλλαγής και συνεκδοχικά σχετίζεται με την καλή πρόθεση, η οποία στο ρωμαϊκό δίκαιο κατονομάζεται νομική αξιοπιστία (*bona fides*). ⁶² Επιπροσθέτως, η *fides* έχει και τη σημασία της υπόσχεσης, ⁶³ με την επίκληση της οποίας ο Πανδίων επιχειρεί να δημιουργήσει ένα κανονιστικό πλαίσιο μέσα στο οποίο η συμφωνία μπορεί να θεωρηθεί νομικά έγκυρη, αφού η εμπιστοσύνη (*fides*), όπως και η χάρη (*gratia*), στηρίζεται στον αμοιβαίο σεβασμό μεταξύ των δύο μερών. ⁶⁴ Τίθεται ωστόσο το εξής ερώτημα: Με ποιον τρόπο η ρητή επίκληση της *fides* από τον Πανδίωνα προς τον Τηρέα σηματοδοτεί μια ακόμη δέσμευση που προσομοιάζει σε νομική συμφωνία;

Μια συμφωνία που θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί με παράμετρο τη *fides* είναι εκείνη του ενέχυρου (*pignus*), με τη συμβολική παρουσίαση παράδοσης της Φιλομήλας ως εγγύηση για την αξιοπιστία του ήρωα. (6.506: *utque fide pignus dextras utriusque poroscit* «Δίνοντας τα χέρια ο ένας τον άλλον, ως εγγύηση αξιοπιστίας, σφράγισαν τη συμφωνία»). Η παραχώρηση της ηρωίδας προβάλλεται ως *pignus fidei* ⁶⁵ δηλαδή ως εχέγγυο, το οποίο προσδίδει αξιοπιστία στο λόγο του Πανδίωνα χωρίς να υπονοείται

⁶¹ Mousourakis (2015) 30 και 49 υπ. 59.

⁶² ΣΑΛ 679 σ.λ. *fides*: 7α. «καλή πίστη, ειλικρίνεια, τιμιότητα» και Berger (1968) 374 σ.λ. *bona fides*. Ο Mousourakis (2012) 34 υπ. 44 αναφέρει πως η *bona fides* συνδέεται με την ιδέα του θεϊκού νόμου (*fas*) για την *fides*, επίσης Alekou (2018) 328–329 και Αλέκου (2020) 80 υπ. 32 με αρχαίες πηγές.

⁶³ ΣΑΛ 679 σ.λ. *fides*: 2α. «υπόσχεση, διαβεβαίωση, εγγύηση».

⁶⁴ Alekou (2018) 328–329.

⁶⁵ Για τη συμφωνία – ενέχυρο (*pignus*), ΣΑΛ 1270 σ.λ. *pignus*: 1α. «οτιδήποτε δίνεται ως εγγύηση (για χρέος, συμφωνία κτλ), ενέχυρο», Berger (1968) σ.λ. *pignus*, Mousourakis (2012) 178 – 179, 213 και Mousourakis (2015) 123–124. Για τη χρήση της *pignus* και σε άλλες περιπτώσεις στον Οβίδιο, βλ. Οβ. *Hp.* 4.100: *illa ferae spoliū pignus amoris habet*, 4.120: *nec tanto mater pignore tuta fuit* και Οβ. *Hp.* 15.104: *admoneat quod te, pignus amantis habes*, όπου ο Οβίδιος δίνει στον έρωτα χαρακτηριστικά νομικού συμβολαίου. Πρβλ. Βαϊόπουλο – Μιχαλόπουλο – Μιχαλόπουλο (2021) 369, 373 και 580. Mousourakis (2012) 214.

ότι πρόκειται για χρήση του όρου με αυστηρά τεχνική σημασία εμπράγματος δικαίου. Η αμοιβαία τήρηση των υποχρεώσεων, που δεσμεύει τους δύο άντρες, ενισχύεται με την εκ νέου χειραψία, η οποία τίθεται ως έμπρακτη επιβεβαίωση της *fides*. Υπο την οπτική αυτή, προσδίδεται στη συμφωνία θεσμικό κύρος με όρους που προσομοιάζουν σε μια σύμβαση *pignus*, χωρίς να συνεπάγεται αυστηρά νομική συμφωνία με δογματικά προσδιορισμένα δικαιώματα και υποχρεώσεις. Η έμφαση που δίνεται στην ταχεία επιστροφή της Φιλομήλας (6.442: *—redituram tempore parvo* και 6.501: *quam primum (omnis erit nobis mora longa) remittas*;) εγγράφει τη συμφωνία σε ένα πλαίσιο δεσμευτικότητας και ενισχύει την προσδοκία τήρησης της συμφωνίας. Επίσης, στον λόγο του Πανδίωνα προσδίδεται νομική ισχύς με τη χρήση του ρήματος *do* (6.498: *do*) καθώς με το συγκεκριμένο ρήμα η παράδοση της Φιλομήλας παρουσιάζεται ως έννομη παραχώρηση.⁶⁶ Ένα πρόσθετο ρήμα, που χρησιμοποιείται για να περιγράψει την επικύρωση της συμφωνίας, είναι το ρήμα *posco* (6.506: *poroscit*) που φέρει νομική χροιά, καθώς «σχετίζεται με ζητήματα εθελούσιας παραχώρησης που έπρεπε να ξεκαθαριστούν με βάση τον νόμο»,⁶⁷ επομένως η χρήση εν δυνάμει δικανικών όρων προσδίδει θεσμική σοβαρότητα στη συμφωνία και υπονοείται μια οικειοθελής παραχώρηση από τον Πανδίωνα.

Στη συγκεκριμένη σκηνή εμφανίζονται και άλλοι αφηγηματικοί δείκτες που παρουσιάζουν τη συναλλαγή μεταξύ τους ως νομικό συμβόλαιο ανάμεσα σε δύο συγγενείς (6.496: *gener* και 6.498: *cognataque pectora*). Ένα πρώτο στοιχείο είναι η χρήση του ουσιαστικού *gener*, με το οποίο επισημαίνεται η συγγενική σχέση που έχει ο Τηρέας με τον Πανδίωνα ενδεχομένως ως μια υπενθύμιση ότι βρίσκεται έγγαμος με την άλλη του κόρη, την Πρόκνη.⁶⁸ Παράλληλα, η επίκλησή του στη συγγένεια που απέκτησε με τον Τηρέα φανερώνεται και από τη μετοχή *cognata*. Η χρήση της συγκεκριμένης μετοχής ενδέχεται να δίνει έμφαση στον τρόπο με τον οποίο έγιναν συγγενείς, λόγω του γάμου με την Πρόκνη, καθώς ο όρος *cognatio* στο ρωμαϊκό δίκαιο μετατοπίζει το βάρος απόκτησης συγγενικών δεσμών στη γενεαλογική γραμμή της γυναίκας.⁶⁹

⁶⁶ ΣΑΑ 550 σ.λ. *do*: 2α. «δίνω, παραχωρώ (θέση, δικαίωμα, προνόμιο κτλ.)» και 2γ. «παραχωρώ (δικαίωμα για ανάληψης νομ. δράσης)» και Berger (1968) 424 σ.λ. *dare*. Επίσης Mousourakis (2012) 189.

⁶⁷ Berger (1968) 636 σ.λ. *poscere*.

⁶⁸ O Anderson (1972) 216 δίνει έμφαση στο σκοπό του Τηρέα να γίνει γαμπρός του Πανδίωνα για δεύτερη φορά όταν βιάζει τη Φιλομήλα, ακυρώνοντας την υπενθύμισή του πεθερού του.

⁶⁹ Mousourakis (2012) 110 υπ. 119 και Mousourakis (2015) 111 υπ. 68. O Bömer (1976) 139 θεωρεί πως στον στίχο αυτό δεν χρησιμοποιείται το ουσιαστικό *cognatio* με την τεχνική σημασία του όρου. O Anderson (1972) 217 επισημαίνει ότι: «Ο Οβίδιος χρησιμοποιεί μια χειροπιαστή λεπτομέρεια» για να χαρακτηρίσει τη σχέση των δύο ανδρών ως συγγενών που μοιράζονται τις ίδιες απόψεις, το οποίο ο μελε-

Η αναφορά σε αυτή την τεχνική λεπτομέρεια του όρου *cognatio* είναι πολύ σημαντική για την εξέλιξη του μύθου, εάν ληφθεί υπόψη η χρήση συγγενικών όρων και σε άλλα έργα του Οβιδίου όπως εμφανίζεται στην επιστολή της Φαίδρας προς τον Ιππόλυτο (Οβ. *Hp.* 4.138–139: *cognato poterit nomine culpa tegi. / Viderit amplexus aliquis, laudabimur ambo* «Με τη συγγενική μας σχέση ως πρόσχημα να κρύψουμε μπορούμε το αμάρτημά μας. Αν τύχει και αγκαλιά μας δει κανείς, παινέματα και οι δυο μας θα δεχθούμε») όπου η ηρώιδα επιχειρεί να πείσει τον παραλήπτη της επιστολής να συνενυρεθεί μαζί της με το επιχείρημα ότι μια τυχαία αγκαλιά μεταξύ τους θα εκληφθεί ως στοργική και όχι ερωτική.⁷⁰ Στην περίπτωση της Φαίδρας με τον Ιππόλυτο η συγγενική τους σχέση αναπτύσσεται μέσω του Θησέα, ενώ αντίθετα στην περίπτωση του Πανδίωνα και του Τηρέα ο συγγενικός δεσμός τους θεμελιώνεται από τον γάμο του με την Πρόκνη. Επομένως, η αναφορά στη νομική τους σχέση αποτελεί μια σημαντική λεπτομέρεια για τον Πανδίωνα που ίσως δεν χρησιμοποιείται τυχαία με στόχο την νομιμοποίηση της παράδοσης της Φιλομήλας στον γαμβρό του.

Ένα πρόσθετο στοιχείο που θα μπορούσε να προσδώσει νομική χροιά στην παραχώρηση αυτή είναι η επίκληση στην ευσέβεια, (6.496: *pia causa*), μια ρωμαϊκή αρετή που βασίζεται στην έννοια του καθήκοντος και της υποχρέωσης σε ορισμένα ιδανικά (τους θεούς, την πατρίδα, την οικογένεια).⁷¹ Με την προβολή της ευσέβειας από τον Πανδίωνα, δίνεται έμφαση στη σημασία που έχει η οικογένεια για εκείνον και επομένως αποτελεί ένδειξη εμπιστοσύνης προς το πρόσωπο του Τηρέα. Επίσης, η αναφορά στην πατρική στοργή προκειμένου να υποχρεώσει τον Τηρέα να προστατεύσει τη Φιλομήλα ως γονιός (6.499: *patrio ut tuearis amore*) αποκτά ειρωνικό πρόσημο,⁷² διότι προοικονομείται η πλήρης αντιστροφή της πατρικής αγάπης, καθώς ο Τηρέας θα προβεί σε μια αιμομικτική συνένωση με τη Φιλομήλα.⁷³ Η αναφορά σε μια ρωμαϊκή αρετή, όπως είναι η *pietas*, εντός ενός ελληνικού μύθου λειτουργεί ως δείκτης εκρωμαϊσμού του μύθου⁷⁴ και εντείνει τη δραματική ειρωνεία: σε έναν όρκο – λόγο που εκδη-

τητής ερμηνεύει ως ειρωνικό σχόλιο, αφού οι συγγενείς του ήρωα δεν γνωρίζουν τις σκέψεις του, για την ανάλυση των οποίων, βλ. στην παρούσα εργασία στο υποκεφάλαιο 1.2.

⁷⁰ Βλ. Bömer (1976) 139 και Βαϊόπουλο – Μιχαλόπουλο – Μιχαλόπουλο (2021) 375–376.

⁷¹ Για την *pietas* στη ρωμαϊκή οικογένεια, Saller (1997) 105–114 και Frier – McGinn (2004) 4. Πρβλ. ΣΛΛ 1270 σ.λ. *pietas*: 1. «(γν.) συμπεριφορά ευσέβειας, σεβασμού και καθήκοντος απέναντι σε προσ. με τα οποία συνδέεται με δεσμούς θρησκείας, αίματος, κλπ».

⁷² Για την ειρωνεία στα λόγια του Πανδίωνα, βλ. επίσης Peek (2001) 43 όπου αναφέρει πως το κοινό γνωρίζει τις προθέσεις του Τηρέα ως σχόλιο του ίδιου του ποιητή για τη δεδομένη παραβίαση της συμφωνίας.

⁷³ Rosati (2009) 331. Πρβλ. Pavlock (1991) 36.

⁷⁴ Βλ. Peek (2003) 43 για την ειρωνεία που η ευσέβεια (*pietas*) λαμβάνει στη σκηνή. Πρβλ. για την ειρωνεία της *pietas* αναφορικά με την ελληνική προέλευση του βασιλιά Πανδίωνα, βλ. και την αναφορά

λώνεται η αγάπη προς την οικογένεια, τους θεσμούς και τους θεούς, ο Τηρέας θα καταλύσει κάθε είδος συγγένειας, θα παραβιάσει και τις δύο συμφωνίες που μόλις έχει συνάψει αναιρώντας έμπρακτα τον σεβασμό προς τους θεσμούς που ο όρκος προϋποθέτει. Η εκ νέου αναφορά στην *pietas* προς τη Φιλομήλα (6.503: *si pietas ulla est, ad me, Philomela, redito!*) μετατρέπει τον υποθετικό λόγο σε θέσπιση ενός κριτηρίου ηθικής υπακοής, ενώ το ρήμα *redeo* σε προστακτική,⁷⁵ ως απόδοση της υποθετικής πρότασης μπορεί να εκληφθεί όχι μόνο ως αίτημα για τη φυσική της επιστροφή⁷⁶ αλλά και ως μια αξίωση επαναφοράς της στον νομικό του έλεγχο.⁷⁷ Τα δάκρυα που ακολουθούν τη ρήση του Πανδίωνα (6.505: *lacrimae mites inter mandata cadebant*)⁷⁸ αποτυπώνονται με ρητορικό τρόπο μέσω της ηχητικής επανάληψης του συνδέσμου–*que* (6.504 – 510: *pariterque, utque, utriusque, seque, natamque nepotemque, supremumque, timuitque*) και ολοκληρώνουν τη συμφωνία του με τον Τηρέα.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε τα εξαγόμενα συμπεράσματα που προκύπτουν είναι ότι η ανάγνωση του όρκου του Πανδίωνα μπορεί να ιδωθεί ως μια νομική παραχώρηση της Φιλομήλας προς τον γαμβρό του Τηρέα με όρους που προσομοιάζουν σε μια μορφή ηθικής και νομικής δέσμευσης (*fides, pignus, pietas, lacrimae*). Ωστόσο, η λανθάνουσα ειρωνεία των λεγομένων του Πανδίωνα υπονομεύει εκ των προτέρων την τήρηση της συμφωνίας. Οι ίδιοι όροι που δίνουν την εντύπωση ενός νομιμοφανούς πλαισίου εμπιστοσύνης λειτουργούν ταυτόχρονα ως δείκτες της επικείμενης σεξουαλικής βίας του Τηρέα.

της Φαίδρας στην 4^η επιστολή από τις *Ηρωίδες* του Οβιδίου στην *pietas* (Οβ. *Ηρ.* 4.131: *ista vetus pietas, aeno moritura futuro*,) όπου μια Ελληνίδα μνημονεύει μια γνήσια ρωμαϊκή αρετή. Για την παρατήρηση αυτή ως αναχρονισμό, βλ. Βαϊόπουλο – Μιχαλόπουλο – Μιχαλόπουλο (2021) 375.

⁷⁵ Για τη λειτουργία της προστακτικής ως εντολή με μακροπρόθεσμη διάρκεια, βλ. Ernout – Thomas (2014) 349.

⁷⁶ ΣΑΑ 1394 σ.λ. *redeo*: 1α. «επιστρέφω».

⁷⁷ ΣΑΑ 1394 σ.λ. *redeo*: 7α. «(για υποθέσεις, περιουσίες) επανέρχομαι στον έλεγχο κτ, επιστρέφω στον ιδιοκτήτη».

⁷⁸ Για τα δάκρυα του Πανδίωνα, βλ. Westerhold (2019) 394–396.

1.2.1: Η νομική και ρητορική παρα – σπονδία του Τηρέα

Στο προηγούμενο υποκεφάλαιο διερευνήθηκε το δίπολο *fides–pignus* και η οικειοθελής μετάβαση της Φιλομήλας στην εξουσία του Τηρέα με την υποχρέωση της σύντομης επιστροφής της στον πατέρα της. Ωστόσο, σε αφηγηματικό επίπεδο η συναίνεση της Φιλομήλας και του Πανδίωνα έπεται της εσωτερικής προδιάθεσης του ήρωα: ο Τηρέας έχοντας δει τη Φιλομήλα έχει ήδη επεξεργαστεί την ιδιοποίησή της με αποτέλεσμα την παραβίαση της συμφωνίας. Στόχος του παρόντος υποκεφαλαίου είναι η ανάλυση αυτών των σκέψεων⁷⁹ του Τηρέα για τη Φιλομήλα με έμφαση στο λεξιλόγιο της βίας, του δόλου και της όρασης, ώστε να ανιχνευθεί ο τρόπος με τον οποίο αυτά τα στοιχεία ενδέχεται να ανάγονται σε νομικά ζητήματα.

Κατ' αρχάς, η πρώτη σκέψη του ήρωα, που μόλις έχει αντικρίσει τη Φιλομήλα, είναι να μπορέσει να δωροδοκήσει τους συνοδούς της (6.461: *impetus est illi comitum corrumpere curam* «μέσα στην παρόρμηση του (σκέφτηκε) να διαφθείρει την εμπιστοσύνη των συνοδών της»). Με τη φράση *impetus est* προδιαγράφεται μια αντίφαση στη μελλοντική πράξη του βιασμού. Η ενέργεια παρουσιάζεται ως ατυχής, καθώς κινείται ανάμεσα στον δόλο και στην τυχειότητα.⁸⁰ Η αντίφαση μεταξύ μιας αυθόρμητης ενέργειας και ενός προσεκτικού σχεδιασμού, όπως παρουσιάζεται από την αφηγηματική σκοπιά, ένα αφηγηματικό μοτίβο που απαντά συχνά και στη θεϊκή δράση στον Οβίδιο,⁸¹ δίνει έμφαση σε μια πρώτη ασυνέπεια τήρησης της νομικής συναλλαγής που συμφώνησε ο ήρωας με την Πρόκνη. Συγχρόνως η χρήση του ρήματος *corrumpo*⁸² προοικονομεί όχι μόνο ένα παράπτωμα σεξουαλικής παραβίασης αλλά δωροδοκίας και πλαστογραφίας, νομικά αδικήματα που εντείνουν την αθέτηση της συμφωνίας και επομένως η σκέψη του Τηρέα φανερώνει την πρόθεσή του για άσκηση βίας και νομικής εξαπάτησης.

⁷⁹ Βλ. Peek (2003) κυρίως 42–43 για τις σκέψεις του Τηρέα.

⁸⁰ Berger (1968) 494 σ.λ. *impetus est*: «Νοερή παρόρμηση. Ένα έγκλημα που διαπράττονταν *impetus* δεν θεωρούνταν ούτε εκ προθέσεως ούτε περιστασιακό. [Περισσότερο μπορούσε να θεωρηθεί πως] βρίσκεται στη μέση, όπως η *culpa*, ανάμεσα στο *casus* και στο *dolus*». Για την ερωτική σημασία, βλ. Adams (1982) 159.

⁸¹ James (2016) 161.

⁸² Για την ερωτική σημασία του ρήματος και τη σύνδεση του με τον βιασμό, Adams (1982) 199 και Lauriola (2022) 25. Πρβλ. *Hp* 20.117: *parce, precor, teneros corrumpere febribus artus*, όπου ο Ακόντιος αναφέρεται στην αρρώστια της Κυδίππης ως σωματική φθορά, όπου για την ερμηνεία του στίχου βλ. Μιχαλόπουλος (2014) 202. Για τη νομική σημασία του ρήματος, ΣΛΛ 437 σ.λ. *corrumpo*: 3β. «(για έγγραφο), παραποιώ, πλαστογραφώ» και 4β. «δωροδοκώ, εξαγοράζω» και Berger (1968) 417 σ.λ. *corrumpere*: «Δωροδοκώ (ένα δικαστή, ένα διαιτητή, έναν άρχοντα)· πλαστογραφώ ένα έγγραφο».

Ακόμη, η χρήση του ρήματος *rapio*⁸³ σε συνδυασμό με το πολύπτωτο σχήμα (6.464: *aut rapere et saevo raptam defendere bello*; «ή να την απαγάγει και να τη διεκδικήσει με σκληρό πόλεμο») λειτουργεί ως προγραμματική σκέψη απόκλισης από την τήρηση των συμφωνιών, καθώς πρόκειται για προαναγγελία της αρπαγής και σεξουαλικής κακοποίησης της Φιλομήλας. Στον ίδιο στίχο εμφανίζεται ένα ακόμη ρήμα που συνδέεται με τον μελλοντικό βιασμό, το ρήμα *defendo*. Αν και στα συγκεκριμένα συμφραζόμενα, η αρχική του σημασία παραπέμπει σε πολεμική επιχείρηση, εντούτοις μπορεί να αναγνωσθεί και ως δικανικό ρήμα, ως νομική υπεράσπιση ή ως έννομη διεκδίκηση ενός αντικειμένου⁸⁴ ή προσώπου. Υπο αυτή την οπτική, οι σκέψεις του Τηρέα λειτουργούν ως προκαταβολική παραβίαση της νομιμοφανούς απόκτησης της ηρωίδας, διότι η παραχώρησή της θα πραγματοποιηθεί μέσω μιας βίαιης πράξης, η οποία δεν συμφωνήθηκε ποτέ. Αρχικά, η διαδικασία νομιμοφανούς διεκδίκησης της Φιλομήλας απο τον Τηρέα φανερώνεται από το ρήμα *ago* (6.468: *ad mandata Procnes et agit sua vota sub illa* «μετέφερε τις εντολές της Πρόκνης κρύβοντας τις επιθυμίες του κάτω από εκείνα»). Αν και το ρήμα έχει ευρύ σημασιολογικό επίπεδο, στο πλαίσιο της δικανικής ορολογίας σχετίζεται με μια διαδικαστική ενέργεια που ξεκινά ο κατηγορος,⁸⁵ με αποτέλεσμα ο Τηρέας να μην λειτουργεί μόνο ως απεσταλμένος της γυναίκας του, αλλά ως διεκδικητής που επιδιώκει να θέσει τη Φιλομήλα υπό τον έλεγχό του.

Δύο συμπληρωματικά στοιχεία που ενδέχεται να ανάγουν τη διεκδίκηση της Φιλομήλας σε νομικό ζήτημα είναι το ρήμα *rogo* (6.469: *rogabat*) και το επίρρημα *iusto* (6.470: *iusto*). Το αίτημα του Τηρέα να του παραχωρηθεί η Φιλομήλα φέρει νομιμοφανή χροιά (*rogabat*),⁸⁶ ενώ εκφράζεται και με νόμιμο τρόπο (*iusto*),⁸⁷ αφού αποδίδε-

⁸³ Για το μοτίβο της αρπαγής – βιασμού στο χωρίο, βλ. Anderson (1972) 213. Για το ρήμα *rapere* (ΣΛΛ 1385 σ.λ. *rapio*: 2α. «αρπάζω, απάγω, (virgines, pueros) και διακορεύω») και τα παράγωγά του, Οβ. Μετ. 6.463: *aut rapere et saevo raptam defendere bello*, Οβ. Μετ. 6.518: *nulla fuga est capto, spectat sua praemia raptor*, Οβ. Μετ. 6.598: *germanamque rapit raptaeque insignia Bacchi*, Οβ. Μετ. 6.617: *abstulerunt ferro rapiam, aut per vulnera mille*. Πρβλ. Lauriola (2022) 14, 22–23. Ο Adams (1982) 175 σημειώνει πως στο ρήμα *rapere* υπονοείται η μη συναίνεση του θύματος. Πρβλ. Tinkler (2018) 77 υπ. 311. Για την ταύτιση του ρήματος με βίαιη πράξη, Moses (1993) 48 υπ. 38 με πηγές. Για τη συσχέτιση του ρήματος με τον γάμο–απαγωγή, Jones (2019) 75–79.

⁸⁴ Για τη νομική σημασία του ρήματος ως νομική υπεράσπιση, ΣΛΛ 484 σ.λ. *defendo*: 4α. «υπερασπίζομαι ενώπιον των δικαστών» και 4β. «συνηγώ υπέρ κάποιου στο δικαστήριο». Επίσης Berger (1968) 428 σ.λ. *defendere*. Για τη νομική σημασία του ρήματος ως έννομη διεκδίκηση, ΣΛΛ 484 σ.λ. *defendo*: 4δ. «διεκδικώ (ιδιοκτησία, κληρονομιά)» και Berger (1968) 428 σ.λ. *defendere*.

⁸⁵ Berger (1968) 357 σ.λ. *agere*.

⁸⁶ Berger (1968) 686 σ.λ. *rogare*: «Αιτούμαι, ζητώ από κάποιον άλλον την εκτέλεση μιας υπηρεσίας, για παράδειγμα την παροχή μια μαρτυρίας...ή κάποια εγγύηση ή την άδεια για χρήση της περιουσίας κάποιου άλλου».

⁸⁷ ΣΛΛ 940 σ.λ. *iustus*: 1α. «(για πράξεις, καταστάσεις κτλ.) βασιζόμενος στον νόμο, νόμιμος» και 1β. «(για προσ.) νόμιμος: εκλεγμένος, (δι)ορισμένος κτλ. σύμφωνα με τον νόμο» και Berger (1968) 535 σ.λ. *iustus*. Πρβλ. Versteeg – Barclay (2003) 405.

ται ως εκπλήρωση του αιτήματος της νόμιμης γυναίκας του (6.470: *Procnen ita velle ferebat*). Στους παρακάτω στίχους ο μελλοντικός έλεγχος της Φιλομήλας, συναρτώμενος με τη θέαση, αποκτά νομικές προεκτάσεις:

*spectat eam Tereus praecontrectatque videndo
osculaue et collo circumdata bracchia cernens
omnia pro stimulis facibusque ciboque furoris
accipit, et quotiens amplexitur illa parentem,
esse parens vellet: neque enim minus impius esset.*

(Οβ. Μετ. 6.478–482)

«Ο Τηρέας με το βλέμμα την κοιτά κάνοντάς τη δικιά του και βλέποντάς τη να φιλά και να αγκαλιάζει τον πατέρα της, το πάθος του τον έκαιγε σαν τσίμπημα έτοιμος να την καταβροχθίσει και κάθε φορά που ο γονιός της την αγκάλιαζε, εκείνος ήθελε να είναι γονιός· και ούτε λιγότερο ασεβής θα ήταν.»

Οι μη λεκτικές επιλογές, συγκεκριμένα μέσω της όρασης,⁸⁸ με τις οποίες ο Τηρέας διεκδικεί τη Φιλομήλα αναδεικνύουν τη σκηνή της σκοποφιλίας⁸⁹ σε ένα νομικό ζήτημα διεκδίκησης ελέγχου και αρπαγής της ηρωίδας από τον πατέρα της. Αρχικά, η νομική σημασία του ρήματος *specto* ως «ελέγχου ενός προσώπου για κάποιο χρέος ή ρίσκο»⁹⁰ συνδυάζει την όραση με τον νόμο, καθώς μετασχηματίζει την εποπτική εμπειρία σε μια προκαταβολική νομική αξίωση, όπως είναι η ιδιοποίηση της Φιλομήλας. Μια δεύτερη μη λεκτική διεκδίκηση του ήρωα εκδηλώνεται με το ρήμα *praecon-*

⁸⁸ Ο Libatique (2018) 161 εκφράζει την άποψη πως ο λόγος ως στοιχείο άσκησης ελέγχου αντικαθίσταται από την όψη, με την οποία ο Τηρέας ασκεί έλεγχο στη Φιλομήλα. Η Pavlock (1991) 45 παρέχει πρόσθετη πηγή συνδέοντας το όνομα του Τηρέα με την όραση και με την εποπτεία. Πρβλ. André (1967) 68 σ.λ. *erops*. Η Salzmann–Mitchell (2005) 139, σημειώνει και το παρετυμολογικό παιχνίδι ανάμεσα στον Τηρέα και στο ρήμα *τηρεῖν*. Πρβλ. Curley (2003) 167 υπ. 6, που προσθέτει το εξής: «Απεικονίζοντας τον Τηρέα ως έντονο παρατηρητή, ο Οβίδιος παραπέμπει στο [παρ]ετυμολογικό παιχνίδι που κάνει ο Σοφοκλής ανάμεσα στον *ἐπόπτην* και στον *ἐποπα*». Πρβλ. Rosati (2009) 325 και 352. Για την επιτελεστική δύναμη της όρασης και τη σύνδεσή της με τη βία, βλ. Marturano (2017) 43.

⁸⁹ Βλ. την ανάλυση του Segal (1994) 260.

⁹⁰ Berger (1968) 712 σ.λ. *spectare*. Για το ρήμα *specto* (ΣΛΛ 1530 σ.λ. *specto*: Α.1α. «κοιτάζω, παρατηρώ, παρακολουθώ»). Βλ. Οβ. Μετ. 6.455: *non secus exarsit conspecta virgine Tereus*, Οβ. Μετ. 6.478: «*spectat eam Tereus praecontrectatque videndo*, Οβ. Μετ. 6.518: *nulla fuga est capto, spectat sua praemia raptor*, Οβ. Μετ. 6.631: «*inque vicem spectans ambos 'cur admovet' inquit*».

trecto,⁹¹ με το οποίο υποδηλώνεται κλοπή⁹² και παραπέμπει στον νομικό όρο *contrectatio*.⁹³ Σε συνδυασμό με την πρόθεση *prae-* στο ρήμα *praecontrecto*, η διαδικασία εξασφάλισης της Φιλομήλας γίνεται εκ διανοίας και αποτελεί εξωτερίκευση πρόθεσης κλοπής, εφόσον σε νοητικό επίπεδο η Φιλομήλα παρουσιάζεται ως αντικείμενο ιδιοκτησίας του,⁹⁴ τονίζοντας ένα δεύτερο στοιχείο, τον δόλο ή την *animus furandi*. Επομένως, εκτός από τη βία που θα χρησιμοποιηθεί (επίσης 6.460: *vitio*⁹⁵ και 6.458: *libido*) δίνεται έμφαση και σε ένα πρόσθετο χαρακτηριστικό του Τηρέα, τον δόλο.

Ένα στοιχείο του δόλου εντοπίζεται αρχικά στο ρήμα *revertor* (6.467: *iamque moras male fert cupidoque revertitur ore* «χωρίς να χάσει χρόνο, το πάθος του τον έκανε να διαστρεβλώσει τα λόγια της Πρόκνης»).⁹⁶ Με τη χρήση του συγκεκριμένου ρήματος ο ήρωας διαμορφώνει τις προϋποθέσεις παράδοσης της Φιλομήλας στον έλεγχό του με την διαστρέβλωση του αρχικού αιτήματος της συζύγου του. Συγχρόνως, με το συγκεκριμένο ρήμα η αφήγηση εστιάζει εκ νέου στη συμφωνία ύστερα από τις παρεκβάσεις⁹⁷ των σκέψεων του Τηρέα που μεσολάβησαν από την εμφάνιση της Φιλομήλας.⁹⁸ Επιπρόσθετα, ο δόλος φανερώνεται από την ευγλωττία με την οποία ο έρωτας⁹⁹ εξοπλίζει τον Τηρέα (6.469–470: *facundum faciebat amor, quotiensque rogabat / ulterius iusto, Procnen ita velle ferebat* «ευφράδεια του χάρισε ο έρωτας, κάθε φορά που ζητούσε κάτι περισσότερο, ισχυριζόταν πως το 'θέλε η Πρόκνη»). Η παρουσίαση του Τηρέα ως

⁹¹ Οι Anderson (1972) 214 και Bömer (1976) 136 καταγράφουν πως το ρήμα αποτελεί μοναδική περίπτωση στη Λατινική λογοτεχνία (*ἄπαξ λεγόμενον* ή *singularium*). Πρβλ. Rosati (2009) 329. Για τις ερωτικές συνδηλώσεις του ρήματος, ΣΛΛ 424 σ.λ. *contrecto*: 2β. «έχω σεξουαλική επαφή με κπ.» και Adams (1982) 186.

⁹² ΣΛΛ 424 σ.λ. *contrecto*: 3α. «άπτομαι, αγγίζω παρανόμως (ως ληστής ή καταχραστής)» και Berger (1968) 415 σ.λ. *contrectare*. Βλ. και την αναφορά του Ακοντίου για το άγγιγμα του αντιζήλου του προς την Κυδίπη (Οβ. *Hp.* 20.141: *contrectatque sinus et forsitan oscula iungit*;) θεωρώντας ότι του ανήκει η Κυδίπη, ενώ υποστηρίζει ότι ο έτερος εραστής εκμεταλλεύεται την αρρώστια της ηρωίδας για ερωτικούς σκοπούς. Για μια πιο σχολαστική ερμηνεία, βλ. Μιχαλόπουλος (2014) 213–214.

⁹³ ΣΛΛ 424 σ.λ. *contrectatio*: 3. «άγγιγμα με εγκληματικό σκοπό». Πρβλ. Mousourakis (2012) 254.

⁹⁴ Βλ. επίσης Οβ. *Met.* 6.492–493: *qualia vult fingit quae nondum vidit et ignes / ipse suos nutrit cura removente soporem*.

⁹⁵ Για τη σημασία του *vitium* ως βιασμός, ΣΛΛ 1748 σ.λ. *vitium*: 6. «προσβολή της αιδούς, βιασμός παρθένας, απώλεια αγνότητας». Πρβλ. Adams (1982) 199 και Lauriola (2022) 82 υπ. 91.

⁹⁶ Πρβλ. επίσης Οβ. *Met.* 6.563: *sustinet ad Procnen post talia facta reverti*.

⁹⁷ Για τη ρητορική σημασία του ρήματος, ΣΛΛ 1423 σ.λ. *revertor*: 2δ. «επιστρέφω (σε κπ θέμα) μετά από παρέκβαση».

⁹⁸ Anderson (1972) 213.

⁹⁹ Για τον έρωτα ως 'έναυσμα' της αφήγησης, Solodow (1988) 179 και Segal (1994) 273. Ο Curran (1984) 270 αναφέρει πως ο κεραυνοβόλος έρωτας είναι μια «διευρυμένη φαντασίωση βιασμού που ο βιαστής έχει στο μυαλό του». Για τον κεραυνοβόλο έρωτα του Τηρέα και της Φιλομήλας, βλ. τις απόψεις των Segal (1994) 260, Libatique (2018) 160–170 και Tinkler (2018) 53–54. Ο Blanco (2017) 207 δίνει έμφαση πως ο Τηρέας, όπως ακριβώς και ο Απόλλων, αποδίδουν τις πράξεις τους (βιασμού και απόπειρα βιασμού αντίστοιχα) στον θεό Έρωτα. Για τις ομοιότητες Τηρέα –Απόλλωνα, Jakobsen (1984) 45–52. Ο Μιχαλόπουλος (2014) 157 επισημαίνει χαρακτηριστικά για τον έρωτα και την ευγλωττία: «οι άνδρες...παρουσιάζουν τον Έρωτα ως ένα δικηγόρο που τους διδάσκει στρατηγικές και τους παρέχει νομικές συμβουλές».

δεινού ομιλητή είναι ιδιαίτερα ειρωνική λόγω της περιορισμένης εκφοράς λόγου του ίδιου του ήρωα σε πρωτοπρόσωπη αφήγηση σε όλο τον μύθο (6.513: ‘*vicimus!*’ *exclamat*, ‘*mecum mea vota feruntur*’ και 6.652: –‘*Ityn huc accersite!*’ *dixit*).¹⁰⁰ Ο ήρωας αξιοποιεί τον δόλο που ο έρωτας του δωρίζει για να εκφέρει ένα νόμιμο αίτημα, ενώ στην πραγματικότητα οι προθέσεις του είναι διαφορετικές. Η ρητορική παραπλάνηση του Τηρέα εντείνεται και με την προσθήκη δακρύων, τα οποία αποδίδει στη συγκινησιακή φόρτιση της Πρόκνης (*mandatum*) (6.471: *addidit et lacrimas, tamquam mandasset et illas* «πρόσθεσε και δάκρυα, σαν να τα’ στείλε εκείνη»), ενώ προσδίδουν και θεατρικότητα¹⁰¹ με την οποία εν τέλει πείθει το ακροατήριο του.

Ένα σημαντικό στοιχείο που συνδέει τον Τηρέα με τον δόλο είναι η δραματική ειρωνεία που οικοδομείται από τον αφηγηματικό φακό ανάμεσα στο έγκλημα που σχεδιάζει να διαπράξει ο ήρωας και στον έπαινο που δέχεται για τον ζήλο του να το πραγματοποιήσει με το πρόσχημα ότι πρόκειται για χάρη στη σύζυγό του (6.472–473: –*ipso sceleris molimine Tereus / creditur esse pius laudemque a crimine sumit*. «για ευσεβής λογίζεται ο Τηρέας, καθώς δολοπλοκεί, και έπαινο δέχεται για το έγκλημά του.»). Συγκεκριμένα με τη χρήση των ουσιαστικών *crimen* και *scelus*, ο ζήλος του Τηρέα αποκτά χαρακτήρα ηθικού και ίσως νομικού παραπτώματος, αφού με το ουσιαστικό *scelus* προεξαγγέλλεται η ηθική παραβίαση των συγγενικών δεσμών του με τη Φιλομήλα.¹⁰² Επίσης η χρήση του ουσιαστικού *crimen* από τον αφηγηματικό φακό για να περιγράψει την πράξη του Τηρέα ενδέχεται να υπονομεύει την συμφωνία που έχει συναφθεί, εφόσον στο ρωμαϊκό δίκαιο τα αδικήματα με τον χαρακτηρισμό *crimina* θεωρούνται προσβολές ενάντια στη δημόσια τάξη και τους θεσμούς.¹⁰³ Ο χαρακτηρισμός της μελλο-

¹⁰⁰ Για την παρατήρηση αυτή, Libatique (2018) 24 και 160.

¹⁰¹ Blanco (2017) 214. Η Westerhold (2019) 389 επισημαίνει πως «τα δάκρυα του φαίνεται πως αποτελούν την τελευταία πινελιά με τα οποία εξασφαλίζει την αξιοπιστία του». Για τα δάκρυα ως ρητορική τεχνική για την πρόκληση συναισθημάτων, Westerhold (2019) 389 υπ. 14 με βιβλιογραφία. Πρβλ. Hardie (2002) 267 υπ. 17. Ο Anderson (1972) 213 διατυπώνει πως τα δάκρυα αποτελούν ‘όπλα’ του ρήτορα–δικηγόρου, τα οποία ο Τηρέας αξιοποιεί με επιτυχία.

¹⁰² Πρβλ. για το ουσιαστικό *scelus* ως αιμομικτική συνεύρεση στην ιστορία της Μύρρας και του Κίνυρα στις *Μεταμορφώσεις* (Οβ. Μετ. 10.467: *dixit et illa ‘pater’, sceleri ne nomina desint*), για την οποία βλ. Ziogas (2021a) 360–382. Ωστόσο, ΣΑΑ 1465 σ.λ. *scelus*: 2a. «άνομη ή καταραμένη πράξη, έγκλημα». Ο Peek (2003) 37–38 υποστηρίζει ότι η εστίαση στην πράξη του Τηρέα ως *scelus* γίνεται από τον πρωτεύοντα αφηγητή.

¹⁰³ Η νομική σημασία του συγκεκριμένου ουσιαστικού προέρχεται από τον Mousourakis (2012) 252: «Ο όρος *crimen*, σήμαινε μια άδικη πράξη που στρεφόταν εναντίον του κράτους ή της κοινότητας συνολικά και διωκόταν από τα κρατικά όργανα. Παραδείγματα εγκλημάτων (*crimina*) που αναγνωρίζονταν ήδη από πρόωμη εποχή, περιλάμβαναν την προδοσία (*perduellio*), την ανθρωποκτονία (*parricidium*), την ιεροσυλία και τον εμπρησμό». Πρβλ. ΣΑΑ 446 σ.λ. *crimen*: 4. «αδίκημα, έγκλημα» και Berger (1968) 418 σ.λ. *crimen*. Η Cantarella (2016) 427 καταγράφει ότι τα σεξουαλικά εγκλήματα, κατά την αυγούστεια περίοδο, εντάσσονται στην κατηγορία των δημόσιων εγκλημάτων (*crimina*) από ιδιωτικά εγκλήματα (*delicta*) που θεωρούνταν πριν λόγω της νομοθεσίας του Αυγούστου για τις εξωσυζυγικές σχέσεις (*lex*

ντικής πράξης του ήρωα από τον αφηγητή ως *crimen* φαίνεται να ακυρώνει εκ των προτέρων την εμπιστοσύνη μεταξύ των δύο πλευρών και κατ' επέκταση τη συμφωνία, με την αφήγηση να προκαταβάλλει τον αναγνώστη ότι η αθέτησή της δεν θα είναι απλώς ηθική εκτροπή, αλλά σχετίζεται με τη διάπραξη ενός σεξουαλικού εγκλήματος, το οποίο αποτελεί αδίκημα εναντίον της τάξης και των θεσμών. Ένα τελευταίο στοιχείο που ενδέχεται να συνδέει τον Τηρέα με την έννοια της απάτης, υποκρύπτεται στην εννοιολογική ταύτιση του ονόματός του (6.472: *Tereus*) με τον δόλο. Ειδικότερα, ο αναγραμματισμός του ονόματος στη λατινική γλώσσα σχηματίζει το ρήμα *suere* σε υποτακτική παρατατικού (*sueret*), ρήμα το οποίο έχει τη σημασία της δολοπλοκίας,¹⁰⁴ αλλά και γενικότερα τη σημασία συρραφής ρούχων ή υφασμάτων.¹⁰⁵ Η σημασιολογική αυτή συσχέτιση μπορεί να ιδωθεί ως υπαινιγμός για τον τρόπο με τον οποίο το όνομα του ήρωα προδιαγράφει τον δόλο ως εγγενές χαρακτηριστικό του. Παράλληλα η υφαντική τέχνη αξιοποιείται αργότερα και από τη Φιλομήλα με την δημιουργία ενός υφαντού για να γνωστοποιήσει τη σεξουαλική κακοποίηση που έχει υποστεί.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτει το συμπέρασμα ότι οι σκέψεις του Τηρέα συνιστούν ήδη νομικά και ηθικά παραπτώματα και λειτουργούν ως σαφής προοικονομία του μελλοντικού βιασμού της Φιλομήλας. Μέσα από τη διανοητική βία, τον δόλο και το λεξιλόγιο της όρασης ο ήρωας επιδιώκει να πάρει υπό τον έλεγχό του τη Φιλομήλα, ενώ ο επικείμενος βιασμός της ηρωίδας ανάγεται σε νομικό ζήτημα αρπαγής.

Julia de adulteriis) για την οποία βλ. Milnor (2005) 141 υπ. 2, Mousourakis (2015) 62 υπ. 99 και Lauriola (2022) 33 υπ. 166 με σχετική βιβλιογραφία. Ο Nguyen (2006) 96 καταγράφει πως οι νόμοι περί μοιχείας εισάγονται με σκοπό την προώθηση της δημόσιας τάξης. Αυτό, διότι υπήρχε η πεποίθηση πως η σεξουαλικότητα (κυρίως των γυναικών) αποτελούσε ρυθμιστικό παράγοντα για τη σταθερότητα του κράτους. Πρβλ. Perry (2016) 439.

¹⁰⁴ ΣΜ 1580 σ.λ. *suo*: 3 «*dolos suere*, δολοπλοκώ».

¹⁰⁵ ΣΜ 1580 σ.λ. *suo*: 1α. «*συρράπτω, ράβω* (ρούχα, δέρματα κτλ)».

1.2.2: Η διάπραξη του βιασμού και η αποκτήνωση της Φιλομήλας

Στην προηγούμενη υποενότητα διερευνήθηκε κατά πόσο οι σκέψεις του Τηρέα μπορούν να λειτουργήσουν ως αφηγηματική στρατηγική αποκάλυψης της πρόθεσής του, με όρους που παραπέμπουν σε νομικά παραπτώματα (διαρπαγή, σεξουαλική κακοποίηση). Στο συγκεκριμένο υποκεφάλαιο επιχειρείται η ανάλυση του βιασμού¹⁰⁶ της ηρώιδας με έμφαση στα ρητορικά σχήματα που οργανώνουν τη θηρευτική απεικόνιση του ήρωα και σε όρους με νομική σημασία για να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο η σεξουαλική κακοποίηση μπορεί να λειτουργεί ως νομική οικειοποίηση της ηρώιδας.

Η Φιλομήλα αποχωρίζεται τον πατέρα της και επιβιβάζεται στο πλοίο του Τηρέα με προορισμό τη Θράκη (6.511–513: *Ut semel imposita est pictae Philomela carinae, / admotumque fretum remis tellusque repulsa est, / 'vicimus!' exclamat, 'mecum mea vota feruntur!'*) «Μόλις η Φιλομήλα επιβιβάστηκε στο πλοίο με τη ζωγραφισμένη πλώρη, η θάλασσα κουνιόταν από τα κουπιά με τη στεριά να απομακρύνεται και εκείνος φώναξε 'Νικήσαμε, μαζί μου ταξιδεύει αυτή που επιθυμώ!'»). Αρχικά η παρήχηση του συμφώνου 'm' και της αντωνυμίας *mea* στον στίχο 513 ενεργοποιεί έναν ρητορικό δείκτη κτητικότητας που ευθυγραμμίζεται με τη λογική της μετάβασης της ηρώιδας στην εξουσία του Τηρέα.¹⁰⁷ Μια αντίστοιχη λειτουργία της κτητικής αντωνυμίας ως

¹⁰⁶ Για μια φεμινιστική ανάλυση του βιασμού της Φιλομήλας, Richlin (1992) 162–165, Marder (1992), Marturano (2017) 279–292, Tinkler (2018) 44–46, Newlands (2018) 152–64. Η James (2016) 159 επισημαίνει την περίπτωση της Φιλομήλας ως μοναδική (αιχμάλωτη από θνητό με σκοπό τον βιασμό). Βλ. επίσης Newlands (2018) 152–64.

¹⁰⁷ Berger (1968) 582 σ.λ. *meum*: «η περιουσία μου» και ΣΑΑ 1053 σ.λ. *meus*: 1β. *meum* -i ή *mea* -orum (ουδ. ενικ ή πληθ.) η ιδιοκτησία μου, τα υπάρχοντά μου,». Επιβοηθητικές αναφορές εντοπίζονται και σε άλλα βιβλία των *Μεταμορφώσεων*, όπως στο 10^ο βιβλίο (Οβ. *Μετ.* 10.339: *nunc, quia iam meus est*.) όπου η Μύρρα αναφέρεται στον πατέρα της ως δικός της επισημαίνοντας την αδυναμία της να συνενυρεθεί με εκείνον, επειδή ακριβώς έχουν νομική συγγένεια μεταξύ τους. Για μια πιο λεπτομερή ερμηνεία, βλ., Ziogas (2021a) 375–376. Επίσης στην κρίση των όπλων του Αχιλλέα ανάμεσα στον Αίαντα και τον Οδυσσέα, στο 13^ο βιβλίο των *Μεταμορφώσεων* (Οβ. *Μετ.* 13. 387: *et 'meus hic certe est; an et hunc sibi proscit Ulixes?*) γίνεται από τον Αίαντα σχετική αναφορά στο όπλο (13.386: *ensem*) ότι ανήκει στον ίδιο. Για την ανάλυση της σκηνής αυτής που προσομοιάζει σε δικανικό αγώνα λόγων και στην οποία ο Οβίδιος αναθεωρεί την έννοια του ηρωισμού στο έπος ως επιτέλεση, πειθώ και διακειμενική 'μεταμόρφωση', βλ. Παπαϊοαννου (2007) 153–206. Πρβλ. Οβ. *Ηρ.* 6.25: '*Aesonides*,' dixi, '*quid agit meus*' ille pudore, όπου η Υψιπύλη αναφέρεται στον Ιάσονα με το επικό προσωνύμιο Αισονίδης ως ιδιοκτησία της. Πρόσθετες αναφορές εντοπίζονται και στην επιστολή της Λαοδάμειας προς τον Πρωτεσίλαο (13^η επιστολή), η οποία αναφέρεται σε εκείνον Οβ. *Ηρ.* 13.16: *iamque meus longe Protesilaus erat* και Οβ. *Ηρ.* 13.50: *et sua dei reduci vir meus arma Iovi!* ως σύζυγός της, αλλά και στην επιστολή της Σαπφούς προς τον Φάωνα (15^η επιστολή), η οποία είναι έτοιμη να τον κατονομάσει ως περιουσιακό της στοιχείο (Οβ. *Ηρ.* 15.204: *me miseram! dixi quam modo paene: 'meus.'*). Μια πρόσθετη αναφορά εντοπίζεται και στις *Ηρωίδες* του Οβιδίου στην 20^η επιστολή του Ακοντίου προς την Κυδίππη (Οβ. *Ηρ.* 20.145: *iste sinus meus est, mea turpiter oscula sumis*), όπου ο ήρωας αναφέρεται στον κόρφο της Κυδίππης, ως μετωνυμία της ίδιας της ηρώιδας, ως νομική ιδιοκτησία του. Για την παρατήρηση αυτή, βλ. Kenney (1996) 204 και Μιχαλόπουλος (2014) 216.

δείκτης νομικής ιδιοποίησης δύναται να ανιχνευθεί και στη δωδέκατη επιστολή στις *Ηρωίδες* του Οβιδίου, της Μήδειας προς τον Ιάσονα (Οβ. *Ηρ.* 12.158: *clamarem 'meus est!' iniceremque manus*. «να φωνάξω 'είναι δικός μου αυτός!' και πάνω σου τα χέρια να επιθέσω») όπου η ηρωίδα αναφέρεται στον ήρωα ως δικός της και ότι ο Ιάσων της ανήκει από τη στιγμή που της πρόσφερε το χέρι του.¹⁰⁸ Στην περίπτωση του Τηρέα, με σκοπό την απόπειρα διάπραξης του βιασμού, η ρητορική αυτή οικειοποίηση συνδέεται και με την μεθοδική μεταφορά της στη Θράκη (6.519: *Iamque iter effectum, iamque in sua litora fessis puppibus exierant*– «Το ταξίδι είχε ήδη ολοκληρωθεί και κατέβηκαν από τα караβοτσακισμένα πλοία στην ακτή του–»), δηλαδή στο δικό του πεδίο δράσης όπως παρουσιάζεται στη φράση *sua litora*.¹⁰⁹ Αφού φέρει τη Φιλομήλα στη δική του ασφαλή περιοχή, τη μεταφέρει σε ένα σπίτι απομονωμένο μέσα στο δάσος (6.521: *in stabula alta trahit, silvis obscura vetustis*). Τα επίθετα *obscurus* και *vetustis* συγκροτούν έναν χώρο εγκλεισμού αποκομμένο από κάθε μορφή κοινωνικής προστασίας, σχεδόν ένα ζωικό 'ενδιαίτημα.'

Η απομόνωση της Φιλομήλας από τον ανθρώπινο πολιτισμό¹¹⁰ αποτυπώνεται και μορφολογικά, καθώς η ηρωίδα 'κλείνεται' εντός του πρώτου ημιστιχίου (6.518: *nulla fuga est capto, spectat sua praemia raptor* «καμία ελπίδα διαφυγής για τον αιχμάλωτο, το λάφυρό του επιθεωρεί ο άρπαγας»). Επίσης στη χρήση του πολυσύνδετου σχήματος¹¹¹ στον στίχο 524 (6.524: *includit fassusque nefas et virginem et unam*) όπως και του σχήματος *ἐν διὰ δυοῖν*¹¹² συμπυκνώνεται η αδιέξοδη κατάσταση της ηρωίδας. Συνάμα, με το επίρρημα *frustra*¹¹³ κάθε έκκληση αποδεικνύεται αναποτελεσματική αφού οι αποδέκτες¹¹⁴ της επίκλησής της (6.525–526: *vi superat frustra clamato saepe parente, / saepe sorore sua, magnis super omnia divis*) απουσιάζουν γεωγραφικά από το σημείο του εγκλεισμού της. Η συριστική παρήχηση του συμφώνου 's' στον στίχο 526 αποδίδει ακουστικά το ψυχρό και άδειο περιβάλλον. Η εξασφάλιση της ηρωίδας περιγράφεται μέσω μιας παρομοίωσης, στην οποία η Φιλομήλα εξομοιώνεται με έναν λαγό και ο

¹⁰⁸ Για μια πιο λεπτομερή ερμηνεία, Alekou (2018) 77–78.

¹⁰⁹ Natoli (2017) 68.

¹¹⁰ Natoli (2017) 68.

¹¹¹ Για το πολυσύνδετο ως ρητορικό σχήμα, Lausberg (1998) 306–307.

¹¹² Anderson (1972) 220 και Natoli (2017) 68. Για το ρητορικό σχήμα *ἐν διὰ δυοῖν*, Lanham (1991) 82.

¹¹³ ΣΛΛ 712 σ.λ. *frustra*: 1α. «μάταια, άσκοπα, χωρίς αποτέλεσμα, στα χαμένα».

¹¹⁴ Ο Natoli (2017) 68 αναφέρει πως «Ο Οβίδιος αναγνωρίζει την Πρόκνη και τον Πανδίωνα όχι με τα πραγματικά τους ονόματα, αλλά από τη σχέση τους με τη Φιλομήλα (*soror, parens*)... Η ίδια η Φιλομήλα αναφέρεται όχι με το όνομά της, αλλά μόνο μέσα από τη σχέση της με την οικογένειά της ως κόρης του Πανδίωνα, επισημαίνοντας τη σημασία του Οβιδίου για τους οικογενειακούς δεσμούς που απειλούνται από την αρπαγή (της Φιλομήλας) από τον Τηρέα».

Τηρέας με έναν αετό (6.516–517: *non aliter quam cum pedibus praedator obuncis / deposuit nido leporem Iovis ales in alto*; «όπως το πτηνό του Δία τον αετό, αποθέτει σε ασφαλή φωλιά τον λαγό, έχοντάς τον αρπάξει με τα νύχια του»). Η χρήση της συγκεκριμένης παρομοίωσης λειτουργεί ως μια πρώτη περιγραφή της πράξης του Τηρέα, στην οποία ο ήρωας υλοποιεί τις προθέσεις του¹¹⁵ και ασελγεί επάνω στη Φιλομήλα, όπως ένας αετός ετοιμάζεται να καταναλώσει τη λεία του. Με το σχήμα λιτότητας (6.516: *non aliter*), που αποτελεί μέσο ειρωνείας,¹¹⁶ και την επική αντονομασία του αετού ως *Iovis ales* (6.517) παρουσιάζεται ένα συμβατικό μοτίβο θηρευτή, στον οποίο προσδίδονται χαρακτηριστικά πολεμικής ισχύος αλλά και ωμής πολιτικής εξουσίας, όπως είναι ο αετός.¹¹⁷ Συγχρόνως η εξομοίωση του ήρωα με λύκο (6.528: *lupi*) συμπληρώνει την εικόνα μιας ωμής επιβολής¹¹⁸ και αποσαφηνίζει τον Τηρέα ως ένα βίαιο πρόσωπο με πολιτική εξουσία, την οποία μεταχειρίζεται προς όφελός του.¹¹⁹

Η θηρευτική απεικόνιση του Τηρέα ολοκληρώνεται με την υλοποίηση της πράξης του (*nefas*) που έρχεται σε αντίθεση με τον θεϊκό νόμο¹²⁰ και δεν μπορεί να ειπωθεί,¹²¹ αλλά πραγματοποιείται (6.524–526: *includit fassusque nefas et virginem et unam / vi superat frustra clamato saepe parente, / saepe sorore sua, magnis super omnia divis*. «Κι αφού ομολόγησε το άφατο πάθος του, τη φυλάκισε και, όπως ήταν και μόνη και απροστάτευτη, τη βίασε ενώ εκείνη μάταια καλούσε για βοήθεια τον πατέρα της, την αδελφή της μα πάνω από όλους, τους θεούς»). Η Marder υποστηρίζει από μια φεμινιστική οπτική ότι η παρουσίαση της πράξης του Τηρέα ως *nefas* αποτελεί μια αφηγηματική στρατηγική ως μορφή ‘narrative stutter,’ δηλαδή ως αφηγηματικό σπάσιμο που αποφεύγει την ωμή αναπαράσταση του βιασμού, αλλά μέσω των ζωικών παρομοιώσεων δίνεται έμφαση στην ίδια τη βία και στο αποτέλεσμα που προκαλεί επάνω στο ανθρώπινο σώμα και στην ψυχή.¹²² Ο Natoli εστιάζει στην αποξένωση της ηρωίδας από τον κόσμο των ανθρώπων και στη μετάβασή της στον κόσμο των ζώων, στον οποίο

¹¹⁵ Anderson (1972) 219.

¹¹⁶ Για τη λειτουργία του σχήματος λιτότητας, Lanham (1991) 95–96 και Lausberg (1998) 268–269.

¹¹⁷ Hawtree (2011) 216.

¹¹⁸ Hawtree (2011) 141. Για το λύκο ως σύμβολο τυραννικής εξουσίας, Ziogas (2021a) 233–235. Πρβλ. Tinkler (2018) 44–46 για την έμφυτη αγριότητα του Τηρέα. Πρβλ. για τη σύνδεση του λύκου με το μέρος εγκλεισμού της Φιλομήλας, Kaufhold (1997) 69.

¹¹⁹ Βλ. τις αναλύσεις των Pavlock (1991), Segal (1994) 259–261 και Kaufhold (1997) 68.

¹²⁰ ΣΑΑ 1100 σ.λ. *nefas*: 1α. «ασεβής, ανόσια πράξη, ιεροσυλία, έγκλημα, αδίκημα» και Berger (1968) 468 σ.λ. *fas*.

¹²¹ H Enterline (2004) 3 επισημαίνει πως *nefas* σημαίνει κυριολεκτικά «άφατος». Για την ετυμολογία του ουσιαστικού *fas*, Maltby (1991) 223. σ.λ. *fas* αλλά και του *nefas*, Maltby (1991) 407 σ.λ. *nefas* και Michalopoulos (2001) 127 σ.λ. *nefas*.

¹²² Marder (1992) 158–159.

καταλήγει λόγω της μη λεκτικής της αντίδρασης (φόβος) στον βιασμό, ενώ μέσω των παρομοιώσεων προοικονομείται η απώλεια του έναρθρου λόγου.¹²³ Για την πράξη του βιασμού, δεν υπήρχε ένας ενιαίος, τεχνικά σταθερός όρος¹²⁴ που να αντιστοιχεί απόλυτα στη σύγχρονη νομική¹²⁵ κατηγορία του “βιασμού”. η πράξη εντασσόταν σε ευρύτερες κατηγορίες του ρωμαϊκού δικαίου, όπως η *vis*, το *crimen*, η *rapina*, το *stuprum*, η *iniuria*.¹²⁶

Στο συγκεκριμένο χωρίο η πράξη του ήρωα δηλώνεται ρητά με το ουσιαστικό *vis* (6.526: *vi*)¹²⁷ ως σεξουαλική βία με την οποία προβάλλεται η επικράτηση της ισχύος του Τηρέα (6.526: *superat*)¹²⁸ και η νομική αρπαγή της από τον έλεγχο του πατέρα της. Μέσω του ρήματος *trahere* ως *variatio* για την αρπαγή της Φιλομήλας¹²⁹ και του υπερβατού (6.520–521: *puppibus exierant, cum rex Pandione natam / in stabula alta trahit, silvis obscura vetustis*, «Κατέβηκαν από το καράβι, όταν ο βασιλιάς την κόρη του Πανδίωνα σε απομονωμένο στάβλο σέρνει, κρυμμένο μέσα σε σκιερό δάσος») αντικατοπτρίζεται η τραχύτητα της συγκεκριμένης σκηνής, στην οποία αρπάζεται βίαια η Φιλομήλα και προσδιορίζεται συγχρόνως ως κόρη του Πανδίωνα. Ο προσδιορισμός αυτός ενδέχεται να αποτελεί ένδειξη της αρπαγής της από τον έλεγχο του πατέρα της, πράξη που διαστρεβλώνει την έννομη σχέση της Φιλομήλας με εκείνον και οι συμφωνίες που είχαν συνάψει οι ήρωες μεταξύ τους παραβιάζονται.

Συνεπώς, ο βιασμός σκιαγραφείται ήδη από την άφιξη του Τηρέα στη Θράκη και τη μεταφορά της Φιλομήλας σε έναν απομονωμένο δασώδη χώρο. Εκεί η πράξη λειτουργεί αφηγηματικά ως “νομική” αρπαγή και, ταυτόχρονα, ως βίαιη αποξένωση της ηρωίδας από τον κόσμο των ανθρώπων.¹³⁰

¹²³ Natoli (2017) 68.

¹²⁴ Για την προβληματική οριοθέτηση του βιασμού στην αρχαιότητα, Cohen (1993) 5 και Tinkler (2018) 77. Πρβλ. Nguyen (2006) και Lauriola (2022) 1–25 για μια βιβλιογραφική επισκόπηση της έννοιας ‘βιασμός’ στην αρχαιότητα.

¹²⁵ Μπαμπινιώτης (2002) 361 σ.λ. *βιασμός*: «αξιόποινη πράξη την οποία διαπράττει όποιος με σωματική βία ή με απειλή σπουδαίου και άμεσου κινδύνου εξαναγκάζει άλλον σε συνουσία ή σε ασελή πράξη».

¹²⁶ Nguyen (2006) 83–84 και 88–95. Πρβλ. Lauriola (2022) 22–25.

¹²⁷ Για το ουσιαστικό *vis* ως συνώνυμο του βιασμού, ΣΑΑ 1746 σ.λ. *vis*: 2α. «(σωματική) βία, άσκηση βίας, βιαιότητα, βιαιοπραγία... *vim afferre* βιάζω γυναίκα». Επίσης Berger (1968) 768 σ.λ. *vis*. Riggsby (2010) 200–201, Marturano (2017), Lauriola (2022) 24 υπ. 115 και 32.

¹²⁸ ΣΑΑ 1585 σ.λ. *supero*: «4α. υπερισχύω, καταβάλλω, νικώ (σε μάχη, αγώνα)» και ΣΑΑ 1585 σ.λ. *supero* 3γ. «υπερβαίνω τις δυνάμεις ή την ισχύ κάποιου».

¹²⁹ Για το ρήμα *trahere*, και τη σημασία του ως κλέβω, ΣΑΑ 1651 σ.λ. *trahere*: 4. «σύρω ως λάφυρο, αποσπώ με τη βία, παράνομα, κλέβω». Για την αντίστοιχη αρπαγή της Φιλομήλας από την Πρόκνη Οβ. Μετ. 6.600: *attonitamque trahens intra sua moenia ducit*, για τις ομοιότητες της οποίας, Natoli (2017) 77 και Newlands (2018) 161. Πρβλ. Οβ. Μετ. 6.636: *Nec mora, traxit Ityn, veluti Gangetica cervae*.

¹³⁰ Libatique (2018) 157 υπ. 253. Πρβλ. Curran (1978) 229.

1.2.3: Ο δεύτερος βιασμός και η ρητορική της στέρησης

Στο προηγούμενο κεφάλαιο διερευνήθηκε ο βιασμός της Φιλομήλας από τον Τηρέα ως διαρπαγή από το νομικό έλεγχο του Πανδίωνα. Ωστόσο σε αφηγηματικό επίπεδο, ο Τηρέας προσφεύγει σε μια συστηματική καταστολή κάθε δυνατότητας αντίστασης της ηρωίδας με αποκορύφωμα τη γλωσσεκτομή. Στο παρόν υποκεφάλαιο αναλύεται το δικανικό και ερωτικά φορτισμένο λεξιλόγιο της σκηνής που ακολουθεί τις απειλές της Φιλομήλας, ώστε να εξεταστεί αν η αφήγηση υποβάλλει την ιδέα μιας επαναλαμβανόμενης σεξουαλικής προσβολής ως απόπειρας εδραίωσης κυριαρχίας πάνω στο σώμα της. Στη συνέχεια εξετάζεται η γλωσσεκτομή ως πράξη στέρησης της δυνατότητας δημόσιας καταγγελίας και, κατ' επέκταση, υπεράσπισης.

Ο ήρωας, αφού έχει προβεί στη σεξουαλική κακοποίηση της Φιλομήλας, προχωρά στην εκ νέου αιχμαλωσία της (6.551–553: *quo fuit accinctus, vagina liberat ensem / arreptamque coma fixis post terga lacertis / vincla pati cogit; iugulum Philomela parabat* «Αρματωμένος όπως ήταν, βγάζει το ξίφος από τη θήκη και αφού την αρπάζει από τα μαλλιά, τα χέρια της πισθάγκωνα τα βάζει και τη δένει με αλυσίδες. Η Φιλομήλα τον λαιμό της για σφαγή ετοίμασε»). Η βιαιότητα της συγκεκριμένης σκηνής συνοδεύεται από πληθώρα λέξεων με ερωτικούς υπαινιγμούς, οι οποίοι λειτουργούν επιβεβαιωτικά για τη σεξουαλική κακοποίηση που συνεχίζει να διαπράττει.¹³¹ Πιο συγκεκριμένα, η χρήση του ουσιαστικού *vagina* (6.551) ως θήκη¹³² για το σπαθί του Τηρέα μπορεί να ενεργοποιεί υπαινιγμούς ερωτικής/σεξουαλικής βίας, καθώς το ουσιαστικό *vagina*, όπως και το ουσιαστικό *ensis*, συνδυάζουν το στρατιωτικό με το ερωτικό – ανατομικό λεξιλόγιο.¹³³ Με την μετοχή *accinctus* (6.551) σκιαγραφείται επίσης η στρατιωτική προπαρασκευή του ήρωα με την οποία προβάλλεται εκ νέου η ερωτική προετοιμασία του Τηρέα.¹³⁴ Στη συνέχεια, την αρπάζει από τα μαλλιά και τη δένει πισθάγκωνα. Στη μετοχή *arreptam* (6.552) που εμπεριέχεται το ρήμα *rapere*, συμπυκνώνεται η βίαιη απόσπαση της ηρωίδας και η λογική της σεξουαλικής αρπαγής.¹³⁵ Με την αναφορά στα

¹³¹ Blanco (2017) 219.

¹³² ΣΛΛ 1707 σ.λ. *vagina*: 1α. «θήκη (σπαθιού κτλ.), κολεός, θηκάρυ»

¹³³ Για την ερωτική σημασία του ουσιαστικού *vagina*, Adams (1982) 20, 115 και 219. Για την ερωτική σημασία του ουσιαστικού *ensis*, Marturano (2017) 383. Ο Adams (1982) 20 αναφέρει πως το στρατιωτικό λεξιλόγιο ταυτίζεται συχνά με το σεξουαλικό λεξιλόγιο, χωρίς ωστόσο να καταγράφει το συγκεκριμένο ουσιαστικό, αλλά το αντικαθιστά με το *gladius*. Για την ταύτιση της στρατιωτικής προετοιμασίας με την ερωτική προετοιμασία (*militia amoris*), βλ. Ziogas (2021α) 18 υπ. 18 με βιβλιογραφία.

¹³⁴ Για τη στρατιωτική σημασία του ρήματος *accingere*, ΣΛΛ 48 σ.λ. *accingo*: 2α. «περιζώνω (με ξίφος κτλ.)». Για την ερωτική σημασία του ρήματος, βλ. Adams (1982) 90.

¹³⁵ Για τη σημασία του ρήματος *arripere* ως αρπάζω, ΣΛΛ 172 σ.λ. *arripio*. Επίσης στον Adams (1982) 20 συναντάται ως ρήμα σε σεξουαλικό υπονοούμενο.

terga τονίζει τη στάση σωματικής υποταγής.¹³⁶ Επιπλέον η χρήση του απαρεμφάτου *pati* (6.553) προβάλλει την παθητικότητα στην οποία έχει περιέλθει το θύμα και την προσβασιμότητα που έχει δοθεί στον θύτη επάνω στο σώμα εκείνου.¹³⁷ Η συνάρθρωση της παθητικότητας του θύματος και της ύπαρξης πραγματικών δεσμών (6.553: *vincla*) μετατρέπουν την πράξη του βιασμού σε ένα καθεστώς βίαιου εγκλεισμού, όπου το θύμα πλήττεται σωματικά και απομονώνεται. Υπό αυτή την οπτική, η βία ενδεχομένως αποκαλύπτει έναν πρόσθετο μηχανισμό των δεσμών: εκτός από τον φυσικό περιορισμό που υφίσταται η ηρωίδα, τα δεσμά λειτουργούν και ως συμβολικό ισοδύναμο ‘δέσμευσης’ στην εξουσία του Τηρέα.¹³⁸ Κατόπιν, η επίδειξη σεξουαλικής και νομικής κυριαρχίας κορυφώνεται με τη γλωσσεκτομή:

*ille indignantem et nomen patris usque vocantem
luctantemque loqui comprehensam forcipe linguam
abstulit ense fero. radix micat ultima linguae,
ipsa iacet terraeque tremens immurmurat atrae,
utque salire solet mutilatae cauda colubrae,
palpitat et moriens dominae vestigia quaerit.
hoc quoque post facinus (vix ausim credere) fertur
saepe sua lacerum repetisse libidine corpus.*

(Οβ. Μετ. 6.555–562)

«Ενώ εκείνη λοιδороύσε τον Τηρέα και φώναζε τον γονιό της, όταν προσπάθησε να μιλήσει, εκείνος —πιάνοντάς της τη γλώσσα με λαβίδες— της την έκοψε με το άγριο ξίφος του. Ό,τι απομένει από τη γλώσσα δονείται, κείτεται στη μαύρη γη και μурμουρά τρέμοντας, όπως συνηθίζει η ουρά ενός φιδιού που μόλις έχει αποκολληθεί· σπαρταρά και ψυχορραγώντας ψάχνει τα ίχνη της κυράς της. Ύστερα από αυτό το έγκλημα (ποιος θα μπορούσε να το πιστέψει;), λέγεται ότι ασελγούσε ξανά και ξανά στο ταλαιπωρημένο σώμα της.»

¹³⁶ Για τη σημασία αυτή, Adams (1982) 115.

¹³⁷ Για την ερωτική σημασία του ρήματος *pati*, ΣΛΛ 1221 σ.λ. *patior*: 2γ. «(για θηλ.) *p. aliquem*, αντέχω κπ, ανέχομαι ερωτική επαφή με κπ». Πρβλ. Adams (1982) 189–190 και Walters (1997) 30.

¹³⁸ Η ιδέα αυτή ανάγεται στους Kenney (1996) 188 και Μιχαλόπουλο (2014) 164. Και οι δύο μελετητές ασχολούνται με τις επιστολές του Ακοντίου και της Κυδίππης (20^η και 21^η) από τις *Ηρωίδες* του Οβιδίου. Ο Μιχαλόπουλος επεξηγεί πως στην περίπτωση της Κυδίππης με τον Ακόντιο, ο ήρωας δεσμεύει εκείνη σε ένα μελλοντικό γάμο λόγω της εκφώνησης του όρκου.

Το ουσιαστικό *lingua*, μπορεί να φέρει και ερωτικούς υπαινιγμούς συναρτώμενο με το ανδρικό όργανο αναπαραγωγής,¹³⁹ αλλά στην προκειμένη περίπτωση αφορά και την γλωσσεκτομή, με την οποία ο Τηρέας προσπαθεί να εξουδετερώσει κάθε δυνατότητα αντίστασης που αρθρώθηκε μέσω της γλώσσας,¹⁴⁰ που δεν συμβολίζει αποκλειστικά το όργανό παραγωγής ομιλίας, αλλά και την ομιλία ως έννοια.¹⁴¹ Ακολουθως, η αφήγηση εστιάζει στην ίδια τη γλώσσα που κείτεται στο έδαφος και πάλλεται σαν την ουρά ενός φιδιού (6.558–559). Η προσωποποίηση της γλώσσας και η εξομοίωσή της με την ουρά φιδιού που δονείται συμπυκνώνουν ένα πεδίο υπόρρητων σεξουαλικών συνδηλώσεων, εφόσον το φίδι (6.559: *colubra*) ως φαλλικό σύμβολο,¹⁴² η ουρά του (6.559: *cauda*),¹⁴³ καθώς και το ρήμα *salire*¹⁴⁴ (6.559: *utque salire*) μπορούν να αποκτήσουν φαλλικές/σεξουαλικές συνδηλώσεις μέσω παρομοιώσεων. Στον στίχο 562 (6.562: *saepe sua lacerum repetisse libidine corpus*) ο αφηγηματικός φακός συνοψίζει την επαναλαμβανόμενη κακοποίηση και την αποδίδει στην λαγνεία (*libidine*)¹⁴⁵ του Τηρέα. Με το ουσιαστικό *corpus*, που τοποθετείται στο τέλος του στίχου, δίνεται έμφαση στο σώμα ως γυναικείου οργάνου αναπαραγωγής,¹⁴⁶ αλλά και σε μια εικόνα σωματικής αντικειμενοποίησης με την ηρωίδα να παρουσιάζεται ως σώμα σεξουαλικά διαθέσιμο στη βούληση του δράστη. Αυτή η ιδιοποίηση του σώματος, όπως παρουσιάζεται από την αφήγηση, τείνει να αποπροσωποποιεί τη Φιλομήλα: η ηρωίδα δεν προβάλλεται ως δρών υποκείμενο αλλά ως «σώμα» πάνω στο οποίο ασκείται βία. Η μετατόπιση αυτή εναρμονίζεται με τη λογική της κυριαρχίας: η επαναλαμβανόμενη κακοποίηση και η στέρηση της φωνής περιορίζουν τη δυνατότητα δημόσιας καταγγελίας και, συνακό-

¹³⁹ Adams (1982) 35.

¹⁴⁰ Marder (1992) 160.

¹⁴¹ ΣΛΛ 987 σ.λ. *lingua*: 2α. «η γλώσσα ως όργανο παραγωγής ομιλίας» και 3α. «η χρήση της γλώσσας: ομιλία, λόγος». Επίσης Enterline (2002) 89, Oliensis (2009) 82 και Newlands (2018) 158.

¹⁴² Adams (1982) 31.

¹⁴³ Adams (1982) 35–37 και Newlands (2018) 157.

¹⁴⁴ Adams (1982) 206 και Newlands (2018) 157.

¹⁴⁵ Για τη *libido*, Anderson (1972) 213 και Bömer (1976) 131–132. Η Pavlock (1991) 37 σημειώνει την πολιτική σημασία της *libido* ως «σύμπτωμα της έλλειψης ορίων υπονομεύοντας κάθε είδους πολιτικής και κοινωνικής τάξης». Για το συγκεκριμένο όρο ως πηγή ερωτικής επιθυμίας, Maltby (1992) 338 σ.λ. *libido*. Επίσης σχετίζεται και με σεξουαλικές συνδηλώσεις για τις οποίες, ΣΛΛ 980 σ.λ. *libido*: 3α. «σεξουαλική ορμή ή επιθυμία, λαγνεία, φιληδονία» και Adams (1982) 188.

¹⁴⁶ Για τη σημασία του *corpus* ως γυναικείο γεννητικό όργανο, βλ. Adams (1982) 224 ενώ για τη σημασία ως ανδρικό γεννητικό όργανο, Adams (1982) 46.

λουθα, κλονίζουν τη συμβολική και θεσμική αναγνώρισή της ως προσώπου¹⁴⁷ ικανού να αρθρώσει λόγο και να αξιώσει προστασία.¹⁴⁸

Ο επαναλαμβανόμενος βιασμός, όπως υποδηλώνεται και από την παρουσία του λανθάνοντος ερωτικού λεξιλογίου την αποκλείει από οποιαδήποτε υπεράσπιση και συνεκδοχικά οδηγεί στην αποσιώπηση της πράξης του Τηρέα. Η εκφώνηση ενός αιτήματος προς τον πατέρα της (6.555: *ille indignantem et nomen patris usque vocantem*) ως απεγνωσμένη αναζήτηση προστασίας και μάρτυρα υπεράσπισης¹⁴⁹ δίνει έμφαση στην απομόνωσή της: η γεωγραφική απουσία του Πανδίωνα περιορίζει δραστικά τη δυνατότητά του να λειτουργήσει ως φυσικός μάρτυρας. Η αναφορά στο όνομα του πατέρα της, στο πλαίσιο μιας φεμινιστικής εκδοχής,¹⁵⁰ ερμηνεύεται ως απεγνωσμένη απόπειρα εκφοράς ενός αιτήματος προστασίας προς το θεσμικό σύστημα που αποδεικνύεται αποτυχημένη. Στο πλαίσιο αυτό, η αποτυχία επίκλησης μπορεί να εκληφθεί όχι ως έλλειψη δικαιωμάτων αυτών καθ'αυτών, αλλά ως ευρύτερη θεσμική αδυναμία να ενεργοποιηθεί σε πραγματικό χρόνο ένας μηχανισμός προστασίας εντός των συνθηκών βίας. Κατ' αναλογία το νομικό σύστημα, ενώ δεσμεύεται να παρέχει προστασία, στην πράξη προβαίνει στη στέρηση του δικαιώματος υπεράσπισης. Στο ρωμαϊκό νομικό και κοινωνικό πλαίσιο, η πρόσβαση των γυναικών σε δημόσια υπεράσπιση και δικανική πρακτική είναι περιορισμένη/διαμεσολαβημένη.¹⁵¹ Η αποτυχία αυτή εγγράφεται και με ρητορικό τρόπο, όταν η ηρωίδα δυσκολεύεται να μιλήσει όπως απεικονίζεται από τη συσσώρευση συριστικών τριβόμενων λέξεων (6.556: *luctantemque loqui comprehensam forcipe linguam*).¹⁵²

Τη δυσκολία έκκλησης ενός μάρτυρα υπεράσπισης ακολουθεί η γλωσσεκτομή της ηρωίδας (6.556–557: *–linguam / abstulit ense fero*). Η χρήση του *auferre*¹⁵³ προσδίδει

¹⁴⁷ Η Newlands (2018) 154 καταλήγει πως το σώμα της Φιλομήλας είναι «ένα εν δυνάμει σύμβολο των συνεπειών μιας τυραννίας». Στην ανάλυσή της για τη μεταμόρφωση της Αράχνης, η Alekou (2022) 243 συμπεραίνει πως «η τελική μεταμόρφωση της Αράχνης εκθέτει την αυθαιρεσία με την οποία ο νόμος επιβάλλει ποινές επειδή η υποταγή στον νόμο γίνεται βίαια, το ίδιο το σώμα της ως ταλαιπωρημένο επιβεβαιώνει τους νομικούς ισχυρισμούς της και την ίδια στιγμή στερείται τα νομικά της δικαιώματα, αφού μετατρέπεται σε μη νομικό πρόσωπο». Βλ. επίσης Gallinsky (1975) 131: «στο τέλος είναι ένα σχεδόν απρόσωπο *lacerum corpus*» και Marturano (2017) 285.

¹⁴⁸ Βλ. Ziogas (2018) 87.

¹⁴⁹ ΣΛΛ 1752 σ.λ. *voco*: 6α. «*aliquem in ius vocare*, καλώ τον κατηγορούμενο να παρουσιαστεί στο δικαστήριο» και 6β. «*in verba vota vocare*, καλώ ως ενόρκους, επικαλούμαι». Επίσης Berger (1968) 770 σ.λ. *vocare*.

¹⁵⁰ Marder (1992) 160.

¹⁵¹ Grubbs (2002) 60–71 και Halbwachs (2016) 443–455.

¹⁵² Anderson (1972) 223.

¹⁵³ ΣΛΛ 201 σ.λ. *aufero* 4δ. «οικειοποιούμαι, σφετερίζομαι, κλέβω. Πρβλ. Οβ. Μετ. 6.617: *abstulerunt ferro rapiam, aut per vulnera mille*.

στη γλωσσεκτομή διάσταση βίαιης αφαίρεσης.¹⁵⁴ Το ρήμα εμφανίζεται και στον μύθο του Ορφέα και της Ευρυδίκης (Οβ. *Μετ.* 10.24: *vipera diffudit crescentesque abstulit annos* «μια έχιδνα της επιτέθηκε και της στέρησε τα νεανικά της χρόνια») όπου δηλώνει την άδικη στέρηση της ζωής/νεότητας· η επανάληψη ενισχύει τη σημασιολογία της “υφαρπαγής” ενός ουσιώδους αγαθού.¹⁵⁵ Στην περίπτωση της Φιλομήλας, ο Τηρέας αφαιρεί από το θύμα το όργανό ομιλίας και συνάμα την προϋπόθεση της δημόσιας καταγγελίας του βιασμού. Η συσώρευση μη λεκτικών λέξεων (6.557–560: *micat... tremens immurmurat ...palpitat et moriens dominae vestigia quaerit*) υποδεικνύει την απώλεια λεκτικής καταγγελίας και εντείνει την προσπάθεια υπεράσπισης με κινήσεις. Από τη δυνατότητα του *vocare* (έναρθρος λόγος) για υπεράσπιση ή έκκληση ενός μάρτυρα, η ηρωίδα καταλήγει σε έναν σωματοποιημένο λόγο (6.558: *immurmurare*),¹⁵⁶ όπου οι κινήσεις της αποτελούν προσπάθεια αντίστασης και καταγγελίας. Η μη γλωσσική και νομική σημασία του ρήματος *quaerit*¹⁵⁷ (6.560) επαναπροσδιορίζει την καταγγελία της Φιλομήλας ως απόπειρα εκφοράς ενός αιτήματος για βοήθεια μέσω κινήσεων. Η Pavlock επισημαίνει ότι η παρομοίωση της γλώσσας με την ουρά του φιδιού «υπαινίσσεται τις μετασχηματιστικές δυνάμεις του φιδιού...[υ]πο την έννοια αυτή η Φιλομήλα αναπτύσσει μια νέα γλώσσα»,¹⁵⁸ για να ισοσκελίσει τη στέρηση της φωνής της. Η Von Glinski προσθέτει ότι η γλώσσα λειτουργεί ως «εξωτερικευμένος εαυτός που θα επικοινωνήσει σιωπηλά την πράξη του Τηρέα με την αποστολή του υφαντού».¹⁵⁹

Η βίαιη στέρηση της νομικής υπεράσπισης μέσω της γλωσσεκτομής μετατοπίζει το ενδιαφέρον από την πράξη αυτή καθαυτή και προς τις συνθήκες που καθιστούν εφικτή την υλοποίηση της αλλά και τη μετέπειτα αποσιώπησή της. Συνεπώς το εύλογο

¹⁵⁴ Newlands (2018) 144. Στην ανάλυσή της, η Enterline (2004) 89–90 υποστηρίζει για την ‘γλώσσα’ ότι αποτελεί την εσωτερική φωνή της Φιλομήλας (και του Οβιδίου), που αντιστέκεται και αποκαλύπτει τον βιασμό (*nefas*). Βλ. και Oliensis (2009) 82 με τη χρήση ενός ιστορικού παραδείγματος. Για το ζήτημα της στέρησης της ισηγορίας, Feeney (1992) 7 και Natoli (2017) 17–32. Ο τελευταίος επισημαίνει την απώλεια της δυνατότητας της ελευθεροστομίας ως πολιτική πραγματικότητα για τη Ρώμη του 1ου αιώνα μ.Χ. ταυτίζοντας αυτή τη στέρηση με την έννοια της θηριοποίησης και της συναισθηματικής αποξένωσης. Βλ. επίσης την άποψη της Oliensis (2009) 86–87 για τη γλωσσεκτομή που λειτουργεί ως μια μορφή έκτρωσης.

¹⁵⁵ Versteeg–Barclay (2003) 404–405.

¹⁵⁶ Natoli (2017) 198 υπ. 78.

¹⁵⁷ ΣΛΛ 1366 σ.λ. *quaero*: 1α. «αναζητώ, επιζητώ, ψάχνω, γυρεύω». Για τη δικανική σημασία του ρήματος, επίσης ΣΛΛ 1366 σ.λ. *quaero*: 7α. «ερευνώ, διερευνώ, εξετάζω» και 8α. «κάνω δικαστική έρευνα για κπ / κτ». Πρβλ. Berger (1968) 662 σ.λ. *quaerere* «[Το ρήμα] *Quaero* με τη σημασία της έρευνας, της εκφοράς αιτήματος, της σχολαστικής εξέτασης χρησιμοποιείται και σε αστικές και σε ποινικές υποθέσεις». Πρβλ. Ziogas (2021α) 34 υπ. 10.

¹⁵⁸ Pavlock (1991) 40.

¹⁵⁹ Von Glinski (2012) 15.

ερώτημα που ανακύπτει είναι ποια μπορεί να είναι η κοινωνική και συνεπώς πολιτική θέση του ήρωα ώστε να μπορεί να ασκεί βία, αλλά και να παρεμποδίζει την αποκάλυψη της βίας; Η παρουσίαση του Τηρέα ως στρατηγού (6.427: *et genus a magno ducentem forte Gradivo*), βασιλιά (6.490: *at rex Odrysus, quamvis secessit, in illa* και 6.520: *pupibus exierant, cum rex Pandione natam*) και τυράννου (6.549: *Talibus ira feri postquam commota tyranni*) επιβεβαιώνει ότι πρόκειται για ένα πρόσωπο που βρίσκεται στην κορυφή της κοινωνικής ιεραρχίας. Η θέση του στην κορυφή της ιεραρχίας επιτείνει την ασυμμετρία ισχύος και καθιστά εφικτή τόσο τη διάπραξη όσο και τη συγκάλυψη της βίας. Από νομικής άποψης, η ιδιότητα αυτή καθιστά τον ήρωα προστατευόμενο από οποιαδήποτε παραβίαση επάνω στο δικό του σώμα, είτε απλή κακοποίηση, η οποία εφαρμόζεται στους στρατιώτες, είτε σεξουαλική κακοποίηση, η οποία απαγορεύεται και για τους στρατιώτες.¹⁶⁰ Συνεπώς, η θέση ισχύος του (στρατιωτική/βασιλική) καθιστά δυσχερή την απόδοση τιμωρίας και ευνοεί την ατιμωρησία.

Επίσης, ο προσδιορισμός του ως τυράννου οξύνει την εικόνα της καταχρηστικής συμπεριφοράς του, καθώς οι τύραννοι ορίζονται από την αυθαίρετη χρήση της πολιτικής τους δύναμης.¹⁶¹ Η Pavlock επισημαίνει πως ο Τηρέας αποτελεί κατ' εξοχήν πρότυπο τυράννου, καθώς η δράση του προκαλεί τη διάλυση της οικογενειακής τάξης (6.537: *omnia turbasti*) και τη διαφθορά του οίκου.¹⁶² Σε αντιπαράθεση με το μυθολογικό υπόβαθρο των θεών, οι οποίοι αποκρύπτουν την πραγματική τους ταυτότητα για να αποπλανήσουν τις θνητές με σκοπό την ερωτική συνεύρεση, ο Τηρέας εκμεταλλεύεται την υπεροχή του προς τη Φιλομήλα, χωρίς να προσπαθήσει να αποκρύψει την πράξη του (6.524: *fassusque nefas*). Αντίθετα η στρατηγική απόκρυψης ενεργοποιείται όταν η Φιλομήλα εκστομίζει απειλές εναντίον του και η χρήση της βίας μετασχηματίζεται σε μηχανισμό φίμωσης, ενώ η γλωσσεκτομή εξουδετερώνει το ενδεχόμενο δημοσιοποίησης. Επομένως, η ιδιότητά του ως αξιωματικού, ως βασιλιά, αλλά και ως τυράννου εξαίρει την καταχρηστική συμπεριφορά του.

Από τη συγκεκριμένη ανάλυση προκύπτει το συμπέρασμα ότι ο Τηρέας προβαίνει εκ νέου στην αλλεπάλληλη σεξουαλική κακοποίηση της ηρωίδας, όπως απεικονίζεται με τη χρήση λανθάνοντος ερωτικού λεξιλογίου. Με στόχο την απόκρυψη της πράξης του, προχωρά στη γλωσσεκτομή με την οποία στερεί από τη Φιλομήλα τη δυνατότητα υπεράσπισης και λεκτικής αντίστασης. Εν τέλει η ηρωίδα καταλήγει να προσπαθεί να

¹⁶⁰ Walters (1997) 40.

¹⁶¹ Pavlock 1991) 34. Βλ. επίσης Rosati (2009) 335.

¹⁶² Pavlock 1991) 34 και Segal (1994) 259.

υπερασπίζεται τον εαυτό της με σωματικές κινήσεις απέναντι σε ένα ισχυρό πολιτικό και κοινωνικό πρόσωπο.

Ανακεφαλαίωση

Το πρώτο μέρος του πρώτου υποκεφαλαίου εξετάζει τις συναλλαγές του Τηρέα με την Πρόκνη και τον Πανδίωνα, οι οποίες ερμηνεύονται ως μορφές νομικής συμφωνίας. Στην ανάλυση του πρώτου ζεύγους (*gratia – mandatum*) προκύπτει ότι η Πρόκνη κατοχυρώνει τη μετάβαση της Φιλομήλας προς εκείνη, καθώς αιτείται την εκπλήρωση μιας *gratia* και ο Τηρέας μεταφέρει το αίτημα ως *mandatum* (6.449: *mandata*), συγκροτώντας ένα σχήμα που προσομοιάζει σε νομική δέσμευση. Η συστηματική χρήση αναγνωρίσιμου νομικού λεξιλογίου με τεχνική σημασία λειτουργεί ως ένδειξη ενός «νομικού σκηνικού», ενώ η ειρωνική χρήση ενός «ρωμαϊκού» ρήματος από έναν Θράκα προοικονομεί την αθέτηση της συμφωνίας από τον ήρωα. Στην ανάλυση του δεύτερου ζεύγους (*fides – pignus*) συνάγεται το συμπέρασμα ότι ο Πανδίων επιχειρεί μια συμφωνία που προσομοιάζει σε δανειακή/εγγυητική σχέση, ώστε να ικανοποιήσει το αίτημα της Πρόκνης και ταυτόχρονα να διασφαλίσει ότι η Φιλομήλα θα συνεχίσει να βρίσκεται υπό τον έλεγχό του. Η επίκληση της *fides* και της *pietas* προσδίδει στη συμφωνία ηθική και θεσμική βαρύτητα, πιθανότατα ως αντιστάθμισμα απέναντι στη βίαιη και δόλια προδιάθεση του Τηρέα.

Το δεύτερο μέρος του υποκεφαλαίου μετατοπίζει την εστίαση στη διανοητική παρασκευή του εγκλήματος: οι σκέψεις του ήρωα λειτουργούν ως υπαινικτική προεξαγγελία του βιασμού που θα υποστεί η Φιλομήλα κατά την παραμονή της στην εξουσία του Τηρέα. Η φαινομενική νομιμότητα που προσδίδεται στο αίτημά του (6.469: *rogabat*, 6.470: *iusto*) αποδεικνύεται παραπλανητική για τη Φιλομήλα και τον Πανδίωνα, καθώς ο Τηρέας επιδιώκει τελικά να υλοποιήσει τη δική του επιθυμία (6.468: *sua vota*). Προς αυτόν τον σκοπό οργανώνει μεθοδικά την απομόνωση της Φιλομήλας στο δικό του πεδίο δράσης, τη Θράκη. Η μεταφορά της δράσης από τον ανθρώπινο πολιτισμό σε έναν ζωοποιημένο κόσμο θήρευσης αναδεικνύει τον βιασμό ως απάνθρωπη πράξη βίας¹⁶³ και, ταυτόχρονα, ως μορφή αρπαγής/ιδιοποίησης, καθώς ο Τηρέας καθιστά τη Φιλομήλα *de facto* αντικείμενο κατοχής του.

Τέλος, στην ανάλυση του «δεύτερου βιασμού», η αφήγηση αποδίδει την εκ νέου αιχμαλωσία της ηρώιδας με όρους στρατιωτικής προετοιμασίας και σωματικής/σεξουαλικής σημασιοδότησης (*vagina, ensis, tergum, lingua, colubra, cauda, corpus*), ώστε να ενισχυθεί η εικόνα της επαναλαμβανόμενης κακοποίησης. Μέσω της επανάληψης (6.562: *sua...repetisse libidine*) και της γλωσσεκτομής, ο Τηρέας επιδεικνύει την κοι-

¹⁶³ Marder (1992) 159.

νωνική ισχύ του απέναντι στην ηρωίδα και ακυρώνει τη δυνατότητα δημόσιας καταγγελίας —και, κατ' επέκταση, υπεράσπισης— μετατρέποντας τη βία σε εργαλείο κοινωνικής και θεσμικής κυριαρχίας.

2^ο Κεφάλαιο: Καταγγελία και εκδίκηση

Στο δεύτερο κεφάλαιο η ανάλυση οργανώνεται γύρω από δύο βασικούς άξονες. Ο πρώτος θεματικός άξονας (2.1) αφορά τις απειλές της Φιλομήλας, οι οποίες προσεγγίζονται ως νομικές υποσχέσεις δημοσιοποίησης και καταγγελίας της πράξης του βιασμού. Έπειτα, το υφαντό της ηρωίδας επανανοηματοδοτείται ως τεκμήριο μαρτυρίας: για να για να επιτύχει το σκοπό του οφείλει να παρουσιάζεται με υπαινικτικό και κρυπτογραφημένο τρόπο. Τέλος η ανάγνωση του υφαντού ως *carmen* επιτρέπει τη συσχέτισή του με νομικές πτυχές, ενώ λόγω της δεσμευτικής ισχύος προσιδιάζει σε γλωσσική πράξη με στόχο την πρόκληση υλοποίησης της εκδίκησης.

Ο δεύτερος θεματικός άξονας (2.2) αφορά την εξέταση της εκδίκησης που εκκινείται από την Πρόκνη με τη μετατροπή της σε Βάκχη, η οποία διερευνάται ως ανάκτηση της Φιλομήλας από τον νομικό έλεγχο του Τηρέα. Η απόπειρα της μη λεκτικής ορκωμοσίας της Φιλομήλας αναλύεται ως μια νομική επικύρωση για την υλοποίηση της εκδίκησης. Έπειτα, το περιεχόμενο της εκδίκησης γίνεται πραγματικότητα με την εμφάνιση του Ίτυ, η δολοφονία του οποίου υλοποιείται λόγω της ομοιότητάς του με τον Τηρέα και στην εμφάνιση και στις πράξεις, όπως υποδηλώνεται μέσω του ερωτικού και νομικού λεξιλογίου. Η εκδίκηση ολοκληρώνεται με τον κανιβαλισμό του Ίτυ από τον Τηρέα, ο οποίος και ερμηνεύεται ως εκ νέου βιασμός, ενώ στο τέλος η Πρόκνη, η Φιλομήλα και ο Τηρέας μεταμορφώνονται σε πτηνά. Η μεταμόρφωση αυτή αναλύεται ως αποστέρηση των ηρώων της θεσμικής και νομικής τους ιδιότητας.

2.1.1: Η ρητορική της Φιλομήλας ως νομική καταγγελία

Στη συγκεκριμένη υποενότητα επιχειρείται η ανάλυση του νομικού λεξιλογίου, που εντοπίζεται στον λόγο της Φιλομήλας απέναντι στον Τηρέα, πριν τη γλωσσεκτομή. Μέσω της ανάλυσης των δυνητικά δικανικών όρων που εντοπίζονται στον λόγο της Φιλομήλας οι απειλές της δεν λειτουργούν μόνο ως υβριστική ρητορική, αλλά προσδίδουν χαρακτήρα νομικής καταγγελίας εις βάρος του Τηρέα. Στόχος του υποκεφαλαίου είναι η ανάδειξη της λεκτικής καταγγελίας ως νομικά προσδιορισμένη κατηγορία η οποία προσανατολίζεται στη δημόσια κοινοποίηση των αδικημάτων του ήρωα.

Αφού η Φιλομήλα ανακτά την ψυχική της ισορροπία μετά την αρχική κατάπληξη που υπέστη λόγω του βιασμού (6.531–532: *mox ubi mens rediit, passos laniata capillos / [lugenti similis caesis plangore lacertis]*,) «Αφού βρήκε τα λογικά της, τράβηξε τα

ανακατεμένα της μαλλιά θρηνώντας σαν μοιρολογίστρα»), προχωρά σε μια απαρίθμηση των αδικημάτων του Τηρέα προς εκείνη και την οικογένειά της:

*intendens palmas ‘o diris barbare factis,
o crudelis’ ait, ‘nec te mandata parentis
cum lacrimis movere piis nec cura sororis
nec mea virginitas nec coniugalia iura?
[omnia turbasti; paelex ego facta sororis,
tu geminus coniunx, hostis mihi debita poena.]
quin animam hanc, ne quod facinus tibi, perfide, restet,
eripis? atque utinam fecisses ante nefandos
concubitus: vacuas habuissem criminis umbras.*

(Οβ. Μετ. 6.533– 541)

«Εκτείνοντας τα χέρια της, είπε: ‘Τι ανόσιες και αισχρές πράξεις έκανες, βάρβαρε, που δεν σε πτόησαν ούτε τα λόγια του πατέρα μου με δάκρυα στοργικά, ούτε η αγωνία της αδελφής μου, ούτε που ήμουν ανέγγιχτη, ούτε οι γαμήλιοι όρκοι σου; Βεβήλωσες τα πάντα μες την οικογένεια: έγινα εγώ ανταγωνίστρια για την αδελφή μου, με δύο γυναίκες κατέληξες έγγαμος, εσύ εχθρός μου έγινες και σου χρωστώ μια τιμωρία. Άπιστε, γιατί δεν παίρνεις και τη ζωή μου, ώστε να μην παραμένει κάποιο έγκλημα ανολοκλήρωτο; Μακάρι να το είχες κάνει πριν το ανίερο σμίξιμο: έτσι στον Άδη θα κατέβαινα αμόλυντη από κρίματα.»

Με την απαρίθμηση των νομικών παραβιάσεων του Τηρέα, η ηρωίδα θεμελιώνει ρητορικά ένα πλέγμα κατηγοριών εναντίον του. Ο ήρωας παρουσιάζεται ως άπιστος (6.539: *perfide*), εφόσον μέσω του βιασμού παραβίασε τους συγγενικούς του δεσμούς. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις παραβλέψεις του (6.534–536: *mandata parentis ...cura sororis ...mea virginitas nec coniugalia iura?*) ως αθέτησης των δεσμεύσεων που είχαν τεθεί τόσο από την Πρόκνη όσο και από τον Πανδίωνα. Με το ουσιαστικό *mandata*, παρουσιάζεται η αθέτηση συμφωνίας¹⁶⁴ με τον πατέρα της ως ένα είδος δέσμευσης: η βούληση του πατέρα της, αλλά και της αδελφής προβάλλεται ως θεσμικός κανόνας, εφόσον μέσω της επίκλησης στη χάρη και στους θεούς υποχρεώθηκε να φροντίσει για

¹⁶⁴ ΣΑΛ 1024 σ.λ. *mandatum*: 1α. «εντολή, διαταγή, οδηγία».

την ασφαλή μεταφορά και σύντομη επιστροφή της Φιλομήλας (6.501: *remittas*). Επικαλούμενη και την ευσέβεια, (6.534– 535: *nec... cum lacrimis movere piis*) η ηρώιδα προσθέτει μια ρητή διάσταση της *pietas*, καθώς αναμενόταν να λειτουργήσει ως ανασχετικός παράγοντας. Κατά συνέπεια, η πράξη του Τηρέα παρουσιάζεται από την ηρώιδα ως παραβίαση της *pignus fidei* και αθέτηση της προσωρινής παραχώρησης της στην εξουσία του. Το αδίκημα, επομένως, δεν περιγράφεται μόνο ως προσωπικό βίωμα, αλλά ως υπονόμηση ενός πλαισίου ηθικών και θεσμικών υποχρεώσεων που είχαν τεθεί από την οικογένειά της.

Ένα συμπληρωματικό στοιχείο που ανάγει την πράξη του Τηρέα σε θεσμικό και εν δυνάμει νομικό παράπτωμα, είναι ο τρόπος με τον οποίο ο έγκυρος γάμος του με την Πρόκνη αντιτίθεται ως προς την βία που ασκήθηκε προς τη Φιλομήλα. Συγκεκριμένα, η περίφραση *coniugalia iura* (6.536) παραπέμπει στο θεσμικό πλαίσιο του γάμου του Τηρέα με την Πρόκνη και υπογραμμίζει ότι πρόκειται για έναν πραγματικό γάμο. Η θεσμική κατοχύρωση του γάμου υποδεικνύεται ίσως από το ουσιαστικό *iura* ως συνώνυμο του νόμου,¹⁶⁵ αλλά και από την ύπαρξη *conubium*¹⁶⁶ μεταξύ του ζεύγους (6.428: *conubio Procnes iunxit*). Ο Bömer αναφέρει ότι η περίφραση *coniugalia iura* σχετίζεται με την έγγαμη εμπιστοσύνη μεταξύ του ζευγαριού,¹⁶⁷ με την αναφορά της οποίας ο λόγος της Φιλομήλας λειτουργεί ως ηθική μομφή, αλλά και ως υπενθύμιση ενός πλέγματος θεσμικών δεσμεύσεων προς τη σύζυγο και στον πατέρα της που ο Τηρέας απέτυχε να σεβαστεί. Η ηρώιδα σε μια απόπειρα καταγγελίας χρησιμοποιεί ένα συναισθηματικά φορτισμένο λόγο, όπως διαφαίνεται από το πολυσύνδετο σχήμα (6.534–536: *nec ... nec... nec ... nec*). Μέσω του συγκεκριμένου ρητορικού σχήματος, όπως και από την απαρίθμηση των αδικημάτων μέσω ερωτήσεων, εξαίρονται τα νομικά αδικήματα του Τηρέα και το αποτέλεσμα της πράξης του, δηλαδή η φθορά που προκάλεσε στη διάταξη της οικογένειας (6.537: *omnia turbasti*). Η επιλογή της να περιγράψει την πράξη του ως *nefandos concubitus* (6.540–541), επίσης λειτουργεί ως σαφής δείκτης διαχωρισμού: η σχέση της με εκείνον δεν ήταν ένας νόμιμος γάμος, όπως με την Πρόκνη, αλλά παράνομη ερωτική συνεύρεση.¹⁶⁸ Η κατονομασία του Τηρέα ως *geminus coniunx* (6.538) και του εαυτού της ως *paelex* (6.537) αποτυπώνει με θεσμικούς και

¹⁶⁵ Berger (1968) 526–527 σ.λ. *ius* και Versteeg – Barclay (2003) 404.

¹⁶⁶ Για το δικαίωμα σύναψης ενός νόμιμου γάμου (επιγαμία – *conubium*), Berger (1968) 415 σ.λ. *conubium*, Νάκος (1999) 55, Grubbs (2002) xvii, Frier – McGinn (2004) 481. Για τη διαφορά με την ερωτική συνεύρεση, πρβλ Ziogas (2021a) 121.

¹⁶⁷ Bömer (1976) 147–148.

¹⁶⁸ ΣΑΑ 395 σ.λ. *concubitus*: 2. «σεξουαλική συνεύρεση, συνουσία».

κοινωνικούς όρους την πράξη του βιασμού ως μια *de facto* νομική συνθήκη που παραβιάζει την υποχρέωσή του να προσέχει την ίδια και ακυρώνει τον πρώτο του γάμο με την Πρόκνη. Αυτό, διότι η διπλή συζυγία στη Ρώμη ήταν νομικό παράπτωμα, το οποίο οδηγούσε στην ατιμία (*infamia*),¹⁶⁹ συνεπώς η αναφορά στη διγαμία λειτουργεί ως νομική παραβίαση που επισύρει κοινωνική απαξίωση. Η εν δυνάμει νομική ρήση της ηρωίδας δεν εξαντλείται στην αποτίμηση των πράξεών του, αλλά λειτουργεί εν είδει προοιμίου για την επερχόμενη δημοσιοποίηση των συγκεκριμένων παραπτωμάτων:

*si tamen haec superi cernunt, si numina divum
sunt aliquid, si non perierunt omnia mecum,
quandocumque mihi poenas dabis! ipsa pudore
proiecto tua facta loquar: si copia detur,
in populos veniam; si silvis clausa tenebor,
implebo silvas et conscia saxa movebo;
audiet haec aether et si deus ullus in illo est!’*

(Οβ. *Μετ.* 6.542– 548)

«Αν, ωστόσο, οι θεοί βλέπουν, αν υπάρχει έστω η βούλησή τους, αν δεν έχουν χαθεί όλα μαζί μου, κάποια στιγμή θα λάβεις από εμένα την τιμωρία που σου αξίζει! Εγώ η ίδια την τιμή μου θα αφήσω πίσω για να καταγγείλω τις πράξεις σου. Μία μόνο ευκαιρία αν μου δοθεί, θα το βροντοφωνάξω σε όλους, ακόμη και στα δάση αν με φυλακίσεις, οι κραυγές μου θα αντηχήσουν λυγίζοντας ακόμη και τις πέτρες· Και αν υπάρχει κάποιος θεός μες τον αιθέρα, θα το ακούσει αυτό!»

Αρχικά, η καταγγελία της Φιλομήλας εκκινείται από την πρόταξη των χειρών της προς τον ήρωα (6.533: *intendens palmas ‘o diris barbare factis*). Ο αφηγηματικός φακός εστιάζει στην έκταση των χειρών με το ρήμα *intendo*, το οποίο απαντά και σε δικανικά συμφραζόμενα, επομένως η συγκεκριμένη χειρονομία ενδέχεται να παραπέμπει στην έναρξη νομικών διαδικασιών ενάντια σε κάποιο πρόσωπο.¹⁷⁰ Το συγκεκριμένο ρήμα επανέρχεται με παρεμφερή σημασία και στο 8^ο βιβλίο των *Μεταμορφώσεων* στον

¹⁶⁹ Mousourakis (2012) 100.

¹⁷⁰ ΣΛΛ 893 σ.λ. *intendo* 13: «κάνω αγωγή ή κινώ νομικές διαδικασίες εναντίον κάποιου» και Berger (1968) 506 σ.λ. *intendere*: «χρησιμοποιείται για τον ισχυρισμό του κατηγορού σε μια δίκη. *Intendere* είναι επίσης ένας γενικός όρος που δείχνει τη δραστηριότητα ενός προσώπου που αναζητά δικαιοσύνη στο δικαστήριο είτε σε μια αστική [...] είτε σε μια ποινική υπόθεση».

μύθο της Σκύλλας και του Μίνωα (Οβ. Μετ. 8.107: *intendensque manus passis furibunda capillis* «Και εκείνη εκτείνοντας τα χέρια της μαινόμενη όπως ήταν και με λυμένα μαλλιά»), ο οποίος αρνήθηκε τον έρωτά της, για χάρη του οποίου θα πρόδιδε την πατρίδα της, ενώ η Σκύλλα, όταν ο Μίνωας αποχωρεί με το πλοίο, από την οργή της αποπειράται να τον διεκδικήσει εξ αποστάσεως με την προβολή των χεριών της. Και στον μύθο της Ευρυδίκης στο 10^ο βιβλίο γίνεται αναφορά στην έκταση των χεριών (Οβ. Μετ. 10.58: *bracchiaque intendens prendique et prendere certans* εκτείνοντας τα χέρια προσπαθώντας να πιάσει και να πιαστεί), με την χειρονομία αυτή να αποδίδει παραστατικά την προσπάθεια διεκδίκησης εκείνου που χάνεται, με την ασάφεια του υποκειμένου της μετοχής να αφήνει ανοικτό το ενδεχόμενο για το ποιο πρόσωπο διεκδικεί τον άλλον. Επίσης και στην κρίση για τα όπλα του Αχιλλέα στο 13^ο βιβλίο των *Μεταμορφώσεων* ο Αίας, πριν ξεκινήσει το ρητορικό του λόγο με τον οποίο διεκδικεί τα όπλα του Αχιλλέα (Οβ. Μετ. 13.5: *intendensque manus 'agimus, pro Iuppiter!' inquit* «Και προτείνοντας τα χέρια του αναφώνησε 'στο όνομα του Δία, διεκδικώ») απευθυνόμενος προς τον Δία, εκτείνει τα χέρια του ως συμβολική κίνηση αξίωσης των όπλων. Επομένως η χειρονομία αυτή ως επανεμφανιζόμενος σωματικός δείκτης λειτουργεί επικουρικά ως διεκδίκηση με νομικό χαρακτήρα: το εκάστοτε πρόσωπο προβάλλει μια συγκεκριμένη απαίτηση προς ένα άλλο συχνά μέσα σε συνθήκες έντασης, απώλειας και αντιδικίας. Στην περίπτωση της Φιλομήλας δεν αποτελεί μόνο ένα εκφραστικό σχήμα, αλλά εντάσσεται σε ένα οβιδιανό μοτίβο όπου ο σωματικός λόγος οργανώνεται ως προειδοποίηση ή ως απαγγελία κατηγορίας.

Στον ίδια άξονα ένα ρήμα που μετασχηματίζει τη ρήση της Φιλομήλας σε καταγγελία με νομική χροιά, είναι το ρήμα *loquor* (6.545: *loquar*). Το συγκεκριμένο ρήμα φέρει ιδιαίτερη νομική επένδυση στον λόγο της, εφόσον χρησιμοποιείται σε νομικά συμφραζόμενα ως εισαγωγή νομοθετικών πράξεων ή αποφάσεων της Συγκλήτου και διατύπωσης σε μία διαθήκη,¹⁷¹ επομένως φέρει εγγενώς νομική ισχύ και στην περίπτωση της Φιλομήλας σηματοδοτεί την απόφασή της να μεταφέρει το συμβάν στη δημόσια σφαίρα. Τα ουσιαστικά *coria* και *populos* (6.545: *coria* και 6.546: *in populos*) ως πρόσθετα στοιχεία δημόσιας καταγγελίας και αποκάλυψης των πράξεων του Τηρέα (6.545: *tua facta*) ενισχύουν τη μετατόπιση από το ιδιωτικό έγκλημα σε ένα δημόσιο αδίκημα απευθυνόμενο σε πλήθος πολιτών.¹⁷² Με το ουσιαστικό *coria* ως μέρος του

¹⁷¹ Berger (1968) 568 σ.λ. *loqui*. Για τη συσχέτισή του με την δημόσια αποκάλυψη βλ. Natoli (2017) 69.

¹⁷² Natoli (2017) 70.

υποθετικού λόγου (6.545: *si copia detur*) η Φιλομήλα αν αποκτήσει τη δυνατότητα¹⁷³ να καταγγείλει το έγκλημά του, θα το πραγματοποιήσει (6.546: *in populos veniam*). Εντός του υποθετικού λόγου δίνεται έμφαση στο ουσιαστικό *populos*, ένα σώμα πολιτών που συμμετέχουν στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας.¹⁷⁴ Ο Κικέρων (Κικ. Πολ. 1.39: – *coetus multitudinis iuris consensu et utilitatis communione sociatus* «συνάθροιση ενός πλήθους ανθρώπων που συνδέονται μεταξύ τους από τη συμφωνία τους προς το δίκαιο και από τη συμμετοχή τους στο κοινό καλό»)¹⁷⁵ προσδιορίζει τους *populos* ως μια ομάδα ανθρώπων με κοινό σεβασμό απέναντι στον νόμο και στην κοινή ωφέλεια. Η αναφορά της ηρωίδας σε ένα πλήθος ανθρώπων με κοινά συμφέροντα και υπακοή απέναντι στον νόμο υποδεικνύει ότι η καταγγελία ενός αδικήματος μπορεί να πραγματοποιηθεί εντός ενός κοινού πλαισίου νομικής και ηθικής τάξης. Ως εκ τούτου με την εξαγγελλλόμενη δημοσιοποίηση προς ένα ακροατήριο, όπως οι *populi*, ίσως να υπονοείται μια περίπτωση *flagitatio*, μια πρακτική δημόσιας έκθεσης των αδικημάτων του δράστη ως εναλλακτική απονομή δικαιοσύνης με το ανάλογο υβριστικό ύφος.¹⁷⁶

Με έναν ακόμη υποθετικό λόγο, η Φιλομήλα εξαίρει τις συνθήκες απομόνωσής της στο δάσος (6.546: *si silvis clausa tenebor*). Το ρήμα *teneor* δίνει έμφαση στην αποξένωσή της, εφόσον χρησιμοποιείται στο είδος της ερωτικής ελεγείας για να περιγράψει τον εγκλωβισμό του εραστή –ποιητή στον έρωτα (*servitium amoris*).¹⁷⁷ Εκτός της ελεγειακής σημασίας, το ρήμα φέρει δικανική χροιά και συγκεκριμένα σχετίζεται με την απόδοση υπαιτιότητας στον κατηγορούμενο,¹⁷⁸ αλλά και με τον ίδιο νόμο που οδηγεί στην καταδίκη του.¹⁷⁹ Η Φιλομήλα παρουσιάζεται ως θύμα που αποκλείεται από τον κοινωνικό ιστό αλλά και ως πρόσωπο καταδικασμένο από το νομικό σύστημα σε μια κατάσταση εξαίρεσης από τον δημόσιο λόγο. Ακόμη η απόδοση του υποθετικού λόγου με μέλλοντα (6.547: *implebo silvas et conscia saxa movebo*) μετατρέπει την απειλή σε ρητή δέσμευση γνωστοποίησης των πεπραγμένων, διότι το ρήμα *impleo* σχετίζεται

¹⁷³ ΣΑΑ 429 σ.λ. *copia*: 7α. «δυνατότητα πρόσβασης, επαφής, χρήσης αντικειμένου».

¹⁷⁴ Lowrie (2016) 75.

¹⁷⁵ Το κείμενο και η μετάφραση από την *Πολιτεία* του Κικέρωνα προέρχεται από την κριτική έκδοση του Ντελγιάννη (2015). Berger (1968) 636 σ.λ. *populus* «όλοι οι πολίτες, και με μια στενότερη έννοια, όλοι οι άντρες συγκεντρωμένοι σε μια δημόσια συνέλευση». Πρβλ. ΣΑΑ 1288–1289 σ.λ. *populus*.

¹⁷⁶ Williams (1968) 197. Βλ. την αντίστοιχη ανάλυση που επιχειρούν οι Versteeg – Barclay (2003) 408 και η Alekou (2022) 243.

¹⁷⁷ Για τη σύνδεση του νόμου με την ελεγεία αναφορικά με το *servitium amoris*, βλ. Ziogas (2021α) 56–57.

¹⁷⁸ Για τη νομική σημασία του ρήματος *teneor*, ΣΑΑ 1615 σ.λ. *teneo*: 15α. «(για νόμους, υποχρεώσεις κτλ) έχω καταναγκαστική ισχύ, δεσμεύω (-ομαι)» 15β. «(παθητ.+ αφ.), είμαι περιορισμένος από, είμαι υπόλογος (σε ποινή)».

¹⁷⁹ Berger (1968) 731 σ.λ. *teneri*. Πρβλ. Ziogas (2021α) 57.

με την εκπλήρωση μιας νομικής υπόσχησης.¹⁸⁰ Η χρήση ενός ρήματος με δικανική χροιά εγγράφει τον λόγο της Φιλομήλα σε μια υπόσχεση δημόσιας καταγγελίας των πράξεων του ήρωα ίσως μια προειδοποίηση εκδίκησης με ένα αντίστοιχο παράπτωμα, αυτό του βιασμού, όπως υπονοείται από τη συσχέτιση του ρήματος με την εγκυμοσύνη.¹⁸¹

Ένα πρόσθετο ρήμα που μετατρέπει την απειλή της Φιλομήλας σε δημόσια καταγγελία είναι το ρήμα *moveo*, καθώς η τεκμηριωμένη δικανική σημασία του ρήματος ως αγωγής ενάντια σε κάποιο πρόσωπο¹⁸² προσδίδει στη ρήση της δικανικό χαρακτήρα με δημόσιες συνέπειες για τον δράστη. Η μη ανταποκρινόμενη θεϊκή εγγύηση δικαιοσύνης (*nefas*) στον συγκεκριμένο μύθο αναγκάζει την ηρώδα να αναζητήσει τη δικαίωσή της μακριά από τους θεούς με την αναφορά της σε έναν αδιευκρίνιστο *deus* (6.548: *audiet haec aether et si **deus** ullus in illo est!*). Με την μνεία ενός απροσδιόριστου θεού εκφράζεται η δυσπιστία της ως προς την ύπαρξη θεϊκής πρόνοιας, και πιθανότατα μετατοπίζει το αίτημα δικαίωσής της στην εκδίκηση (6.544: *poenas dabis*) αποποιούμενη την ευθύνη της από τα μελλοντικά γεγονότα. Το σχήμα νύξης σε κάποιον αόριστο θεό κατέχει λειτουργικό ρόλο και στην επιστολή της Μήδειας προς τον Ιάσωνα στις *Ηρωίδες* του Οβιδίου (12^η επιστολή), όπου η επίκληση ενός ακαθόριστου *deus* (Οβ. *Ηρ.* 12.211: *Viderit iste **deus**, qui nunc mea pectora versat* «Ας τα φροντίσει τούτα ο θεός, που τώρα την καρδιά μου αναταράζει») προαναγγέλλει με ρητορικό τρόπο την επιθυμία της ηρώιδας να υλοποιήσει στο εγγύς μέλλον την εκδίκησή της προς τον παραλήπτη της επιστολής.¹⁸³ Στην περίπτωση της Φιλομήλας με την αναφορά στον *deus* και την συνοδεία των υποθετικών λόγων με νομικό και προστακτικό ύφος, εν είδει νομικής δήλωσης,¹⁸⁴ η ηρώδα διεκδικεί το δικαίωμα της καθολικής δημοσιοποίησης των γεγονότων και προειδοποιεί για μια αντίστοιχης εκδίκηση, την οποία η ύπαρξη θεών ως ανασχετικών παραγόντων θα μπορούσε να αποτρέψει.

¹⁸⁰ ΣΛΛ 818 σ.λ. *impleo*: 9β. «πραγματοποιώ, εκπληρώνω (υπόσχεση, όρους συμφωνίας κτλ)». Πρβλ. Berger (1968) 494 σ.λ. *implere*: «Εκπληρώνω (μια συμφωνία, μια υποχρέωση, μια προϋπόθεση), ικανοποιώ νομικές απαιτήσεις (π.χ., της χρησικτησίας), ολοκληρώνω, φέρνω εις πέρας». Για την ποιητική σημασία του ρήματος, βλ. Natoli (2017) 70.

¹⁸¹ ΣΛΛ 818 σ.λ. *impleo*: 4 «καθιστώ έγκυο». Πρβλ. Adams (1982) 207 και Lauriola (2022) 90 ως ρήμα για να υποδηλώσει ένα βιασμό ευφημιστικά.

¹⁸² Berger (1968) 588 σ.λ. *movere*: «Προβαίνω σε αγωγή, εκκινώ μια διαδικαστική ενέργεια, κάνω μήνυση (*movere controversiam, litem, actionem, interdictum, querelam*), κατηγορώ (*movere accusationem*)». Για τις ποιητικές συνδηλώσεις του ρήματος, βλ. Natoli (2017) 70. Για το λανθάνον ρητορικό σχήμα του αδυνάτου που εντοπίζεται στον στίχο 547, βλ. Rosati (2009) 335.

¹⁸³ Alekou (2018) 329, Αλέκου (2020) 80 και Αλέκου (2021) 52.

¹⁸⁴ Βλ. Ziogas (2021α) 248 για την περίπτωση του υποθετικού λόγου ως νομική δήλωση (με υποτακτική). Πρβλ. επίσης Meyer (2004) 45–48.

Από την προηγηθείσα ανάλυση, εξάγεται το συμπέρασμα ότι η διαμόρφωση καταγγελίας κατά του Τηρέα προϋποθέτει την απαρίθμηση των πράξεών του, οι οποίες προσδιορίζονται ως εν δυνάμει νομικά παραπτώματα. Μέσω μιας ρητορικής και νομικής στρατηγικής, επιχειρείται η συγκρότηση μιας μορφής νομικής καταγγελίας και η προαναγγελία της επερχόμενης εκδίκησης. Επομένως, η νομική επένδυση του λόγου της Φιλομήλας αναδεικνύει την επιχειρηματολογία της ως καταγγελία, αλλά προοικονομεί το επόμενο στάδιο της αφήγησης, την εκδικητική ανταπόδοση.

2.1.2: Ο δόλιος ιστός της Φιλομήλας ως νομική μαρτυρία

Στο προηγούμενο υποκεφάλαιο διερευνήθηκε η ρήση της Φιλομήλας ως υπόσχεση κοινοποίησης της πράξης του Τηρέα με νομιμοφανή χροιά και ως προοικονομία μιας εκδικητικής ανταπόδοσης. Στη συγκεκριμένη υποενοότητα η ερευνητική προσοχή εστιάζει στο υφαντό της Φιλομήλας ως εκπλήρωση της υπόσχεσης καταγγελίας των πράξεων του Τηρέα. Στόχος του κεφαλαίου είναι να αποδείξει ότι η υφαντική τέχνη ενδέχεται να λειτουργεί ως μέσο υπαινικτικής καταγγελίας ενός αδικήματος.

Ο αφηγηματικός φακός προβάλλει ρητά το πέρασμα από την αδυναμία της ομιλίας στον τρόπο με τον οποίο θα προσπαθήσει να καταγγείλει την πράξη του Τηρέα μέσω της υφαντικής τέχνης:

*os mutum facti caret indice. grande doloris
ingenium est, miserisque venit sollertia rebus
stamina barbarica suspendit callida tela
purpureasque notas filis intexuit albis,
indicium sceleris; perfectaue tradidit uni,*

(Οβ. *Μετ.* 6.574–578)

«Το στόμα της να αρθρώσει λέξη για το έγκλημα δεν μπορεί. Μέσα στο μεγάλο καημό τους ιδέες γεννιούνται στους ανθρώπους και οι δυστυχίες γεννούν την πονηριά. Σε θρακιώτικο υφαντό επιδέξια στημόνια κρέμασε και πορφυρά σημάδια συνέπλεξε σε ένα λεύκωμα, καταγγέλλοντας έτσι το έγκλημα και, αφού το ολοκλήρωσε, το παραδίδει σε μια (υπηρέτρια),»

Με τη δημιουργία ενός υφαντού,¹⁸⁵ η ηρωίδα επιχειρεί την γνωστοποίηση των ενεργειών του ήρωα στο δημόσιο πεδίο· η δημοσιοποίηση όμως οφείλει να είναι υπαινικτική και έμμεση, διότι οι προηγούμενες ρητές απειλές με νομικό βάρος εναντίον του Τηρέα οδηγήσαν στη γλωσσεκτομή της ηρωίδας. Όπως υπογραμμίζει και ο Ahl, η υφαντική τέχνη μπορεί να αποβεί καταστροφική για τον δημιουργό της όταν στρέφεται εναντίον ενός προσώπου που γνωρίζει τι συμβολίζει η τέχνη, ως συνώνυμο του δόλου,

¹⁸⁵ Για το υφαντό της Φιλομήλας, βλ. τις αναλύσεις των Pavlock (1991) 41–42, Segal (1994) 264–267, Wheeler (1999) 51–52, Joplin (2002) κυρίως 276–277, Curley (2003) 193–195, Salzman–Mitchell (2005) 144–146, Gildenhard–Zissos (2007) 12, Natoli (2017) 73–75 και Libatique (2018) 186–196. Η Pavlock (1991) 47 υπ. 18 παρατηρεί πως ο βιασμός της Φιλομήλας είναι από τους ελάχιστους που δεν υπάρχει κυοφορία παιδιού, λόγω των απάνθρωπων πράξεων του Τηρέα.

όπως στην περίπτωση της Αράχνης. Στην περίπτωση της Φιλομήλας, καθιστάται αποτελεσματική καθώς εξασφαλίζεται η επικοινωνία με την Πρόκνη και παρακάμπτεται ο έλεγχος του Τηρέα, απαιτείται δηλαδή «η σωστή τέχνη την κατάλληλη στιγμή».¹⁸⁶ Η Oliensis προτείνει ότι η υφαντική τέχνη λειτουργεί ως υποκατάστατο ενός πραγματικού απογόνου, γιατί καταγγέλλει το έγκλημα με αδιάσειστα στοιχεία (6.578: *indicium sceleris*).¹⁸⁷ Μια παρόμοια άποψη για την ιδέα του υφαντού ως απογόνου εκφράζεται από την O'Higgins, η οποία επισημαίνει ότι ο ιστός αποτελεί το τέκνο της υφαντουργού ως ένας προϊόν με μια παράδοξη κύηση, που συνεπάγεται τη στενή σύνδεση μεταξύ τους και τον αναγκαστικό χωρισμό κατά την παράδοσή του.¹⁸⁸ Συγκεκριμένα η Φιλομήλα, εφόσον δεν δύναται να κοινοποιήσει λεκτικά τις πράξεις του Τηρέα λόγω της γλωσσεκτομής (6.574: *os mutum*), μηχανεύεται την τέχνη (6.575: *sollertia rebus*) ως μέσο έκφρασης σηματοδοτώντας μια μετατόπιση από την άσκοπη λεκτική αντίσταση της ηρωίδας στην αποκάλυψη της πράξης του με έντεχνο τρόπο.¹⁸⁹

Ο πιθανός συνθηματικός χαρακτήρας του υφαντού φανερώνεται και από το ουσιαστικό *tela* (6.576) ως συνώνυμο του δόλου.¹⁹⁰ Έκτος από τον δόλο, η ηχητική ομοιότητά του με το ουσιαστικό *telum*¹⁹¹ υποδηλώνει τη μετατροπή του επεξεργασμένου υφάσματος σε συμβολικό όπλο εναντίον του Τηρέα. Μέσω της κατασκευής του υφαντού ως υποκατάστατο¹⁹² της φυσικής της αδυναμίας, η ηρωίδα αξιοποιεί ένα γυναικείο όπλο, την υφαντική,¹⁹³ ικανό να πλήξει τον αντίπαλό εξ αποστάσεως. Επίσης, ο προσ-

¹⁸⁶ Ahl (1985) 235. Για την περίπτωση της Αράχνης, βλ. την ανάλυση των Libatique (2018) 220–223 και Alekou (2022) 227–248. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το σχόλιο της Παραϊοαννου (2005) 135 για τον τρόπο με τον οποίο η σύνθεση του υφαντού από τη Φιλομήλα αντικατοπτρίζει τις ίδιες τις *Μεταμορφώσεις* ως μεταλογεχνική δραστηριότητα.

¹⁸⁷ Oliensis (2009) 81.

¹⁸⁸ O'Higgins (2017) 156.

¹⁸⁹ Μιχαλόπουλος (2014) 154.

¹⁹⁰ ΣΛΛ 1610 σ.λ. *tela*: 1β. «(μεταφ) σχέδιο, σκοπός, δολοπλοκία». Για το ουσιαστικό *tela* ως υφαντό ΣΛΛ 1610 1α. «ύφασμα σε διαδικασία ύφανσης, υφαντό» και Maltby (1991) 602 σ.λ. *tela*.

¹⁹¹ Βλ. επίσης Ahl (1985) 225–226 και Alekou (2022) 233–234. Για το ουσιαστικό *telum* ως όπλο που πλήττει εξ αποστάσεως, ΣΛΛ 1610–1611 σ.λ. *telum*: 1α. «οτιδήποτε ρίπτεται από μακριά, βλήμα, βέλος, δόρυ, ακόντιο» και 2α. «όπλο», Maltby (1991) 602 σ.λ. *telum* και Michalopoulos (2001) 165 σ.λ. *telum*. Για την ανατομική σημασία του ουσιαστικού, ΣΛΛ 1611 σ.λ. *telum*: 3γ. «το ανδρικό όργανο» και Adams (1982) 19.

¹⁹² Ο Segal (1994) 262 τονίζει πως «η αφαίρεση της γλώσσας της Φιλομήλας αναδεικνύει όλως παράδοξως το αποκορύφωμα μιας βανανσότητας και έναν τρόπο να παρουσιάσει την ιστορία της σιωπηλά».

¹⁹³ Η Bergren (1983) 71 καταγράφει πως οι «(Ελληνίδες) γυναίκες δεν μιλάνε, αλλά υφαίνουν». Μάλιστα η ερευνήτρια επισημαίνει πως το πλέξιμο αποτελεί τη λεγόμενη «γυναικεία γλώσσα» ή τέχνη της γυναίκας, όπως τονίζει η Williams (1997) 22. Και η Treggiari (1991) 243 προβάλλει την άποψη πως η γυναίκα επαινούσαν για την προσοχή της στη διαχείριση του οίκου της, κυρίως τις οικιακές εργασίες. Η Moses (1993) 72 (με αρχαίες πηγές) καταγράφει πως η ύφανση αποτελούσε μια από τις δραστηριότητες που ο Αύγουστος ήθελε να είναι γνωστές οι γυναίκες της οικογένειάς του. Και ο Ahl (1985) 224 σημειώνει την υφαντική ως γυναικεία υπόθεση. Ο Libatique (2018) 187–188 συμπληρώνει ότι η υφαντική τέχνη αποτελεί γυναικεία στρατηγική εξαπάτησης που άλλοτε υπονομεύει και άλλοτε απορρίπτει την εξουσία. Πρβλ. Sharrock (2010) 145 υπ. 21.

διορισμός του υφαντού ως *barbaricus* (6.576: *barbarica*) αναδεικνύει αφενός τον τόπο προέλευσής του (Θράκη), αλλά αφετέρου την υφαντική ως ιδιότυπη μέθοδο επικοινωνίας ενός μηνύματος¹⁹⁴ που καταδεικνύει ότι η τέχνη, με σκοπό να μεταδώσει ένα μήνυμα, στηρίζεται στην ανάπτυξη μιας στρατηγικής απόκρυψης του πραγματικού μηνύματος. Με τον προσδιορισμό του στημονιού ως επιδέξιου (6.576: *callida stamina*),¹⁹⁵ ίσως φανερώνεται εκ νέου ο συνθηματικός χαρακτήρας του υφαντού, δηλαδή το περιεχόμενο οργανώνεται με έναν κωδικοποιημένο τρόπο,¹⁹⁶ ώστε η καταγγελία του βιασμού να μην εκτεθεί στον δράστη, αλλά να καταλήξει στον ιδανικό αναγνώστη.¹⁹⁷ Το ρήμα, που χρησιμοποιείται για να περιγράψει αυτή την καλλιτεχνική δημιουργία είναι το *intexuit* (6.577), που μπορεί να σχετίζεται με ένα κομμάτι ύφασμα¹⁹⁸ ή ένα είδος γραπτού κειμένου.¹⁹⁹ Αυτή η γλωσσική αμφισημία του συγκεκριμένου ρήματος υπαινίσσεται τη διαδικασία ένταξης ενός νοήματος σε ένα υλικό υπόστρωμα: το μήνυμα ενσωματώνεται ως δομικό στοιχείο του υφάσματος επιτρέποντας στο υφαντό να λειτουργεί ως υβριδικό μέσο καταγγελίας του αδικήματος.

Επιπρόσθετα, η πολύτροπη φύση του υφαντού αναδεικνύεται από το ουσιαστικό *nota* (6.577), στο οποίο ενυπάρχει μια παρετυμολογική συσχέτιση με το ρήμα *nosco*.²⁰⁰ Τα σημάδια αυτά, είτε σχετίζονται με τον γραπτό λόγο²⁰¹ είτε με εικόνες,²⁰² εξαίρουν το υφαντό ως απόκρυφο μήνυμα²⁰³ που προϋποθέτει την αναγνώριση και αποκωδικο-

¹⁹⁴ Anderson (1972) 226–227 και Natoli (2017) 75. Η Enterline (2004) 4 σημειώνει για το επίθετο *barbaricus* ως «μη κατανοητή εκφορά λόγου».

¹⁹⁵ ΣΛΛ 259 σ.λ. *callidus* 1α. και Enterline (2004) 4.

¹⁹⁶ Για τη σύνδεση του επιθέτου *callidus* με την *ars*, Μιχαλόπουλος (2014) 154 και Natoli (2017) 74 υπ. 87 με ορισμένες πηγές.

¹⁹⁷ Libatique (2018) 194.

¹⁹⁸ ΣΛΛ 906 σ.λ. *intexo*: 1α. «ενυφαίνω: υφαίνω μέσα ή κεντώ επάνω σε».

¹⁹⁹ Για την ταύτιση του υφαντού με τον γραπτό λόγο – ποίηση στην αρχαιότητα, βλ. Joplin (2002) 273, Hardie (2002) 87, Enterline (2004) 4, Salzmann–Mitchell (2005) 145, Papaioannou (2005) 30–32, Rosati (2006) 334, Faber (2008) 205–216, Natoli (2017) 74 και Newlands (2018) 160.

²⁰⁰ ΣΛΛ 1116 σ.λ. *nosco* και Maltby (1991) 414 σ.λ. *nosco*. Για το δίπτυχο *notare–noscere*, Michalopoulos (2001) 128–130.

²⁰¹ Anderson (1972) 227, Segal (1994) 265, Wheeler (1999) 52, Rosati (2009) 339. Ο Curley (2003) 194 ακολουθεί, Πρβλ. τη διαδομένη άποψη πως οι *notae* είναι «γραπτές λέξεις παρά εικόνες», κυρίως γιατί ένα υφαντό με λέξεις δεν θα μπορούσε να αποκρυπτογραφηθεί από εκείνον που δεν ξέρει τη γλώσσα, δηλαδή τον Τηρέα αν κατέληγε στα χέρια του. Οι Gildenhard–Zissos (2010) 12, πιθανολογούν πως οι *notae* «αναπαριστούν όχι εικόνες αλλά λέξεις». Η Newlands (2018) 160, υποστηρίζει πως «τα σημάδια σίγουρα δεν δύνανται να αποτελούν εικόνες του βιασμού, καθώς έτσι θα αποκάλυπτε τα πάντα στους φρουρούς της» και προτείνει την ενδιαφέρουσα εκδοχή πως η Φιλομήλα φτιάχνει την ιστορία γραμμένη στα ελληνικά, που μόνο η Πρόκνη θα μπορούσε να διαβάσει. Ο Libatique (2018) 186 υποστηρίζει πως το ίδιο το κείμενο ενισχύει την ερμηνεία *notae* ως γράμματα. Σε άλλο σημείο (193–194) επισημαίνει πως «το μήνυμα αυτό προορίζεται αποκλειστικά για την Πρόκνη ως αναγνώστη» του *carmen*, οπότε πρόκειται για γραπτό κείμενο.

²⁰² Ahl (1985) 226, Pavlock (1991) 41, Williams (1997) 11 και 19, Barolsky (2003) 52 και 54, Salzmann–Mitchell (2005) 144–146. Για ορισμένες φεμινιστικές προσεγγίσεις των σημαδιών, Marder (1992) 161, Joplin (2002) 277, Enterline (2004) 4.

²⁰³ ΣΛΛ 1117 σ.λ. *nota*: 6γ. «κρυπτογραφικά σύμβολα». Πρβλ. Oliensis (2009) 82 και Rosati (2009) 339.

ποίηση του αναγνώστη. Ο Segal σημειώνει για τις *notae* ότι «αυτά τα σύμβολα δεν είναι μόνο τα γράμματα του κειμένου· είναι επίσης και τα σημάδια ενός στυγνού εγκλήματος, που το χρώμα τους αποτελεί πειστήριο, δηλαδή *indicium*».²⁰⁴ Η περίφραση *os mutum*, η φράση *caret indice*, αλλά και η παράδοση του υφαντού σε μια υπηρέτρια μέσω χειρονομιών (6.579: *gestu*) φανερώνουν ότι η δυνατότητα προφορικής καταγγελίας έχει χαθεί,²⁰⁵ που η ηρωίδα υποκαθιστά με τη δημιουργία²⁰⁶ του υφαντού, το οποίο αναλαμβάνει τη λειτουργία ενός μάρτυρα (*index*). Σύμφωνα με το ρωμαϊκό δίκαιο, η αδυναμία ανάπτυξης λόγου μπορούσε να αντικατασταθεί από χειρονομιακές δηλώσεις.²⁰⁷ Εφόσον η Φιλομήλα αδυνατεί να εκφραστεί λεκτικά, το υφαντό μετατρέπεται σε *index*, δηλαδή σε έναν πληροφοριοδότη που υποδεικνύει τον ένοχο σε μια ποινική υπόθεση χωρίς να είναι επίσημος μάρτυρας, ενώ η καταγγελία ή το αποδεικτικό υλικό συνοδευόμενο από εύσημα προσεγγίζεται ως *indicium*.²⁰⁸ Επομένως, ο ιστός της Φιλομήλας συγκροτεί ένα κωδικοποιημένο σχήμα που προσομοιάζεται λειτουργικά με μάρτυρα κατηγορίας, ενώ η αναγνώρισή του ως *indicium sceleris* λειτουργεί ως αποδεικτικό υλικό²⁰⁹ για την ενοχή του Τηρέα.

Ένα πρόσθετο στοιχείο που μπορεί να ενισχύει την ανάγνωση του υφαντού ως απόπειρα δημοσιοποίησης του αδικήματος του ήρωα, είναι ίσως το λεύκωμα στο οποίο εγγράφεται το υφαντό (6.577: *filis intexuit albis*). Η απεικόνιση αυτών των ινών του υφαντού ως λευκών, επιτρέπει την αναγωγή του σε μια πινακίδα λευκού χρώματος (*album*)²¹⁰ στην οποία ανακοινώνονταν τα αυτοκρατορικά διατάγματα προσβάσιμα σε όλους τους πολίτες. Το περιεχόμενο των διαταγμάτων αφορούσε θεσμικά και νομικά

²⁰⁴ Segal (1994) 266.

²⁰⁵ Πρβλ. Natoli (2017) 72 και Bettini (2011) 134–135 για την ταύτιση του ανθρώπινου είδους με την έννοια του λόγου. Βλ. επίσης ΣΛΛ 1189 σ.λ. *os*: 3α. «λόγος, ομιλία, λαλιά» και André (1991) 56–57. Οι ετυμολογίες του *os* ως ‘είσοδος’ του σώματος συγκεντρώνονται από τον Maltby (1991) 436 σ.λ. *os*. Επίσης για την ετυμολογία του *os*, Ernout – Meillet (2001) 469–470 σ.λ. *os*.

²⁰⁶ Ο Natoli (2017) 17–32 ερμηνεύει την καλλιτεχνική δημιουργία ως τρόπον ανάκτησης της χαμένης ‘ανθρώπινης’ ταυτότητας και υπέρβασης της φυσικής αδυναμίας.

²⁰⁷ Berger (1968) 591 σ.λ. *mutus*.

²⁰⁸ Berger (1968) 498 σ.λ. *index* και ΣΛΛ 844–845 σ.λ. *index* 1β. Βλ. επίσης Booth (1981) 2695. Λογοτεχνική μνεία με παρεμφερή νομικό υπόβαθρο εντοπίζεται και στο 13^ο βιβλίο των *Μεταμορφώσεων* (Οβ. Μετ. 13.34: *An quod in arma prior nulloque sub indice veni*) όπου ο Αίας αναφέρεται ως αδιαμφισβήτητος κληρονόμος των όπλων του Αχιλλέα, εφόσον έφτανε στο πεδίο της μάχης πρώτος χωρίς κάποιον πληροφοριοδότη να τον καλέσει εκεί. Για το συγκεκριμένο στίχο, βλ. Παραϊοαννου (2007) 173 για τη σημασία της αριστείας που πρέπει να διαθέτει ο επόμενος κάτοχος των όπλων του Αχιλλέα.

²⁰⁹ ΣΛΛ 845 σ.λ. *indicium*: 1α. «(γν.) αποκάλυψη, γνωστοποίηση, δημοσιοποίηση ενός γεγονότος» και 1γ. «μαρτυρία εναντίον κάποιου».

²¹⁰ Για τον ορισμό του *album* ως κείμενο που φέρει νομική σημασία, ΣΛΛ 101 σ.λ. *album* και Berger (1968) 359 σ.λ. *album*. Πρβλ., Schiller (1978) 411 και 433–434, Frier (1985) 43, Robinson (2007) 198, Riggsby (2010) 87. Η Balsley (2011) 102 αναφέρει πως η εν λόγω άσπρη πλάκα χρησιμοποιούνταν για την επιλογή ενός δικαστή προκειμένου να επιβλέψει μια δίκη (Πρβλ. ΣΛΛ 101 σ.λ. *album* 4β).

θέματα, ενώ αποτελούσαν δημόσια έγγραφα αν και στην ουσία τους ήταν κυρίως προφορικού χαρακτήρα. Ωστόσο, λόγω της τεχνικής τους γλώσσας δεν γινόταν εύκολα κατανοητά από τους πολίτες.²¹¹ Στην περίπτωση της ηρωίδας, επειδή η λεκτική καταγγελία δεν ήταν επιτυχημένη και πλέον καθιστάται αδύνατη, το υφαντό μπορεί να ιδωθεί ως εναλλακτικό μέσο δημοσίευσης, το οποίο μεταφέρει το γεγονός μέσω κωδικοποιημένων σημάνσεων. Το πορφυρό χρώμα με το οποίο εγγράφονται τα σημάδια (6.578: *purpureasque notas*) αποτελεί σύμβολο των βασιλιάδων και των αυτοκρατόρων²¹² ενεργοποιώντας συνδηλώσεις με κάθε μορφής εξουσία, οι οποίες ταιριάζουν με την αντίληψη ότι το μήνυμα προορίζεται να αποκαλύψει τα πεπραγμένα ενός προσώπου με κοινωνικό και θεσμικό κύρος. Η αντίθεση πορφυρού και λευκού χρώματος (6.577: *purpureasque notas filis intexuit albis*) ενισχύει την υπόθεση ότι πρόκειται για ένα *album*, καθώς η πορφυρή ή κόκκινη²¹³ απόχρωση του υφαντού ενδέχεται να ανακαλεί την πρακτική της έντονης κόκκινης γραφής του περιεχομένου ενός *album*²¹⁴ με σκοπό την δημόσια προβολή της.

Από τη συγκεκριμένη ανάλυση το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι το υφαντό της Φιλομήλας αποτελεί ένα πολυεπίπεδο καλλιτεχνικό δημιούργημα, που λειτουργεί ως κωδικοποιημένο όπλο αντίστασης, αλλά και ως υποκατάστατο μιας θεσμικής και νομικής μαρτυρίας για ένα έγκλημα που δεν μπόρεσε να δημοσιοποιήσει λεκτικά. Η αδυναμία τη ηρωίδας να γνωστοποιήσει δια ζώσης (ως μάρτυρας) το αδίκημα του Τηρέα μετατοπίζεται στο ίδιο το υλικό: η καταγγελία ενσωματώνεται στο υφαντό και ενεργοποιείται μέσω της παράδοσης του στον ιδανικό αποδέκτη, δηλαδή την Πρόκνη.

²¹¹ Frier (1985) 43.

²¹² Reinhold (1970) 8 και Bömer (1976) 157. Η Stocks (2015) 173 και 175, σημειώνει πως το μωβ ταυτίζεται με την έννοια του *imperium* και συμβολίζει κύρος και δύναμη. Ωστόσο, το μωβ συμβολίζει και την απληστία και την αλαζονεία «λόγω της Τυριακής καταγωγής του χρώματος και τη σύνδεση του με ισχυρά πρόσωπα». Για την επισήμανση αυτή, Stocks (2015) 193. Για το συγκεκριμένο χωρίο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αναλύσεις των Larmour (1990) 140, Salzmann–Mitchell (2005) 149 και Rosati (2009) 339 για την απόχρωση του υφαντού και τη συσχέτισή του με τη σεξουαλική βία. Βλ. επίσης, Von Glinski (2012) 148 για την αντίθεση του λευκού με το κόκκινο χρώμα ως στοιχείο ερωτικής ανταπόκρισης. Rosati (2009) 339.

²¹³ Για την άποψη ότι το χρώμα του υφαντού είναι κόκκινο, Anderson (1972) 227, Pavlock (1991) 41 και Libatique (2018) 186.

²¹⁴ Frier (1985) 43. Πρβλ. Riggsby (2010) 87 ο οποίος υποστηρίζει ότι το περιεχόμενο της πινακίδας ήταν γραμμένο με μαύρο μελάνι.

2.1.3: *Carmen Legendi*: Το *carmen* ως νομική δέσμευση

Στο προηγούμενο υποκεφάλαιο εξετάστηκε ο ιστός της Φιλομήλας ως υπόρρητη καταγγελία μιας αξιόποινης πράξης. Στην παρούσα υποενότητα επιχειρείται η ερμηνεία του ιστού (*carmen*) με στόχο να αναδείξουμε τη λειτουργία του *carmen* ως νομική επωδή, που καταγγέλλει την πράξη στον αναγνώστη, επικυρώνει την καταγγελία μέσω της ανάγνωσης και παγιδεύει εκείνον στην υλοποίηση εκδίκησης. Επιπλέον, επανεξετάζεται η αντίδραση της Πρόκνης στο ανάγνωσμα του υφαντού (*carmen*) ως δευτερογενής βιασμός.

Αφού η υπηρέτρια παραδίδει το υφαντό στην Πρόκνη, μέσα από το οποίο πληροφορείται την πράξη του συζύγου της, ο ιστός της Φιλομήλας προσεγγίζεται εκ νέου ως *carmen*²¹⁵ και η πρόσληψή του από την Πρόκνη γίνεται με την ανάγνωση:

*evolvit vestes saevi matrona tyranni
germanaeque suae carmen miserabile legit
et (mirum potuisse) silet: dolor ora repressit,
verbaque quaerenti satis indignantia linguae
defuerunt, nec flere vacat, sed fasque nefasque
confusura ruit poenaeque in imagine tota est.*

(Οβ. Μετ. 6.581–586)

«Ανοίγοντας το υφαντό η σύζυγος του τύραννου, διαβάσει την πένθιμη καταγγελία της αδελφής της και, (πως μπόρεσε απορίας άξιο) σώπασε: ο πόνος σφράγισε το στόμα της και τα λόγια δεν ήταν αρκετά για να καλύψουν την οργή της· δεν ήταν της στιγμής να κάθεται να κλαίει, αλλά στο μυαλό στριφογύριζε κάθε λογής εκδίκηση είτε όσια είτε ανόσια.»

Το καίριο ερώτημα που προκύπτει είναι πώς το αναγινωσκόμενο υφαντό σχετίζεται με την έννοια της καταγγελίας; Η παρατήρηση της Pavlock ότι το *carmen* λειτουργεί

²¹⁵ Για τη σημασία του *carmen* ως ποιητική σύνθεση, ΣΑΛ 278 σ.λ. *carmen* 2α και 3α, OCD 292 σ.λ. *carmen* και Ernout – Meillet (2001⁴) 100–101. Πρβλ. Segal (1994) 265, Wheeler (1999) 50–53 κυρίως 52, Curley (2003) 194, Papaioannou (2005) 134, Lowrie (2009) 327 και Lowrie (2016) 73, Bexley (2016) 361. Για τη μαγική σημασία του *carmen*, Wheeler (1999) 52, Lowrie (2009) 2 και Lowrie (2016) 79 και Keramida (2021) 83–84 υπ. 14. Ο Rutledge (2009) 55, σημειώνει πως το *carmen* «θα μπορούσε να ερμηνευθεί όχι ως απλή λογοτεχνική σύνθεση, αλλά σύνθεση μιας επωδής». Πρβλ. Bexley (2016) 361, Ziogas (2016α) 219 και Ziogas (2021α) 250.

ως υποκατάστατο της χαμένης φωνής της Φιλομήλας²¹⁶ δίνει έμφαση στην μετασχηματιστική δύναμη του υφαντού. Η Newlands, αντίστοιχα, επισημαίνει ότι το *carmen* αποτελεί «ένα σημάδι της δύναμης της γραπτής φωνής της και ένας σύνδεσμος με τις ίδιες τις *Μεταμορφώσεις*, που έχουν ήδη αναπαραστήσει την ιστορία του βιασμού της».²¹⁷ Επομένως, το *carmen* της ηρωίδας δύναται να λειτουργεί ως εργαλείο για την αποκάλυψη του βιασμού. Το αμέσως επόμενο ερώτημα που τίθεται γιατί μπορεί να θεωρηθεί ως ένα είδος νομικής καταγγελίας. Γενικότερα, η σύνδεση του όρου *carmen* με τον νόμο είναι αρκετά πολύπλοκη,²¹⁸ εφόσον δεν αποτελεί μετωνυμία των όρων *ius* ή *lex*, αλλά η συσχέτισή του προκύπτει από την ισχύ που διαθέτει ως γλωσσική πράξη. Όπως σημειώνει και η Lowrie κάθε είδος πραγμάτευσης με τη μορφή ενός *carmen* τείνει να διαθέτει τυποποιημένη δομή, τελετουργικά χαρακτηριστικά και ισχύ γλωσσικής πράξης.²¹⁹ Αυτό σημαίνει ότι η λειτουργία ενός *carmen* δεν είναι περιγραφική αλλά επιτελεστική, συμβάλλει δηλαδή στην πραγματοποίηση του εκάστοτε περιεχομένου.

Σχετικά με τον όρο *carmen* και τις νομικές συνδηλώσεις που ενδέχεται να φέρει ο Pierre στο δεύτερο κεφάλαιό του μέσα από μια σειρά ποιητικών, νομικών και φιλοσοφικών κειμένων αναλύει τον τρόπο με τον οποίο ο όρος *carmen* αποκτά σταδιακά θεσμική ισχύ που ως γλωσσική πράξη ξεπερνά την τεχνική σημασία του δικαίου (*ius*) και επεκτείνεται σε νομική δέσμευση, ως μια νομική επωδή.²²⁰ Επίσης ο όρος *carmen* διαθέτει μια εγγενή δύναμη που «υλοποιεί τις επιθυμίες του ομιλητή».²²¹ Στόχος της Φιλομήλας είναι να επικοινωνήσει με την αδελφή της, να της αποκαλύψει την πράξη του Τηρέα, και ίσως να δεσμεύσει εκείνη στην πραγματοποίηση μιας εκδίκησης. Η αναφορά στο αντικείμενο καταγραφής του υφαντού (6.577: *filis albis*) ως μια μορφή πινακίδας (*album*) επιβεβαιώνει ότι, αν πρόκειται για πινακίδα, εντάσσεται στην κατηγορία *carmen*. Η Meyer επισημαίνει ότι «οτιδήποτε μπορούσε να καταγραφεί σε κάποια πινακίδα —προσευχές, συνθήκες, διατάγματα, κατάρες και ατομικές νομικές πράξεις» παρουσιαζόταν με τυποποιημένη και επίσημη μορφή, ενώ λόγω της μορφολογικής και λειτουργικής συγγένειας καθιστά δυνατή την ταξινόμηση τους ως συναφή είδη, τα οποία οι Ρωμαίοι τοποθετούσαν σε μια κοινή κατηγορία, το *carmen*.²²² Επιπρόσθετα ένα

²¹⁶ Pavlock (1991) 42.

²¹⁷ Newlands (2018) 161.

²¹⁸ Για τη σύνδεση του *carmen* με τον νόμο, βλ. Lowrie (2009) 327–330 και Lowrie (2016) 72–74, κυρίως 72, Ziogas (2016α) 215 και Ziogas (2021α) κυρίως 44 με βιβλιογραφία.

²¹⁹ Lowrie (2009) 330.

²²⁰ Η ανάλυση αυτή βασίζεται στην επισκόπηση του Henderson (2017).

²²¹ Ziogas (2016α) 216 και Ziogas (2021α) 155 με βιβλιογραφικές παραπομπές.

²²² Meyer (2004) 44. Πρβλ. Lowrie (2016) 72.

carmen διαθέτει και τιμωρητική ισχύ, ήτοι αποτελεί μια γλωσσική πράξη που φέρει την τιμωρία²²³ και λειτουργεί ως δέσμευση. Γίνεται επομένως αντιληπτό ότι η συσχέτιση του ουσιαστικού *carmen* με την έννοια του νόμου επιτρέπει την πρόσληψή του όχι ως απλή περιγραφή, αλλά ως επιτελεστική πράξη με δεσμευτική προσανατολιστική δύναμη και διαμορφώνει το πλαίσιο μέσα στο οποίο ο αναγνώστης καλείται να ανταποκριθεί.

Μια ακόμη συσχέτιση με τον νόμο υποδεικνύεται μέσω της ανάγνωσης του από την Πρόκνη (6.582: *legit*). Όπως γράφει και η Lowrie, «αμφότερα ο νόμος και η ποίηση εντάσσονται στην κατηγορία του *carmen* και σχετίζονται με την ανάγνωση».²²⁴ Η ετυμολογική συγγένεια ανάμεσα στην ανάγνωση (*legere*) και στον νόμο (*lex*)²²⁵ καθιστά λογικοφανές ότι το υφαντό της Φιλομήλας, λόγω της φωναχτής εκφώνησής του από την Πρόκνη²²⁶ δεν δηλώνει απλώς κατανόηση, αλλά ενεργοποίηση του περιεχομένου που προσομοιάζει σε νομική καταγγελία. Η συσχέτιση της ανάγνωσης με το *carmen* ως περίπτωση νομικής δέσμευσης καθιστάται περισσότερο εύλογη και από ένα οβιδιανό παράλληλο στις *Ηρωίδες* του Οβιδίου και ειδικότερα στην επιστολή της Κυδίππης προς τον Ακόντιο (21^η επιστολή) (Οβ. *Hr.* 21.181–182: *nil ego peccavi, nisi quod periuria legi / inque parum fausto carmine docta fui*. «Δεν έκανα κανένα κακό, παρά μόνο ότι διάβασα έναν ψεύτικο όρκο και διάλεξα ένα δυσοίωνα κείμενο, για ν' αποδείξω ότι μπορούσα να διαβάσω»). Στην περίπτωση της Κυδίππης, η ανάγνωση του *carmen* λειτουργεί ως δέσμευση σε έναν ανεπιθύμητο γάμο, δηλαδή ένα είδος προφορικού συμβολαίου που εσκεμμένα προκλήθηκε από τον Ακόντιο.²²⁷ Στην περίπτωση της Πρόκνης, η ανάγνωση του *carmen* ίσως χρησιμεύει ως νομική επικύρωση ενός γραπτού συμβολαίου που δεσμεύει τον αναγνώστη (Πρόκνη) να δράσει.

Η αρχική αντίδρασή της Πρόκνης απέναντι στο περιεχόμενο του *carmen* (6.583: *et (mirum potuisse) silet: dolor ora repressit*) είναι η σιωπή,²²⁸ όπως αποτυπώνεται μέσα από τη συριστική παρήχηση του συμφώνου 's'. Επίσης το υπερβατό (6.584–585:

²²³ Ziogas (2016a) 219.

²²⁴ Lowrie (2009) 329.

²²⁵ Berger (1968) 541 σ.λ. *legere* και 544 σ.λ. *lex*. Για την ετυμολογία *lex* – *legere*, βλ. Schiller (1978) 221, Maltby (1991) 336 σ.λ. *lex*. Πρβλ. Lowrie (2009) 329 και Lowrie (2016) 72, Ziogas (2016a) 219 και Ziogas (2021a) 249. Πρβλ. Malamud (2009) 291 και Balsley (2011) 230.

²²⁶ Wheeler (1999) 52. Ο Μιχαλόπουλος (2014) 258 παρέχει σχετική βιβλιογραφία για την πιθανότητα ότι η ανάγνωση στην αρχαιότητα γινόταν φωναχτά ή μη. Πρβλ. Ziogas (2016a) 218 για τη φωναχτή ανάγνωση των νόμων.

²²⁷ Ziogas (2021a) 186. Βλ και το σχόλιο του Μιχαλόπουλου (2014) 326. Το κείμενο και η μετάφραση από τις *Ηρωίδες* (20–21) προέρχεται από την έκδοση του Μιχαλόπουλου (2014).

²²⁸ Βλ. τα σχόλια του Anderson (1972) 227 και του Rosati (2009) 240.

verbaque quaerenti satis indignantia linguae / defuerunt.)²²⁹ αναδεικνύει με ρητορικό τρόπο την αποτυχία ηρωίδας να βρεί το κατάλληλο λεξιλόγιο αντίδρασης προς το περιεχόμενό του υφαντού, εφόσον η γλώσσα ως ομιλία ‘εγκλωβίζεται’ μέσα στον στίχο. Επιπλέον, η συσσώρευση λέξεων με τριβόμενα σύμφωνα (6.583–586: *repressit...verbaque quaerenti indignantia linguae... confusura*) υποδεικνύει την απόπειρά της σε μια λεκτική αντίδραση με την ταυτόχρονη αποτυχία της. Συνακόλουθα, η ανάγνωση δεν οδηγεί στην εκφορά λόγου αλλά στην εσωτερίκευση της οργής και η εμπειρία του βιασμού δεν μεταφέρεται μόνο ως πληροφορία αλλά ίσως ως ένα δευτερογενές σχήμα βίας που εγγράφεται στον αναγνώστη, ενώ η έννοια της εκδίκησης ενσαρκώνεται από την Πρόκνη.²³⁰

Από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτει το συμπέρασμα πως ο επαναπροσδιορισμός του επεξεργασμένου υφάσματος της Φιλομήλας, ως *carmen*, επιτρέπει την ανάγνωσή του όχι ως απλή αφηγηματική περιγραφή, αλλά ως γλωσσική πράξη με δυναμικά θεσμική και νομική ισχύ. Η πραγμάτωση αυτής της καταγγελίας δια της ανάγνωσης λειτουργεί ως στρατηγική επικύρωσης ενός μηνύματος που τείνει να δεσμεύει τον αναγνώστη στην κατεύθυνση της εκδίκησης. Έπειτα, ο σιωπηλός τρόπος πρόσληψης του *carmen*²³¹ πιθανότατα λειτουργεί ως έμμεσος βιασμός με την εκ νέου αναστολή της ανάπτυξης λεκτικής αντίδρασης. Επομένως το περιεχόμενο του εγγράφεται στην Πρόκνη και την μεταμορφώνει στην ίδια την εκδίκηση.

²²⁹ Για τη ρητορική σημασία του υπερβατού, Lahman (1991) 86 και Lausberg (1998) 219–220.

²³⁰ Anderson (1972) 227, Hardie (2002) 268, Rosati (2009) 340 και Ferber (2023) 6.

²³¹ Segal (1994) 264, Wheeler (1999) 51, Marder (1999) 165, Natoli (2017) 75 και Wells (2024) 125.

2.2.1: Η Βάκχη–Πρόκνη και η επικύρωση της εκδίκησης

Στην προηγούμενη υποενότητα διερευνήθηκε ο όρος *carmen* και οι πιθανές νομικές συνδηλώσεις σχετικά με την καταγγελία. Στο συγκεκριμένο υποκεφάλαιο επιχειρείται η ανάλυση του τρόπου διάσωσης της Φιλομήλας από την Πρόκνη, ως εν δυνάμει νομική αποκατάσταση. Παράλληλα, αποπειράται η ανάλυση του βουβού όρκου της Φιλομήλας προς τους θεούς ως μια προσπάθεια νομικής επικύρωσης της επερχόμενης εκδίκησης, αλλά και μια πιθανή ερμηνεία του σχεδιασμού εκδίκησης με τρεις κλιμακούμενες επιλογές με κοινό σημείο τη θεσμική και ηθική αποκατάσταση της ηρωίδας. Στόχος του υποκεφαλαίου είναι να αποσαφηνιστεί η μέθοδος με την οποία ο δόλος και η βία της Πρόκνης ενδέχεται οδηγούν στη νομική αποκατάσταση της Φιλομήλας και παράλληλα να διαπιστωθεί κατά πόσο ο όρκος αποτελεί στοιχείο πραγματικής ευσέβειας ή νομικής επικύρωσης της εκδίκησης.

Αφού η Πρόκνη ανέγνωσε την ιστορία του βιασμού της Φιλομήλας, η επόμενη αντίδρασή της είναι η προσπάθεια διάσωσης από τη νομική κυριότητα του Τηρέα, διότι μέσω του βιασμού εκείνος απέκτησε *de facto* τη Φιλομήλα. Για να μπορέσει να πραγματοποιήσει αυτή την απελευθέρωση, η ηρωίδα παρουσιάζεται αφηγηματικά ως Βάκχη:

*Tempus erat, quo sacra solent trieterica Bacchi
Sithoniae celebrare nurus: nox conscia sacris,
nocte sonat Rhodope tinnitibus aeris acuti
nocte sua est egressa domo regina deque
ritibus instruitur furialiaque accipit arma;
vite caput tegitur, lateri cervina sinistro
vellera dependent, umero levis incubat hasta.
concita per silvas turba comitante suarum
terribilis Procne furiisque agitata doloris,
Bacche, tuas simulat: venit ad stabula avia tandem
exululatque euhoeque sonat portasque refringit
germanamque rapit raptaeque insignia Bacchi
induit et vultus hederarum frondibus abdit
attonitamque trahens intra sua moenia ducit.*

(Οβ. *Met.* 6.587– 600)

«Ήταν ο καιρός που οι γυναίκες της Θράκης τιμούσαν με γιορτή το Βάκχο, μια φορά κάθε τρία χρόνια: με νυχτερινές μυστικές τελετές, μες τη νύχτα η Ροδόπη αντηχούσε από τον κουδουνιστό ήχο του χαλκού, μες τα σκοτάδια απ' όπου έφυγε κρυφά η βασίλισσα του οίκου, προετοιμάστηκε για τις τελετές και άρπαξε σαν μαινάδα τα όπλα της. Το κεφάλι της καλυμμένο με κλήμα, η αριστερή πλευρά της ντυμένη με δέρμα ελαφιού και τον θυρσό ακουμπά στον ώμο της. Ξεχύνεται στο δάσος μανιασμένη συνοδευόμενη από ένα πλήθος γυναικών, η Πρόκνη φρενιασμένη από τον πόνο της, μιμείται τις τελετές αυτές σαν Βάκχη. Φτάνει, ωστόσο, στους απομονωμένους στάβλους κραυγάζοντας 'ευοί ευάν' και σπάει τις πόρτες και αρπάζει την αδελφή της και τη ντύνει Βάκχη και κρύβει το πρόσωπό της με φύλλα κισσού σέρνοντας την, και, εμβρόντητη όπως είναι η Φιλομήλα, την οδηγεί στο παλάτι.»

Η αφηγηματική σκοπιά υπογραμμίζει ότι η βακχική κινητοποίηση της Πρόκνης δεν συνιστά αυθόρμητη διονυσιακή μανία αλλά εκούσια και δόλια συμπεριφορά (6.585–586: *terribilis Procne furiisque agitata doloris, / Bacche, tuas simulat*).²³² Το ρήμα *simulo* σημασιοδοτεί μια προσποιητή πράξη με σκοπό τη διάσωση της Φιλομήλας. Η χρήση του ρήματος σε νομικά συμφραζόμενα έχει σκοπό να παρουσιάσει μια πράξη ως προσχηματικά νόμιμη χωρίς να παράγει πραγματικά έννομα αποτελέσματα ή να πρόκειται για μια προσποιητή νομική περίπτωση χωρίς να υφίσταται στην πραγματικότητα.²³³ Η αναφορά σε βακχικά τελετουργικά στοιχεία (6.587–6.593: *trieterica Bacchi, ritibus, vite, cervine vellera, levis hasta*) ενισχύει τη *simulatio* της συγκεκριμένης σκηνής, καθώς η παρουσίαση της ηρωίδας ενδεδυμένης με διονυσιακά στοιχεία επιτρέπει την έξοδο της από το παλάτι κατά τη διάρκεια της νύχτας και την αναγνώριση της ως μέρος μιας συλλογικά ανεκτής πρακτικής, της Βακχείας. Με τα στοιχεία αυτά ενδύεται και η Φιλομήλα (6.598–599: *–insignia Bacchi / induit et vultus hederarum frondibus abdit*), ώστε να επιτευχθεί η μεταφορά της στο παλάτι χωρίς άμεση αναγνώριση ως 'Φιλομήλα' αλλά ως μέλος του βακχικού θιάσου.

Το μοτίβο της *simulatio* απαντάται και σε άλλη μια ιστορία στο 6^ο βιβλίο των *Μεταμορφώσεων*, στον μύθο της Αράχνης (Οβ. Μετ. 6.26: *Pallas anum simulat falsosque in tempora canos* «Τη γερόντισσα υποδύεται η Παλλάδα, με ψεύτικα άσπρα μαλλιά»), όπου η Αθηνά μεταμορφώνεται σε γερόντισσα και πλησιάζει τη νεαρή υφάντρα, Αρά-

²³² Gildenhard – Zissos (2007) 5, Rosati (2009) 342.

²³³ Berger (1968) 708 σ.λ. *simulare*.

χνη. Ωστόσο η προσποιητή εμφάνιση και συμπεριφορά της καθιστά τη μαρτυρία της παράνομη, επειδή επέλεξε τον δόλο.²³⁴ Στην περίπτωση της Πρόκνης, ο δόλος και η βία αποκτούν διαφορετική διάσταση, καθώς αποτελούν στρατηγική διάσωσης με στόχο να αναιρέσουν την βίαιη ιδιοποίηση της Φιλομήλας και να εκπληρώσουν το αίτημά της για εκδίκηση.²³⁵ Η αφηγηματική επιλογή να παρουσιάσει τη διάσωση της Φιλομήλας ως αρπαγής (6.598: *germanamque rapit raptaeque insignia Bacchi*)²³⁶ ανακαλεί τη ρητορική της προηγούμενης βίας μέσω του παρεμφερούς λεξιλογίου (*rapio*) και του πολύπτωτου σχήματος, ενώ δημιουργεί και μια ειρωνική συμμετρία: η ανάκτηση της ηρωίδας πραγματοποιείται με μέσα παρόμοια με εκείνα που χρησιμοποιήθηκαν για τον βιασμό της. Με αυτό τον τρόπο, η αποκατάσταση της Φιλομήλας εγγράφεται με θεσμικούς όρους ως νέα παραβίαση, της οποίας η ηθική αναγκαιότητα συμπληρώνεται από τη θεσμική αμφισημία των μέσων πραγματοποίησης.

Η βακχική *simulatio* ολοκληρώνεται με την επιτυχημένη επιστροφή της Φιλομήλας στο παλάτι του Τηρέα το οποίο ωστόσο ανακαλείται από την ηρωίδα με μια μείξη αρνητικών συναισθημάτων (6.602: *horruit infelix totoque expalluit ore* «Τρόμος έπιασε τη δύστυχη και χλόμιασε ολόκληρο το πρόσωπό της»), ενώ η αποτυχημένη απόπειρα της Πρόκνης να την παρηγορήσει με μια αγκαλιά (6.604–605: *oraque develat miserae pudibunda sororis / amplexumque petit* «Η Πρόκνη αποκαλύπτει το πρόσωπο της δύστυχης αδελφής της και ζητά την αγκαλιά της») καθιστά σαφές ότι η αποκατάστασή της δεν έχει ολοκληρωθεί. Αντίθετα, εκκινείται η προσπάθεια νομιμοποίησης της μελλοντικής εκδίκησης μέσω ενός μη λεκτικού όρκου από τη Φιλομήλα:

*sustinet haec oculos, paelex sibi visa sororis
deiectoque in humum vultu iurare volenti
testarique deos per vim sibi dedecus illud
inlatum, pro voce manus fuit. ardet et iram*

(Οβ. Μετ. 6.606–609)

²³⁴ Για μια πιο αναλυτική ερμηνεία του δόλου της Αθηνάς στον μύθο της Αράχνης, βλ. Alekou (2022) 232.

²³⁵ Βλ. την ανάλυση του Rosati (2009) 342 για τη μετατόπιση της οργής από τον ερωτικό *furor* στην εκδίκηση.

²³⁶ Για τις ομοιότητες της αρπαγής της Φιλομήλας από τους Τηρέα – Πρόκνη αντίστοιχα, βλ. Rosati (2009) 342, Natoli (2017) 77 και Newlands (2018) 161.

«Στρέφοντας το βλέμμα της, επειδή ένιωθε πως η αδελφή της τη βλέπει σαν αντίζηλο, με το πρόσωπο στραμμένο προς το χόμα θέλοντας να δώσει όρκο και τους θεούς να καλέσει ως μάρτυρες πως η ατιμία που υπέστη έγινε με βία, τα χέρια της μίλησαν αντί για τη φωνή της. Και η Πρόκνη έβραζε από οργή»

Η θεϊκή παρουσία στον όρκο της ηρωίδας (6.608: *testarique deos*) καθιστάται παράδοξη καθώς στη λεκτική καταγγελία της (6.542–548) η ηρωίδα επικαλέστηκε τους θεούς με δυσπιστία, με σκοπό την απόδοση τιμωρίας στον Τηρέα από την ίδια. Η αμφίβολη αναφορά της στους θεούς φαίνεται να μην αναιρεί την αρχική της δυσπιστία, αλλά να την τοποθετεί σε ένα πλαίσιο, εκείνο της επικύρωσης μιας μελλοντικής ενέργειας μέσω της αναφοράς σε μια υπερβατική μορφή θεσμών.²³⁷ Με την αναφορά στον όρκο (6.607: *iurare*) και την παρετυμολογική σύνδεση του με το δίκαιο (*ius*)²³⁸ και τους νόμους, η χρήση ενός όρκου προσδίδει δεσμευτικό χαρακτήρα στην υλοποίηση της πράξης, ενώ λειτουργεί και ως μέσο νομιμοποίησης των αιτημάτων της. Η ορκωμοσία, ως μορφή επικύρωσης, ενσωματώνει την έννοια της θείας δικαιοσύνης και καθιστά την αναφορά στους θεούς αναγκαία προϋπόθεση για τη νομιμοποίηση μιας αξίωσης, όπως είναι η εκδίκηση. Στον μύθο αυτό, ωστόσο, το βάρος της νομικής και ηθικής κρίσης μετατοπίζεται στους ίδιους τους ήρωες λόγω της απουσίας ορισμένων θεοτήτων.²³⁹

Στην περίπτωση του όρκου της Φιλομήλας, η επίκληση στους θεούς και η ανάγκη της έννομης μαρτυρίας τους λειτουργεί εν δυνάμει ως θεσμικό και νομικό έρεισμα της επερχόμενης εκδίκησης εφόσον επισημαίνεται ο βασικός λόγος που η εκδίκηση πρέπει να υλοποιηθεί, η προκληθείσα ατιμία που η ίδια υπέστη μέσω του βιασμού (6.608–609: *per vim sibi dedecus illud inlatum*). Η αναφορά στον βιασμό μέσω των ουσιαστικών *vis* και *dedecus*²⁴⁰ ως σωματική σημείωση (*pro voce manus fuit*) προβάλλει την προσβολή της γυναικείας αιδούς (*pudor*) και της σεξουαλικής αγνότητας (*pudicitia*), αξίες

²³⁷ Ο όρκος εφαρμόζοταν σε δίκες για «να δώσ[ει] έμφαση στην εγκυρότητα των στοιχείων» όπως γράφουν οι Versteeg – Barclay (2003) 405.

²³⁸ ΣΛΛ 938 σ.λλ. *iuro* και *ius* και Berger (1968) 522 σ.λ. *iurare* και 525 σ.λ. *ius*. Για την ετυμολογία, Maltby (1991) 319 σ.λλ. *iurare* και *ius*. Οι Ernout – Meillet (2001⁴) 329 εντοπίζουν τη σημασιολογική συγγένεια μεταξύ του νόμου και του όρκου ωστόσο τονίζουν (με αρχαίες πηγές) ότι κατά την εξέλιξη της λατινικής γλώσσας απέκτησαν ορισμένες διαφορές. Για τη σύνδεση νόμου – θρησκείας με το ρήμα *iuro*, επίσης Mousourakis (2015) 30.

²³⁹ O Segal (1994) 270 συνδέει την απουσία των θεών με την ηθική απομόνωση. Στην ανάλυση της η Marder (1992) 156 εξηγεί πως η απουσία των θεών συμβάλλει στη μετατροπή της ιστορίας από το αλλόκοτο και υπερφυσικό των προηγούμενων μύθων σε μια ιστορία βιασμού εντελώς ανθρώπινη, συμπεράσμα στο οποίο καταλήγει και η James (2016) 159. Για τον ανθρώπινο χαρακτήρα του μύθου, Rosati (2009) 319. Βλ. και Ferber (2023) 1 για την απουσία των θεών ως σημείο τροπής.

²⁴⁰ ΣΛΛ 482 σ.λ. *dedecus*: 1α «ανυποληψία, όνειδος, ντροπή». Βλ. Adams (1982) 201 και Rosati (2009) 343 ως ευφημιστικός όρος για τη σεξουαλική ατιμία εναντίον των γυναικών,

οι οποίες στο αυγούστειο ιδεολογικό και νομοθετικό πλαίσιο κατέχουν σημαντική θέση και συναρτώνται με τη θεσμική προστασία της οικογενειακής και συζυγικής τάξης.²⁴¹ Κατ' επέκταση, η επίκληση τους μετατρέπει το παράπτωμα του Τηρέα από ιδιωτικό έγκλημα σε αδίκημα εναντίον των θεσμών και των νόμων, εφόσον συγκρούεται με ένα σύνολο κοινωνικών ρυθμίσεων και προσδοκιών, οι οποίες επιβάλλουν σημαντικούς περιορισμούς στις γυναίκες ως προς την αυτοδιάθεσή τους. Τέλος με τη μετοχή *inlatus* επιβεβαιώνεται η παραβίαση των ορίων στο σώμα της Φιλομήλας από τον Τηρέα ως *iniuria*.²⁴² Επομένως ο όρκος της ηρωίδας με την μορφή μιας χειρονομιακής πρακτικής και με θεσμικά σημασιοδοτημένους δείκτες εγγράφει την επικύρωση της εκδίκησης ως αξίωση θεσμικά και νομικά αποδεκτή απέναντι σε μια ένα είδος δημόσιας βίας που υπονομεύει το ίδιο το θεσμικό πλαίσιο.

Στη συνέχεια, ακολουθεί η άμεση αντίδραση της Πρόκνης:

*non capit ipsa suam Procne fletumque sororis
corripiens 'non est lacrimis hoc' inquit 'agendum
sed ferro, sed si quid habes, quod vincere ferrum
possit. in omne nefas ego me, germana, paravi*

(Οβ. Μετ. 6.610–613)

«Η Πρόκνη έβραζε, την οργή της να κρατήσει δεν μπορούσε και σκουπίζοντας εντελώς το κλάμα της αδελφής της, είπε 'αυτό δεν μπορεί να γίνει με δάκρυα, αλλά με δράση ή ξίφος ή με κάτι ανώτερο. Έτοιμη είμαι, αδελφή, να πράξω και αυτό που δεν λέγεται'»

Κατ' αρχάς, η Πρόκνη αναγγέλλει ένα είδος τιμωρίας που δεν μπορεί να ειπωθεί (6.613: *in omne nefas ego me, germana, paravi*). Η απόκρυψη του περιεχομένου της εκδίκησης ενδέχεται να έχει τη μορφή μιας ρητορικής *praeteritio*, δηλαδή μιας σκόπιμης απόκρυ-

²⁴¹ Για τη γυναικεία αιδώ (*pudor*), ΣΑΑ 1352 σ.λ. 3α. «αιδημοσύνη, αγνότητα (ειδ. στη σεξουαλική συμπεριφορά)». Βλ. την ανακοίνωση της ηρωίδας πως θα θυσιάσει την τιμή της για τη γνωστοποίηση του εγκλήματος του Τηρέα (Οβ. Μετ. 6.544–545: *pudore proiecto*) και την αναφορά της Πρόκνης στη σεξουαλική τιμή της Φιλομήλας, που ο Τηρέας της στέρησε (Οβ. Μετ. 6.616–617: *tibi membra pudorem / abstulerunt*). Για τη σεξουαλική αγνότητα (*pudicitia*), ΣΑΑ 1352 1α. «σεξουαλική αγνότητα, παρθενία, αιδημοσύνη, αρετή». Ο Nguyen (2006) 79 υπ. 23 κατατάσσει τη σεξουαλική αγνότητα (*pudicitia*) ως μια βασική αρετή την οποία μια γυναίκα μπορούσε να απωλέσει μόνο από τον νόμιμο σύζυγό της. Για την *pudicitia*, πρβλ. Treggiari (1991) 103, Henry–James (2012) 91, Halbwachs (2016) 446, Grubbs (2002) 48 και Lauriola (2022) 39–40 υπ. 188 και 189.

²⁴² Berger (1968) 577 σ.λ. *manus inferre*: «Η επίθεση εναντίον ενός ατόμου, η πρόκληση βίας. Θεωρείται ως *iniuria re facta*».

ψης που στόχο έχει να δώσει έμφαση σε ένα γεγονός και όχι να το αποσιωπήσει.²⁴³ Η αναφορά στο *nefas* χαρακτηρίζει την επερχόμενη πράξη ως άρρητη, παρόμοια με την πράξη του βιασμού της Φιλομήλας από τον Τηρέα η οποία παρουσιάστηκε με όρους από το ζωικό βασίλειο (6.516–530). Η Πρόκνη εκφράζει την αμφιβολία της για τον τρόπο που πρέπει να εκδικηθεί τον Τηρέα, αλλά συγχρόνως και τη βεβαιότητά της για τον αντίκτυπο της τιμωρίας (6.618–619: *–magnum quodcumque paravi; / quid sit, adhuc, dubito*– «Για οποιοδήποτε μεγάλο έγκλημα έχω προετοιμαστεί, αμφιταλαντεύομαι για το ποιο θα είναι αυτό»). Η παράδοξη αυτή απόφαση της Πρόκνης ενισχύει τον ισχυρισμό μιας *praeteritio*, στην οποία εκδηλώνεται η πρόθεση της εκδίκησης, αλλά το περιεχόμενό της δεν μπορεί να ειπωθεί γιατί υπερβαίνει τα συμβατικά όρια της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Χωρίς να γνωστοποιείται επακριβώς το περιεχόμενο, η εκδίκηση θα εμπεριέχει χρήση βίας, όπως υποδεικνύεται από τη βίαιη παύση του θρήνου της Φιλομήλας (6.611: *corripuens*)²⁴⁴ και την ειδική μνεία στο ξίφος (6.612: *ferro...ferrum* και 6.617: *ferro*). Η αναφορά στο ξίφος ίσως αποτελεί σημείο καμπής για την έναρξη της εκδίκησης, ενώ μέσω του πολύπτωτου σχήματος κλιμακώνεται η σημασία που έχει η υλοποίηση της εκδίκησης δια της βίας. Η Ferber ερμηνεύει την αντιπαραβολή του θρήνου και της εκδίκησης ως συνδεδεμένες αλλά αντεστραμμένες μορφές βίας. Στην περίπτωση του θρήνου, το πρόσωπο αντιδρά βίαια στο ίδιο του το σώμα, ενώ στην περίπτωση της εκδίκησης η βία επιστρέφεται στο δράστη ως εμπειρία που ο ίδιος καλείται να συναισθανθεί.²⁴⁵ Η εκδίκηση διατυπώνεται από την Πρόκνη με την απαρίθμηση κλιμακούμενων εναλλακτικών τιμωριών:

*aut ego, cum facibus regalia tecta cremabo,
artificem mediis immittam Terea flammis,
aut linguam atque oculos et quae tibi membra pudorem
abstulerunt ferro rapiam, aut per vulnera mille
sontem animam expellam! magnum quodcumque paravi;*

(Οβ. Μετ. 6.614–618)

²⁴³ Για το ρητορικό σχήμα της *praeteritio*, Lanham (1991) 104 και Lausberg (1998) 393–394.

²⁴⁴ ΣΜ 436 σ.λ. *corripio*: 1α. «αρπάζω, γραπώνω, πιάνω» και 3β. «κατακτώ (μια π. κτλ) με τη βία».

²⁴⁵ Ferber (2023).

«Είτε εγώ με δάδες θα κάψω συθέμελα το βασιλικό παλάτι και το δόλιο Τηρέα θα πετάξω μες στις φλόγες, είτε τη γλώσσα και τα μάτια και τα γεννητικά του όργανα, που με αυτά σου πήρε την τιμή, θα του κόψω με το ξίφος, είτε με χίλιες μαχαιριές θα του αφαιρέσω τη ψυχή· Για οποιοδήποτε μεγάλο έγκλημα έχω προετοιμαστεί.»

Ειδικότερα, με τη χρήση του μέλλοντα (6.614: *cremabo*, 6.615: *immitam*, 6.617: *rapiam*, 6.618: *expellam*) υποδεικνύεται ότι η πράξη της εκδίκησης δεν αποτελεί ένα ενδεχόμενο, αλλά προσχεδιασμένη ενέργεια.²⁴⁶ Η αναφορά στη γλώσσα και στην έννοια της αρπαγής (6.616: *linguam... abstulerunt*, *rapiam*) λειτουργεί ως αφηγηματική ειρωνεία με την υπενθύμιση της γλωσσεκτομής της Φιλομήλας, η οποία τώρα επανέρχεται ως τρόπος εκδίκησης απέναντι στον Τηρέα. Με την αναφορά στους οφθαλμούς (6.616: *oculos*) ανακαλείται ειρωνικά ο τρόπος με τον οποίο η απόκτηση της Φιλομήλας πραγματοποιήθηκε αρχικά μέσω της όρασης (6.478–479), άρα η προτεινόμενη εκτομή τους μπορεί να ιδωθεί ως απόπειρα κατάργησης του ελέγχου της ηρωίδας από τον Τηρέα. Η τελευταία εναλλακτική της Πρόκνης για την εκδίκηση (6. 618: *aut per vulnera mille / sontem animam expellam*) εξαίρει τη δραματική ένταση και συγχρόνως μετατρέπει τη βάνανση επιλογή της Πρόκνης σε μια συμβολική νομική αποκατάσταση. Πιο συγκεκριμένα, με το ρήμα *expello*²⁴⁷ η προοπτική αφαίρεσης της ζωής μπορεί να αναγνωσθεί όχι μόνο ως φυσική εξόντωση του δράστη, αλλά ως συμβολική αποστέρηση της ισχύος και της εξουσίας που έχει αποκτήσει επάνω στη Φιλομήλα.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε τα συμπεράσματα που προκύπτουν είναι ότι η Πρόκνη αξιοποιεί τον δόλο και τη βία, ώστε να απαλλάξει τη Φιλομήλα από το πεδίο επιτήρησης του Τηρέα. Η πράξη αυτή της αρπαγής παραμένει θεσμικά αμφίσημη επειδή επιτυγχάνεται μέσω της αρπαγής. Η έτερη ηρωίδα, όταν πλέον βρίσκεται στο παλάτι, αποτολμά να προσδώσει δεσμευτικό κύρος στην επικείμενη τιμωρία μέσω της κατάθεσης ενός χειρονομιακού όρκου. Εν τέλει, η Πρόκνη διατυπώνει ένα σαφές ‘πρόγραμμα’ τρόπων εκδίκησης, αλλά διατηρεί μια αμφιβολία ως προς την τελική μορφή της ανταπόδοσης αφήνοντας υπαινιγμούς για μια πράξη που υπερβαίνει τα όρια της ρητής εκφοράς της.

²⁴⁶ Για τη λειτουργία του μέλλοντα, Ernout–Thomas (2014) 315.

²⁴⁷ Berger (1968) 464 σ.λ. *expellere*: «Στερώ από κάποιο πρόσωπο με τη χρήση βίας το δικαίωμα να χρησιμοποιεί την περιουσία του».

2.2.2: Η *Ma(l)ter* Πρόκνη και το πρώτο μέρος της εκδίκησης

Στο προηγούμενο υποκεφάλαιο διερευνήθηκε η ρητορική στρατηγική με την οποία η Πρόκνη κατάφερε να διασώσει τη Φιλομήλα από τον έλεγχο του Τηρέα, η νομιμοποίηση της επερχόμενης εκδίκησης μέσω ενός μη λεκτικού όρκου, αλλά και ο ρητός σχεδιασμός της εκδίκησης μέσω της διαδοχικής απαρίθμησης εναλλακτικών τρόπων απόδοσης τιμωρίας. Στην παρούσα υποενότητα η ερευνητική προσοχή εστιάζει στην είσοδο του Ίτυ και στην πραγμάτωση της δολοφονίας και του σπαραγμού του. Μέσα από την ανάλυση του νομικού λεξιλογίου, του λανθάνοντος ερωτικού λόγου αλλά και της παρομοίωσης, διερευνάται η μέθοδος με την οποία η Πρόκνη αμφισβητεί την εξουσία του ήρωα και μεταφέρει την εκδίκηση ως τιμωρητική δέσμευση στο υιό του Τηρέα, Ίτυ, κατεξοχήν φορέα διατήρησης της πατρικής εξουσίας στο μέλλον.

Ύστερα από την *praeteritio* της Πρόκνης για την εκδίκηση (6.619: *quid sit, adhuc, dubito.* *peragit dum talia Procne* «αμφιταλαντεύομαι για το ποιο θα είναι αυτό. Ενώ σκέφτεται αυτές τις πράξεις η Πρόκνη»), ακολουθεί η εμφάνιση του Ίτυ (Οβ. *Μετ.* 6.620: *ad matrem veniebat Itys*: «προς τη μητέρα του έφτασε ο Ίτυς»), η οποία συγχρονίζεται αφηγηματικά με την ολοκλήρωση της διανοητικά αποφασισμένης εκδίκησης. Με τη χρήση του ρήματος *perago* η εκδίκηση δεν λειτουργεί ως αυθόρμητη ενέργεια, αλλά ολοκληρωμένη ως σχέδιο με πιθανές συνδηλώσεις διεκπεραίωσης μιας νομικής υπόθεσης.²⁴⁸ Η είσοδος του Ίτυ σηματοδοτείται από την οπτική εστίαση της Πρόκνης (6.621: *oculisque tuens immitibus* «κοιτάζοντάς τον με αγριεμένα μάτια») και από την ομοιότητά του με τον πατέρα του (6.621–622: *quam es similis patris* «!Αχ πόσο μοιάζει στον πατέρα του»). Η συγκεκριμένη σκηνή αναδεικνύει την όραση ως μηχανισμού επιβολής εξουσίας και δίνει έμφαση στην ομοιότητα πατέρα – υιού.²⁴⁹ Η παρετυμολογική συσχέτιση του ρήματος *tueor* με το όνομα του Τηρέα,²⁵⁰ υποδηλώνει ότι η τιμωρία μετατίθεται από τον πραγματικό ένοχο σε μια μορφή που τον αναπαριστά. Η αναφορά της Πρόκνης για την ομοιότητα του Ίτυ με τον πατέρα του αποτελεί μια σημαντική λεπτομέρεια για την εξέλιξη του μύθου, όπως φαίνεται από ένα πρόσθετο οβιδιανό παράλληλο και ειδικότερα, από τη δωδέκατη επιστολή της Μήδειας προς τον Ιάσονα στις *Ηρωίδες* του Οβιδίου (Οβ. *Ηρ.* 12.189: *et nimium similes tibi sunt, et imagine tangor*.

²⁴⁸ ΣΛΛ 1235 σ.λ. *perago*: 6β. «διεκπεραιώνω δικαστική υπόθεση» και Berger (1968) 626 σ.λ. *peragere* «Εκπληρώνω, διεκπεραιώνω μια νομική πράξη ολοκληρωτικά».

²⁴⁹ Ενδιαφέρον έχει το σχόλιο της Salzman–Mitchell (2005) 147 για την επιβολή ελέγχου της Πρόκνης προς τον Ίτυ.

²⁵⁰ Rosati (2009) 331. Για τη σημασία του ρήματος *tueor*, ΣΛΛ 1673 σ.λ. *tueor*: 1. «κοιτάζω, βλέπω προς, παρατηρώ».

«Μοιάζουν με σένα υπερβολικά κι η ομοιότητά σας με ταραίζει»), όπου η Μήδεια επισημαίνει με τη σειρά της την ομοιότητα του ήρωα με τα παιδιά του, ως τεκμήρια για τη νομιμότητα του γάμου της με εκείνον.²⁵¹ Και στις δύο περιπτώσεις η αναφορά στην ομοιότητά τους συμπυκνώνει την ρωμαϊκή αντίληψη των παιδιών ως προέκταση του πατέρα τους και της οικογένειας.²⁵² Υπο τη συνθήκη αυτή, η θέαση του Ίτυ μεταφέρει την ευθύνη της ενοχής του βιασμού όχι στον πραγματικό ένοχο, αλλά στον φορέα συνέχειας της πατρικής ταυτότητας.

Η διπλή θέαση της Φιλομήλας και του Ίτυ, κλιμακώνει τη σκηνή σε ένα ρητορικό δίλημμα για τον ρόλο της ως μητέρας ή ως γυναίκας:²⁵³

*inque vicem spectans ambos 'cur admovet' inquit
'alter blanditias, rapta silet altera lingua?
quam vocat hic matrem, cur non vocat illa sororem?
cui sis nupta, vide, Pandione nata, marito:
degeneras; scelus est pietas in coniuge Tereo.'*

(Οβ. Μετ. 6.531–535)

«Κοιτώντας και τους δύο, αναφώνησε 'γιατί ο ένας μπορεί γλυκόλογα να εκστομίζει, ενώ η άλλη σιωπηλή με τη ξεριζωμένη γλώσσα μένει, γιατί αυτός φωνάζει μητέρα, ενώ εκείνη δεν μπορεί να φωνάζει την αδελφή της; Αντίκρισε, ποιανού γυναίκα είσαι, κόρη του Πανδίωνα: Πόσο χαμηλά έχεις υποπέσει' ως σύζυγος του Τηρέα η στοργική αγάπη για έγκλημα λογίζεται.»

Το συγκεκριμένο δίλημμα υπενθυμίζει την αντίστοιχη σκηνή του Τηρέα με τη Φιλομήλα, στην οποία ο ήρωας επιθυμούσε να είναι πατέρας της, ώστε να μπορεί να την αγκαλιάσει (6.478–482).²⁵⁴ Αντίστοιχα η Πρόκνη με την επιμονή της στην απεικόνιση της Φιλομήλας ως *rapta* φαίνεται να επιλέγει τον ρόλο της γυναίκας. Ο προσδιορισμός

²⁵¹ Alekou (2018) 322–323 και Αλέκου (2021) 51 υπ.67, η οποία επισημαίνει ότι και η Υψιπύλη δίνει έμφαση στην ομοιότητα των παιδιών της με τον Ιάσονα (Οβ. *Hp.* 6.123–124: *si quaeris, cui sint similes, cognosceris illis: / fallere non norunt, cetera patris habent;*), τα οποία όμως λόγω της ηλικίας τους αδυνατούν να εξαπατήσουν εκείνη, ίσως ως υπαινιγμός στη Μήδεια και στη Φιλομήλα, οι οποίες δολοφονούν τα παιδιά τους, επειδή αντிகρίζουν σε εκείνα τους Ιάσονα και Τηρέα αντίστοιχα.

²⁵² Rawson (1991) 26. Βλ. επίσης το σχόλιο του Hardie (2002) 269. Πρβλ. Salzman–Mitchell (2005) 147, Alekou (2018) 322 υπ. 53 με βιβλιογραφία, Αλέκου (2021) 51 και Βαϊόπουλος – Μιχαλόπουλος (2021) 420.

²⁵³ Βλ. την ανάλυση του Feldherr (2010α) κυρίως 201–203 για το δίλημμα αυτό και την αντίληψη της Πρόκνης για τον Ίτυ ως ο 'Άλλος.' Πρβλ. Feldherr (2008) 36.

²⁵⁴ Για τις διαφορές Ίτυ – Φιλομήλας, βλ. Hardie (2002) 269 και Feldherr (2010α) 201 υπ. 2.

της ως γυναίκας του Πανδίωνα (6.534: *Pandione nata*) και η αναφορά στην οπτική εμπειρία (6.534: *vide*) συμβάλλει αποφασιστικά στην αντιμετώπιση του διλήμματος. Ο Feldherr σημειώνει ότι ίσως απευθύνεται και στη Φιλομήλα, επειδή η αναφορά της στον Πανδίωνα (6.634: *Pandione nata*) και στον Τηρέα (6.634–635: *marito...coniuge Terei*) λειτουργεί ως σύνδεσμος μεταξύ των δύο αδελφών.²⁵⁵ Ο νομικός αυτοπροσδιορισμός της ηρώιδας ως νύφης και συζύγου (*nupta, coniuge*) λειτουργεί ως απόρριψη του ρόλου της, όμως για να λύσει τον γάμο της χρειάζεται να προβεί στην παιδοκτονία, άρα για να απορρίψει την ιδιότητά της ως συζύγου, οφείλει να απορρίψει την ιδιότητά της ως μητέρας. Αυτό, διότι υπήρχε η αντίληψη ότι η γυναίκα δεν αποτελούσε δημιουργό ενός παιδιού αλλά διαμεσολαβητή και μπορούσε με την παιδοκτονία να απομακρυνθεί από το σύζυγό της.²⁵⁶ Η Newlands στη σύγκριση της Μήδειας με την Πρόκνη υποστηρίζει πως η τελευταία δείχνει να έχει ελάχιστες ενοχές για την τιμωρία που ετοιμάζει: να χρησιμοποιήσει τον υιό της για να εκδικηθεί τον Τηρέα.²⁵⁷

Το πρώτο μέρος υλοποίησης της εκδίκησης εκκινείται από την απομόνωση του Ίτυ σε ένα παράμερο μέρος του οίκου και η παρουσίαση αυτή συνοδεύεται από μια παρομοίωση:

*nec mora, traxit Ityn, veluti Gangetica cervae
lactentem fetum per silvas tigris opacas;
utque domus altae partem tenuere remotam*

(Οβ. Μετ. 6.636– 638)

«Χωρίς να χάσει χρόνο, έσυρε τον Ίτυ, όπως μια τίγρης, μέσα στα σκιερά δάση του Γάγγη το μικρό ελάφι που θηλάζει ακόμη σέρνει, όταν φτάνουν σε ένα απομονωμένο μέρος μέσα στο παλάτι»

Σε επίπεδο σκηνικής οργάνωσης η επιλογή της απομόνωσης του Ίτυ και η χρήση της παρομοίωσης (6.637–638: *silvas tigris opacas...domus altae...partem remotam*) ανακαλούν το προηγούμενο μοτίβο της μεταφοράς της Φιλομήλας στο δάσος από τον Τηρέα και τον βιασμό που ακολούθησε (6.516–530) με μια όμως συμμετρική αντιστροφή:

²⁵⁵ Feldherr (2010α) 202.

²⁵⁶ McAuley (2016) 218.

²⁵⁷ Newlands (1997) 193 και Gildenhard – Zissos (2007) 10.

η μέθοδος αποξένωσης²⁵⁸ που εξυπηρέτησε τη βία του Τηρέα, στη συγκεκριμένη περίπτωση εξυπηρετεί το σχέδιο εκδίκησης, ενώ πιθανότατα προβάλλεται και η ανατροπή των ρόλων. Ειδικότερα, η Πρόκνη είναι εκείνη που προχωρά στην αρπαγή (6. 636: *traxit*) του Ίτυ, στο πρόσωπο του οποίου βλέπει τον ευάλωτο Τηρέα.²⁵⁹ Ο Ίτυς εξομοιώνεται με ένα μικρό ελάφι (6.637: *lactentem fetum*), σύμβολο ευαλωτότητας, αθωότητας,²⁶⁰ άρα και θύματος ίσως ως δείκτης της επικείμενης δολοφονίας του, ενώ η Πρόκνη παρομοιάζεται με τίγρη – θηρευτή. Η τίγρης, ως άγριο ζώο, διαθέτει δύο συγκεκριμένα χαρακτηριστικά όπως την αγάπη που αισθάνεται για τα μωρά της και την επιδέξια τεχνική ενός θηρευτή που είναι επικίνδυνο για τους εχθρούς του.²⁶¹ Η παράδοξη αυτή συσχέτιση βρίσκει άμεση ανταπόκριση με τον εξίσου παράδοξο ρόλο της Πρόκνης στον μύθο: μια μητέρα που δρα ως θηρευτής και φορέας βίας απέναντι στο ίδιο της το παιδί, για το οποίο η κοινωνική προσδοκία είναι να ενεργήσει ως φορέας προστασίας του.²⁶²

Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η παρατήρηση του Feldherr για τον συσχετισμό του παράδοξου ρόλου της Πρόκνης και τον αντίστοιχο ρόλο της συζύγου στη δομή της ρωμαϊκής οικογένειας: η σύζυγος παρέμενε στην εξουσία του πατέρα της και θεωρούνταν ξένη με τον οίκο του άντρα της και των παιδιών του.²⁶³ Η δομή της ρωμαϊκής οικογένειας ήταν σχεδιασμένη τοιουτοτρόπως, ώστε να περιλαμβάνει τη μητέρα στους κόλπους της περιστασιακά και ο ρόλος ήταν περισσότερο πρακτικός στη διαχείριση των υποθέσεων του οίκου (*domus*).²⁶⁴ Συνεπώς η γυναίκα δεν αντιμετωπιζόταν ως πλήρες μέλος της οικογένειας, παρόλο που αποτελούσε τον βασικό φορέα για να συνεχιστεί φορέα συνέχειας του οίκου της, παρόλο που σε περίπτωση ενός γάμου *sine manu* παρέμενε στην εξουσία του πατέρα της. Όμως ακόμη και να ήταν γάμος *manus*, η γυναίκα δεν ήταν αυτεξούσια, αλλά υπαγόταν στην εξουσία του άντρα της και στα παιδιά της.²⁶⁵ Ο γάμος της Πρόκνης με τον Τηρέα ενδεχομένως αποτελεί έναν γάμο *manus*,

²⁵⁸ Βλ. Rosati (2009) 346.

²⁵⁹ Salzman–Mitchell (2005) 147.

²⁶⁰ Βλ. Hawtree (2011) 59–100 για την αμφίσημη απεικόνιση του ελαφιού ως άγριο κα ήμερο ζώο.

²⁶¹ Η Hawtree (2011) 114 υποστηρίζει πως ο ρόλος της τίγρης αξιοποιείται από την αφήγηση προκειμένου να σκιαγραφήσει τον δυσδιάκριτο ρόλο του ζώου ως «έναν αποτελεσματικό κυνηγό και μια πιστή μητέρα».

²⁶² Βλ και την άποψη του Rosati (2009) 346.

²⁶³ Feldherr (2010a) 203.

²⁶⁴ Saller (1997) 76. Για το πολύπλοκο ζήτημα της διάκρισης ανάμεσα στη *familia* και το *domus*, βλ. Saller (1997) 74–101 και Grubbs (2002) 17–18.

²⁶⁵ Saller (1997) 136. Για τη διαφορά γάμου *manus* και *sine manus*, Mousourakis (2015) 103 υπ 22.

εφόσον η Πρόκνη ζούσε μαζί με τον Τηρέα και τον Ίτυ μακριά από τον Πανδίωνα και κατ' επέκταση ανήκει σε εκείνους.

Στη συνέχεια η αφήγηση επιλέγει να δώσει έμφαση στην ικεσία²⁶⁶ του Ίτυ (6.639–6.640: *tendentemque manus et iam sua fata videntem / et 'mater! mater' clamantem et colla petentem* «εκείνος (ο Ίτυς) εκτείνοντας τα χέρια του και αντικρίζοντας τη μοίρα του, φωνάζοντας μητέρα, μητέρα και προσπαθώντας να ακουμπήσει τον λαιμό της»). Με βάση το ρωμαϊκό δίκαιο, η Πρόκνη ανήκει στον Τηρέα και κατ' επέκταση στον Ίτυ, οπότε η ικεσία ενδεχομένως μετατρέπεται σε μια σκηνή επιβολής νομικού ελέγχου και σεξουαλικής κυριαρχίας του Ίτυ προς την Πρόκνη. Συγκεκριμένα, με την έκταση των χεριών (6.639: *tendentemque manus*) του παιδιού προς τη μητέρα μπορεί να υποδηλώνεται μια απόπειρα διεκδίκησης και άσκησης ελέγχου προς εκείνη, καθώς η συγκεκριμένη χειρονομία μπορεί να ιδωθεί ως μια *quasi* αγοραπωλησία ενός δούλου από έναν αγοραστή, ο οποίος εκτείνει το χέρι του επάνω στον δούλο (*manus iniectio*), ώστε να νομιμοποιήσει τη συναλλαγή και να κατοχυρώσει τον δούλο ως δικό του αντικείμενο.²⁶⁷ Επίσης, στο ρήμα *tendo* ενυπάρχει ένα σεξουαλικό υπονοούμενο,²⁶⁸ όπως και με τον όρο *manus*.²⁶⁹ Επομένως, αν και το πρώτο επίπεδο νοήματος αποτελεί μια ικετευτική πράξη του παιδιού προς τη μητέρα του, το λεξιλόγιο προσομοιάζει σε απόπειρα νομικής και σεξουαλικής διεκδίκησης, που χαρακτηρίζει τον ίδιο τον Τηρέα και την οικογένειά του.

Η νομική προοπτική της συγκεκριμένης σκηνής ενισχύεται και από το ρήμα *peto*, το οποίο βρίσκεται σε εμφατική θέση στο τέλος του στίχου (6.640: *colla petentem*) ενεργοποιώντας μια νέα σημασία: τη διεκδίκηση της ιδιοκτησίας ενός αντικειμένου μέσω νομικών ενεργειών.²⁷⁰ Επίσης το συγκεκριμένο ρήμα ενδέχεται να έχει και σε-

²⁶⁶ Για μια ερμηνεία στην ικεσία της συγκεκριμένης σκηνής, Anderson (1972) 233.

²⁶⁷ Για τον όρο *manus iniectio* σε μια αντίστοιχη σκηνή διεκδίκησης ενός προσώπου μέσω της έκτασης των χεριών, βλ. Alekou (2018) 321 υπ. 46 και 47, Aléκου (2020) 77, Aléκου (2021) 46 και Βαϊόπουλος – Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2021) 533. Βλ. επίσης στο 13^ο βιβλίο των *Μεταμορφώσεων* (Οβ. Μετ. 13.170: *iniecique manum fortemque ad fortia misi*) στην κρίση των όπλων (*iudicium armorum*) του Αχιλλέα ανάμεσα στον Αϊάντα και τον Οδυσσέα, όπου ο τελευταίος με τη *manus iniectio* διεκδικεί εκ νέου συμβολικά τη ιδιοκτησία των όπλων, για το οποίο βλ. το σχόλιο της Παραϊοαννου (2007) 183. Ο Mousourakis (2012) 315 τονίζει πως με την κίνηση της *manus iniectio* αγοράζεται ο ίδιος οφειλέτης και όχι η περιουσία του.

²⁶⁸ ΣΛΛ σ.λ. *tendere*: 4β. «(αισchr) *tenta, drum* ουδ. μτχ. (ή επίθ. με ενν. τη λ. *membra*)» και Adams (1982) 40. Βλ. επίσης στην 4^η επιστολή από τις *Ηρωίδες* του Οβιδίου, της Φαίδρας προς τον Ιππόλυτο (Οβ. Μετ. 4. 92: *si numquam cesses tendere, mollis erit.*), όπου η ηρωίδα αναφέρεται στο τάνυσμα του τόξου, το οποίο ενέχει ερωτικούς υπαινιγμούς, όπως και το ρήμα *tendo*. Για την παρατήρηση αυτή, βλ. Βαϊόπουλος – Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2021) 367–368.

²⁶⁹ Adams (1982) 209.

²⁷⁰ ΣΛΛ 1261 σ.λ. *peto*: 8α. «διεκδικώ δικαστικά (περιουσιακά στοιχεία)» και Berger (1968) 629 σ.λλ. *petere* και *petitio*. Για το συγκεκριμένο ρήμα ως τεχνικό όρο, επίσης Alekou (2018) 321 υπ. 49 με βιβλιογραφία, Aléκου (2020) 77 και Aléκου (2021) 46 υπ. 50.

ξουαλική σημασία, την οποία καταγράφει ο Adams,²⁷¹ όπως και το ουσιαστικό *colla*²⁷² που συνοδεύει τη μετοχή. Μέσω του λανθάνοντος ερωτικού λεξιλογίου η ικεσία αποκτά μια νέα διάσταση που δεν απεικονίζει ένα παιδί που ζητά βοήθεια από τη μητέρα του, αλλά έναν φορέα πατρικής κληρονομικής εξουσίας, με την οποία αποπειράται, μέσω υπαινιγμών με λανθάνουσα νομική και σεξουαλική χροιά, να επιβληθεί στην Πρόκνη. Με την επίκληση (6.640: *et 'mater, mater' clamantem*) και τη χρήση της λέξης *mater* ενδεχομένως αποπειράται να ερεθίσει συναισθηματικά εκείνη, όπως υπαγορεύεται από το ρητορικό σχήμα της αναδιπλώσεως (*reduplicatio*),²⁷³ προκειμένου να επιλέξει τον ρόλο της μητέρας.

Ωστόσο η μητρότητα, στην περίπτωση της ηρώιδας, δεν αποτελεί μια ουδέτερη κατάσταση: συνοδεύεται από αποδοχή του ρόλου της ως συζύγου του Τηρέα, και συνεκδοχικά την παθητική συναίνεση στην αρχική βία. Με την υλοποίηση της παιδοκτονίας (6.641: *ense ferit Procne*) η ηρώίδα απορρίπτει έμπρακτα τον παθητικό ρόλο της συζύγου συνοδευόμενη από αδιάλλακτη αποφασιστικότητα (6.642: *nec vultum vertit* «ούτε και το βλέμμα αποστρέφει (από τον Ίτυ)»). Το ουσιαστικό *vultus* χρησιμοποιείται για να περιγράψει το πρόσωπο ενός ανθρώπου,²⁷⁴ στην περίπτωση αυτή αποκτά τη σημασία της έδρας των συναισθημάτων.²⁷⁵ Το βλέμμα παρουσιάζεται ως μέσο επιβολής της κυριαρχίας της και οι ρόλοι του θύτη και του θύματος αποδομούνται: ο Ίτυς τοποθετείται στη θέση του προς θέαση αντικειμένου (6.639: *sua fata videntem* «αντικρίζοντας τη μοίρα του»), ενώ η Πρόκνη αντιστέκεται στο ανδρικό βλέμμα και επιβάλλει τη δική της θέληση ανταποδιδόμενη τη βία.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε εξάγεται το συμπέρασμα ότι η εμφάνιση του Ίτυ και η ομοιότητά του με τον Τηρέα λειτουργούν καταλυτικά για τη διαμόρφωση της εκδίκησης: απομόνωση, θηρευτική παρομοίωση, ικεσία. Το πρώτο μέρος της εκδίκησης κορυφώνεται με την παιδοκτονία, η οποία μέσω της παρομοίωσης δίνει έμφαση στον αμφίσημο ρόλο της γυναίκας στη ρωμαϊκή οικογένεια. Η ηρώίδα απορρίπτει τον ρόλο της μητέρας, στο οποίο μάλλον συμβάλλει η νομική και λανθάνουσα ερωτική διεκδίκηση του Ίτυ, οικειοποιείται εκείνον της γυναίκας και ανατρέπει τα έμφυλα πρότυπα, εφόσον το δικό της βλέμμα υπερνικά εκείνο του Ίτυ.

²⁷¹ Adams (1982) 212 υπ. 1.

²⁷² Adams (1982) 108–109 υπ. 3.

²⁷³ Για το ρητορικό σχήμα της αναδιπλώσεως, βλ. Lanham (1991) 10.

²⁷⁴ ΣΛΛ 1758 σ.λ. *vultus* 2α. «το πρόσωπο». Για την ετυμολογία του ουσιαστικού *vultus*, Maltby (1991) 657 σ.λ. *vultus*, André (1991) 36. Πρβλ. Bettini (2011) 141.

²⁷⁵ Για την αναλυτική μελέτη του *vultus* ως «έκφραση εσωτερικότητας», Bettini (2011) 139–160.

2.2.3: Ολοκλήρωση της εκδίκησης και μεταμόρφωση

Στην προηγούμενη υποενότητα επιχειρήθηκε η ανάλυση του πρώτου μέρους της εκδίκησης, η παιδοκτονία, η οποία μέσω του λανθάνοντος ερωτικού και δικανικού λεξιλογίου ερμηνεύθηκε ως μετατόπιση της εξουσίας και ως ανατροπή των έμφυλων ρόλων. Το συγκεκριμένο υποκεφάλαιο στρέφεται στην ερμηνεία του δευτέρου μέρους της εκδίκησης: ο δόλος της Πρόκνης οργανώνει τις συνθήκες της εκδίκησης, ενώ η βία εξασφαλίζει την εφαρμογή του με αποτέλεσμα ο ανυποψίαστος Τηρέας να οδηγείται στην κανιβαλική κατανάλωση του Ίτυ, πριν η τελική μεταμόρφωση των τριών προσώπων σφραγίσει την αποπομπή τους από το ανθρώπινο και θεσμικό περιβάλλον. Μέσω του υπαινικτικού ερωτικού λεξιλογίου και εννοιών με δικανική χροιά, στόχος της υποενότητας είναι να αναδείξει την εκπλήρωση της υπόσχεσης της εκδίκησης και την τελική αποδιάρθρωση των θεσμικών ρόλων, η οποία σφραγίζεται από την μεταμόρφωση των ηρώων σε πτηνά ως αποτέλεσμα μετατροπής των χαρακτήρων σε πρόσωπα εκτός νομικού πλαισίου.

Αφού ολοκληρώνεται η δολοφονία του Ίτυ, στην οποία συνδράμει και η Φιλομήλα (6.643: *iugulum ferro Philomela resolvit*, «με ξίφος η Φιλομήλα του κόβει το λαρύγγι»), το αφηγηματικό βλέμμα εστιάζει στον τρόπο που οι ηρωίδες μεταχειρίζονται το σώμα του Ίτυ. Συγκεκριμένα, προβαίνουν στον τεμαχισμό και στο μαγείρεμά του (6.645–646: *dilaniant pars inde cavis exsultat aenis, / pars veribus stridunt; manant penetralia tabo*. «κομμάτιαζαν τα μέλη του. Ένα μέρος εκείνου βράζει σε βαθουλό καζάνι, ενώ ένα άλλο στριγκλίζει στη σούβλα. Το παλάτι πνίγεται μέσα στο αίμα»). Οι ηρωίδες επιχειρούν να εκδικηθούν τον Τηρέα και αξιοποιούν εκ νέου τον δόλο μέσω της μαγειρικής, μιας δραστηριότητας που συνδέεται παραδοσιακά με τη διαχείριση του οίκου²⁷⁶ και της οργάνωσης ενός δείπνου (6.647–649: *His adhibet coniunx ignarum Terea mensis / et patrii moris sacrum mentita, quod uni / fas sit adire viro, comites famulosque removet*. «Σε αυτά τα δείπνα προσκαλεί τον ανυποψίαστο Τηρέα η σύζυγος και επινοεί ένα υποθετικό παραδοσιακό έθιμο, στο οποίο είναι επιτρεπτό να συμμετέχει μόνο ένας άνδρας, επομένως απομάκρυνε τους συνοδούς και τους υπηρέτες»).²⁷⁷ Η λειτουργική συσχέτιση του δείπνου με τον δόλο υποδεικνύεται από την ηχητική ομοι-

²⁷⁶ Milnor (2005) 243.

²⁷⁷ Το δείπνο αποτελεί έναν παραδοσιακό τόπο (*locus*) όπου ο άνθρωπος κοινωνικοποιείται με τους συνανθρώπους του, ενώ συνδέεται και με την έννοια της οικογένειας, για το οποίο βλ. την επισήμανση του Peachin (2001) 135–136 υπ. 5 με μερικά παραδείγματα.

ότητα της μετοχής *mentita*²⁷⁸ με τη λέξη *mensis* (επίσης 6.661: *mensas*), η οποία επιτρέπει την ανάδειξη της βρώσης ως δόλιο εξαναγκασμό σε έναν μεταφορικό βιασμό.

Με τη χρήση ενός κανιβαλιστικού²⁷⁹ δείπνου και ενός ψεύτικου τελετουργικού εθίμου (*sacrum patrii moris*) δίνεται η δυνατότητα στην Πρόκνη να αποκλείσει τον ήρωα από οποιαδήποτε παρουσία τρίτων προσώπων και άρα μαρτύρων. Μέσω της συριστικής παρήχησης του συμφώνου ‘s’ στον στίχο 650 (6.650: *ipse sedens solio Tereus sublimis avito* «ο ίδιος ο Τηρέας καθισμένος και περήφανος στον πατρογονικό θρόνο»)²⁸⁰ δίνεται έμφαση στη σιωπή και συνεκδοχικά στην αποξένωση του ήρωα, στοιχεία που υπενθυμίζουν τις ανάλογες απομονώσεις της Φιλομήλας (6.519–521) και του Ίτυ (6.638). Ο δράστης πλέον καθιστάται παθητικός δέκτης μιας πράξης που τον προσβάλλει εκ των έσω χωρίς να το αντιλαμβάνεται, ενώ ο κανιβαλισμός του Ίτυ (6.651: *vescitur inque suam sua viscera congerit alvum*, «έφαγε και χόρτασε το στομάχι του με τη σάρκα του γιού του») αναδεικνύει τη σημασία της κυριαρχίας επάνω στο σώμα του Τηρέα μέσω της δόλιας ενσωμάτωσης του υιού του. Μετά την ολοκλήρωση της πράξης, παύεται ο δόλος της Πρόκνης (6.653: *dissimulare nequit*) και αποκαλύπτεται με ειρωνικό τρόπο²⁸¹ η αλήθεια στον Τηρέα (6.655: *intus habes quem poscis* «μέσα τον έχεις αυτόν που ζητάς»). Η ειρωνεία αυτή προβάλλει εκ νέου την ανατροπή των ρόλων όπου ο άνδρας – σύζυγος (*viro*) έχει υποστεί ένα βιασμό του από τη νόμιμη γυναίκα του (*coniunx*),²⁸² η οποία χρησιμοποιεί το μαγειρεμένο σώμα του υιού του για να μετατρέψει τον ήρωα σε θύμα βιασμού. Η είσοδος της Πρόκνης στο σκηνικό (6.654: *iamque suae cupiens existere nuntia cladis* «επιθυμώντας διακαώς να αναγγείλει τη συμφορά του») είναι ιδιαίτερα σημαντική, καθώς σαν τραγικός αγγελιαφόρος (*nuntia*), ο οποίος στην αρχαία ελληνική τραγωδία αναγγέλλει τα βίαια περιστατικά που διαδραματίζονται εκτός σκηνής (συνήθως θανάτους) που το κοινό απαγορευόταν να δει,²⁸³

²⁷⁸ ΣΜ 1047 σ.λ. *mentior*: B. 1α. «δίνω ανακριβή εικόνα, παραποιώ, διαστρέφω, διαστρεβλώνω». Για τη συσχέτιση του δόλου (*mentior*) και με το ουσιαστικό *mens*, βλ. Alekou (2022) 231–232.

²⁷⁹ Για τον κανιβαλισμό ως αδικήμα ενάντια στην ανθρώπινη φύση βλ. Forbes–Irving (1990) 103, ενώ για τον κανιβαλισμό ως χαρακτηριστικό ενός τυράννου, βλ. το σχόλιο του Rosati (2009) 348. Γενικότερα, ο κανιβαλισμός, όπως και η αιμομιξία θεωρούνται μορφές βίας, κυρίως γιατί συνδέουν δύο αλληλένδετες έννοιες, το φαγητό και τη σεξουαλική συνεύρεση. Για την παρατήρηση αυτή, βλ. Barkan (1986) 103 και Marturano (2017) 290. Η Salzman–Mitchell (2005) 174 προσθέτει ότι και το ποτό σχετίζεται με την έννοια της σεξουαλικής επαφής, για την οποία σύνδεση ενδιαφέρον παρουσιάζει το σχόλιο του Hardie (2002) 263 υπ.10.

²⁸⁰ O Anderson (1972) 234 εντοπίζει το συγκεκριμένο ρητορικό σχήμα χωρίς να το κατονομάζει ως παρήχηση. Βλ. το σχόλιο του Rosati (2009) 348 για την ειρωνεία του στίχου.

²⁸¹ Βλ. Bömer (1976) 174 για τον στίχο με ορισμένα διακειμενικά στοιχεία.

²⁸² Για την απεικόνιση της υπόστασης της ηρωίδας ως *coniunx*, βλ. την επισήμανση του Anderson (1972) 234.

²⁸³ Η ιδέα αυτή προέρχεται από την ανάλυση της Αλέκου (2021) 45 με πηγή για τον ρόλο του αγγελιαφόρου στην αρχαία ελληνική τραγωδία η οποία επισημαίνει τον ρόλο του μικρού γιού της Μήδειας ως

γνωστοποιεί στον ήρωα την σωματική προσβολή του με μια περιγραφή του περιεχόμενου που βρίσκεται εντός του (6.655: *intus habes quem poscis*). Ωστόσο η αναγγελία αυτή αναδεικνύει την ολοκλήρωση της εκδίκησης: Η Πρόκνη δεν γίνεται μόνο φορέας μιας πληροφορίας που δεν μπορεί να αναπαραστήσει, αλλά πράκτοράς της, καθώς η αναγγελία του βιασμού του Τηρέα ολοκληρώνει την τιμωρία, επειδή θέτει σε ισχύ την απειλή της Φιλομήλας (6.546–547: *si silvis clausa tenebor / implebo silvas*). Η συγκεκριμένη απειλή μετασχηματίζεται σε ρήτρα με νομική χροιά, εφόσον τα ρήματα *exsisto* και *impleo* σε νομικά συμφραζόμενα φέρουν δικανική σημασία και σχετίζονται με την εκπλήρωση ρήτρας.²⁸⁴

Όπως προαναφέρθηκε, η κανιβαλική κατανάλωση του Ίτυ μπορεί να προσεγγισθεί ως μεταφορικός βιασμός²⁸⁵ μέσω του λανθάνοντος ερωτικού λεξιλογίου, εφόσον η βρώση μετασχηματίζεται σε σεξουαλική ασέλγεια, που ο Τηρέας εφαρμόζει επάνω στο παιδί του χωρίς να το γνωρίζει (6.647: *ignarum*), ενώ την ίδια στιγμή κακοποιείται σεξουαλικά και ο ίδιος μέσω του παιδιού του. Στη χρήση του ουσιαστικού *viscera* (6.651: *vescitur inque suam sua viscera congerit alvum*), υποκρύπτεται ένας ερωτικός υπαινιγμός λόγω της σημασίας του ως γυναικείων γεννητικών οργάνων²⁸⁶ αλλά και ως εμβρύου.²⁸⁷ Ο Rosati αναφέρει ότι στις σπάνιες χρήσεις του διπόλου *vescitur – viscera* η κατανάλωση σχετίζεται με απαγορευμένες διατροφικές συνήθειες,²⁸⁸ όπως είναι ο κανιβαλισμός. Επιπλέον προσθέτει ότι ο Οβίδιος κάνει ένα λεκτικό παιχνίδι με την ανατροπή της παροιμιακής φράσης ότι τα παιδιά αποτελούν τη σάρκα των γονιών τους με την κυριολεκτική ερμηνεία αυτής.²⁸⁹ Η αναφορά στο κεφάλι του Ίτυ (6.658: *caput*) το οποίο φέρει στα χέρια της η Φιλομήλα και η ρίψη του εναντίον του Τηρέα (6.659: *misit in ora*) ενδέχεται να λειτουργεί ως μια συμπύκνωση μιας εν δυνάμει σεξουαλικής διείσδυσης μέσω υπαινιγμών. Αυτό προκύπτει, διότι η ανατομική σημασία του όρου *caput* ως βάλανου του ανδρικού γεννητικού οργάνου,²⁹⁰ η βίαιη ρίψη του προς τον Τηρέα και

αγγελιαφόρου του γάμου του Ιάσονα με την Κρέουσα. Για τον ρόλο της Πρόκνης ως αγγελιαφόρος, βλ. Feldherr (2008) 44 και Feldherr (2010a) 231. Για την αμφίσημη ερμηνεία του συγκριμένου στίχου, βλ. και την παρατήρηση της Oliensis (2009) 87 για τον τρόπο με τον οποίο το όνομα του Ίτυ συνδέεται με το εσωτερικό (*intus*) του σώματος.

²⁸⁴ ΣΛΓ 642 σ.λ. *exsisto*: 3γ. «νομ., για μια συνθήκη...εκπληρούμαι, τηρούμαι». Βλ. και Berger (1968) 404 σ.λ. *condicio impletur*: «η ρήτρα εκπληρώθηκε» και 465 σ.λ. *exsistere*.

²⁸⁵ Η Marder (1992) 162 αναφέρει: «σταματά την πορεία της πατρότητας ταΐζοντας τον υιό μέσα από το στόμα...» αφήνοντάς τον έγκυο με μια μεταφορική σημασία. Πρβλ. Gildenhard – Zissos (2007) 11 και Blanco (2017) 223.

²⁸⁶ Adams (1982) 95 και 116.

²⁸⁷ Adams (1982) 223.

²⁸⁸ Rosati (2009) 348.

²⁸⁹ Rosati (2021) 158–159. Βλ. και το σχόλιο του Anderson (1972) 234.

²⁹⁰ Adams (1982) 72.

συγκεκριμένα στο στόμα του (*ora*), με τη χρήση του οποίου υπονοούνται πιθανώς τα χείλη του αντίστοιχου γυναικείου,²⁹¹ συνοψίζεται η αντιστροφή των έμφυλων ρόλων. Εκτός της ερωτικής σημασίας, με την αναφορά στο κεφάλι ο αφηγητής ίσως υπαινίσσεται και τη νομική υπόσταση ενός προσώπου.²⁹² Στη Ρώμη η εκτομή του κεφαλιού (*capitis deminutio*) είχε συμβολική σημασία και σχετιζόταν με τη στέρηση της ελευθερίας και ορισμένων πολιτικών δικαιωμάτων και συνακόλουθα με τη μεταβολή της νομικής και πολιτειακής υπόστασης (*status permutatio*) του προσώπου.²⁹³ Υπό το πρίσμα αυτό, το αποκομμένο κεφάλι του Ίτου ίσως λειτουργεί ως έμβλημα της βίαιης αποδόμησης της γενεαλογικής προέκτασης του Τηρέα ολοκληρώνοντας την εκδίκηση. Στη ρωμαϊκή σκέψη η έννοια της εκδίκησης είχε ανταποδοτικό χαρακτήρα με στόχο την ηθική αποκατάσταση του θύματος χωρίς να ενδιαφέρεται για τον σωφρονισμό του δράστη.²⁹⁴

Γενικότερα οι μελετητές υποστηρίζουν ότι η εκδίκηση της Πρόκνης και της Φιλομήλας συγκροτεί ένα σχήμα μιμητικής βίας²⁹⁵ όπου δεν υφίσταται μόνο μια αποτρόπαιη εκδίκηση, αλλά μια αντιστροφή επανάληψη της αρχικής πράξης του θύτη μετατρέποντας εκείνον σε θύμα. Οι Gildenhard – Zissos ερμηνεύουν την τιμωρία προς τον Τηρέα ως παράδοση διπλή εκδίκηση: η απόδοση ποινών δεν περιορίζεται στη συμβατική λογική της ανταπόδοσης του εγκλήματος (*ius talionis*), όπως είναι η διάπραξη του βιασμού, αλλά επεκτείνεται με την παιδοκτονία, η οποία και επιφέρει ακύρωση της γενεαλογικής συνέχειας του Τηρέα.²⁹⁶ Ο κανιβαλισμός ως μεταφορικός βιασμός λειτουργεί ως στοχευμένη ανταπόδοση για τη σεξουαλική κακοποίηση που ο ίδιος διέπραξε, δηλαδή πρόκειται για ένα είδος επιβολής ατομικής τιμωρίας ως προς το σώμα και την εξουσία του ίδιου του ήρωα. Αντίθετα, η παιδοκτονία τείνει να έχει βαρύτερες συνέπειες, καθώς μεταφέρει την εκδίκηση από το άτομο στην ίδια την οικογένεια: ο δράστης αποσκοπεί στην ακύρωση της προοπτικής κληρονομιάς, ονόματος, γραμμής

²⁹¹ Adams (1982) 99.

²⁹² Mousourakis (2015) 105 υπ. 33. Πρβλ. ΣΑΑ 275 σ.λ. *caput*: 4β. «ελευθερία (σε αντίθεση με τη δουλεία)» και Berger (1968) 381 σ.λ. *caput*: «Στις ρωμαϊκές πηγές ο όρος έχει διαφορετικές σημασίες. Γενικότερα, μπορεί να χρησιμοποιούνταν για την έννοια του προσώπου, γι' αυτό και υπάρχει η διάκριση ανάμεσα στο *caput liberum* (ελεύθερο πρόσωπο) και *caput servile* (δούλος)». Η Mebane (2024) 48 επισημαίνει πως το κεφάλι συσχετίζεται με τη ζωή και ως εκ τούτου με την έννοια της πολιτικής ταυτότητας. Ταυτόχρονα η ερευνήτρια (48 υπ. 72) δίνει πρόσθετες σημασίες για την πολυσημία του όρου *caput*.

²⁹³ Mousourakis (2012) 96.

²⁹⁴ Berger (1968) 633–634 σ.λ. *poena*: «Το Ρωμαϊκό σύστημα για την επιβολή τιμωριών βασιζόταν στην αντίληψη πως η τιμωρία είχε εξιλεωτικό και εκδικητικό χαρακτήρα και έπρεπε να λειτουργεί ως αποτρεπτικό μέτρο· ο σωφρονισμός του εγκληματία δεν λαμβανόταν υπόψη». Βλ. Mousourakis (2015) 159.

²⁹⁵ Segal (1994) 272.

²⁹⁶ Gildenhard – Zissos (2007) 10–12. Οι ίδιοι μελετητές υποστηρίζουν ότι η εκδίκηση της Πρόκνης έχει και μεταποιητικό χαρακτήρα. Για την άποψη ότι ο συγκεκριμένος μύθος διατρέχεται από μια πολυεπίπεδη ανταγωνιστικότητα, βλ. Barkan (1986) 244.

καταγωγής που το θύμα μεταφέρει στην επόμενη γενιά. Η διάπραξη της παιδοκτονίας εν τέλει φαίνεται να πλήττει τον Τηρέα όχι ως άτομο, αλλά ως φορέα οικογενειακής και θεσμικής τάξης. Η συμμετρική διάταξη της εκδίκησης ως πρόσθετης επανάληψης επισημαίνεται και από τον Hardie, ο οποίος υπογραμμίζει τη δομική και θεματική συμμετρία στο σχεδιασμό της εκδίκησης,²⁹⁷ καθώς τα μέσα των ηρώων, όπως ο δόλος και η βία, λειτουργούν υπέρ του ήρωα ως μέσα επιβολής κυριαρχίας και μιας *de facto* κατοχύρωσης της Φιλομήλας ως δική του στο πρώτο μέρος του μύθου, ενώ στο δεύτερο τμήμα ο δόλος και η βία επανέρχονται ως μηχανισμοί εναντίον του μετατρέποντας τον από φορέα ισχύος σε θύμα των ίδιων πρακτικών.

Η θέαση του καρατομημένου Ίτυ προκαλεί τη συνειδητοποίηση των γεγονότων με τη βίαιη έκρηξη του ήρωα (6.661: *Thracius ingenti mensas clamore repellit* «Ο Τηρέας με δυνατή κραυγή σπρώχνει το τραπέζι»), τον θρήνο του (6.665: *flet modo seque vocat bustum miserabile nati*, «τώρα θρηνεί και προσφωνεί τον εαυτό του μνήμα του δύστυχου γιού του») και την επίκληση των Ερινυών (6.662: 6.662: *vipereasque ciet Stygia de valle sorores* «κάλεσε από της Στύγας την πεδιάδα τις δηλητηριώδεις αδελφές»)²⁹⁸ ως φορέων δικαιοσύνης. Η έκκληση αυτή εξαίρει την απελπισία του, καθώς η Πρόκνη και η Φιλομήλα είναι οι αδελφές που έχουν εμφανιστεί μπροστά του, επομένως σηματοδοτείται η κατάρρευση εγγυήσεων δικαιοσύνης όταν ο πατέρας —εν αγνοία του— γίνεται φορέας ενός ηθικού εγκλήματος, ενώ οι δύο αδελφές γίνονται φορείς δικαιοσύνης, όπως είχε υπόρρητα επισημάνει η Φιλομήλα με την αναφορά της στον *deus*. Η συνειδητοποίηση της ευαλωτότητας του ήρωα επαναφέρει την αξίωση ελέγχου επάνω στις ηρωίδες με την βίαιη καταδίωξή τους (6.666: *nunc sequitur nudo genitas Pandione ferro* «Τώρα με γυμνό ξίφος κυνηγά τις δύο κόρες του Πανδίωνα»). Στην καταδίωξη αυτή γίνεται αναφορά στο ξίφος (6.666: *ferro*), ένα φαλλικό σύμβολο συνδεδεμένο με τη σεξουαλική απειλή και σωματική επιβολή. Ο προσδιορισμός του ξίφους ως απογυμνωμένου (*nudus*)²⁹⁹ προβάλλει την πολυεπίπεδη διάσταση της καταδίωξης, καθώς ένα κατεξοχήν όργανό βίας και κυριαρχίας παρουσιάζεται ως αναποτελεσματικό με την καταδίωξη να φανερώνει την απώλεια ορισμένων θεσμικών προνομίων του ήρωα. Ειδικότερα, ο Τηρέας στερείται τη σεξουαλική κυριαρχία και νομική ισχύ που είχε αποκτήσει επάνω στις δύο αδελφές μέσω του γάμου (με την Πρόκνη) και του βιασμού (με

²⁹⁷ Hardie (2002) 268 και 273.

²⁹⁸ Βλ. το σχόλιο του Hardie (2002) 271–272 για την ανάγκη του Τηρέα να εμφανιστούν οι Ερινύες.

²⁹⁹ Berger (1968) 602 σ.λ. *nudus*: «στερημένος από μέσα» και ΣΑΑ 1122 σ.λ. *nudus* 6β: «(με αφ. ή γεν. της αιτίας) στερημένος από (άλλα υπάρχοντα)».

τη Φιλομήλα). Επίσης στερείται τη δυνατότητα άσκησης βίας, εφόσον το ξίφος του δεν μπορεί πλέον να βλάψει τις δύο γυναίκες, όπως και τη δυνατότητα του δόλου αφού ο ίδιος έπεσε θύμα του τεχνάσματος της Πρόκνης και της Φιλομήλας και βρίσκεται αποδυναμωμένος. Στον μύθο η εκδίκηση δεν ολοκληρώνεται με την αποκάλυψη, αλλά συνεχίζεται και επανατοποθετεί τη βία σε ένα καινούργιο πλαίσιο: οι ήρωες μεταβαίνουν μέσω μιας ατελέσφορης καταδίωξης στον κόσμο των πτηνών,³⁰⁰ η οποία ίσως δεν λειτουργεί ως φορέας δικαιοσύνης, αλλά υποδηλώνει την πλήρη απορρύθμιση της θεσμικής τάξης, των νομικών (σύζυγος, πατέρας, κόρη, γαμβρός, μητέρα) και έμφυλων ρόλων (γυναίκα – άνδρας) με την αφήγηση να προβάλλει τις πράξεις των ηρώων ως *nefas* καθιστώντας αδύνατη την επανένταξή τους σε ένα ανθρώπινο περιβάλλον και την μεταμόρφωση να παρουσιάζεται ως τελικό καθεστώς ύπαρξης.

Η πρώτη μεταμόρφωση που πραγματοποιείται είναι εκείνη της Φιλομήλας και της Πρόκνης σε δύο ανώνυμα πτηνά:

*corpora Cecropidum pennis pendere putares:
pendebant pennis. quarum petit altera silvas,
altera tecta subit, neque adhuc de pectore caedis
excessere notae, signataque sanguine pluma est.*

(Οβ. Μετ. 6.667–670)

«Θα νόμιζες πως στα σώματα των Κεκροπιδών κρέμονται φτερά: πράγματι κρέμονταν φτερά. Και η μια πετά για τα δάση, η άλλη πάλι καταφύγιο βρίσκει στις σκεπές. Ακόμη δεν έχουν ξεθωριάζει από το στέρνο τους τα σημάδια της σφαγής, γεμάτες από αίμα είναι οι φτερούγες τους.»

Η μεταμόρφωση των δύο γυναικών παραμένει ερμηνευτικά αμφίσημη, καθώς υπάρχει διχογνωμία των μελετητών για το είδος του πτηνού στο οποίο μεταμορφώνεται η κάθε ηρωίδα.³⁰¹ Ο ίδιος ο αφηγητής σκηνοθετεί την έναρξη της μεταμόρφωσής τους με τη

³⁰⁰ Για τη μεταμόρφωση ως τιμωρία και απαλλαγή από το μίσημα, Forbes–Irving (1990) 106 και Segal (1994) 268. Ο Solodow (1988) 179 ισχυρίζεται ότι «[μ]έσω των φυσικών χαρακτηριστικών τους, και οι τρεις διατηρούν και αποκαλύπτουν το χαρακτήρα τους, ή ένα σημαντικό κομμάτι εκείνου, στην κατάσταση της μεταμόρφωσης στην οποία βρίσκονται τώρα».

³⁰¹ Anderson (1972) 236, υπ. 10. Ο Solodow (1988) 179 υπ 32 θεωρεί πως η Φιλομήλα είναι το αηδόνι, όμως επισημαίνει ότι «οι αρχαίοι συγγραφείς μερικές φορές μετατρέπουν την Πρόκνη σε χελιδόνι και τη Φιλομήλα σε αηδόνι και μερικές φορές το αντίστροφο. Για την εκδοχή του Οβιδίου, αυτό το ζήτημα δεν είναι σημαντικό». Βλ. επίσης τα σχόλια των Bömer (1976) 177 και Rosati (2009) 351 για τα είδη

δημιουργία μιας ψευδαισθητικής εικόνας, η οποία παράγει μια πραγματικότητα, καθώς απευθύνεται σε β' ενικό πιθανότατα στον εξωτερικό αναγνώστη.³⁰² Με τη χρήση της υποτακτικής (6.667: *putares*) προτείνεται ότι ο Οβίδιος προσκαλεί τον αναγνώστη να διερωτηθεί για την πραγματοποίηση ή μη της μεταμόρφωσης.³⁰³ Με παρόμοιο τρόπο ο αφηγητής των *Μεταμορφώσεων*, στον μύθο του Ερισύχθονα και της Μνήστρας στο 8^ο βιβλίο³⁰⁴ στην περιγραφή της φυσικής εμφάνισης της Πείνας (*Fames*), με τη ρητορική της *έκφρασεως*, καλεί τον αναγνώστη να αντικρίσει το σώμα της θεάς το οποίο, λόγω της λιμοκτονίας, είναι αιωρούμενο και υποβασταζόμενο μόνο από τη σπονδυλική στήλη (Οβ. *Μετ.* 8.805–806: *–pendere putares / pectus et a spinae tantummodo crate teneri*. «Θα νόμιζες πως κρέμεται το στήθος και στηρίζεται μονάχα στη ραχοκοκαλιά»).

Μέσω της παρήχησης του συμφώνου 'p' (6.667: *corpora Cecropidum pennis pendere putares*) η δραματική ένταση αποφορτίζεται,³⁰⁵ ενώ με το πολύπτωτο σχήμα *pendere – pendebant* παρουσιάζεται η ρευστότητα της ταυτότητας πριν επέλθει η πλήρης μεταμόρφωση. Στην μετατροπή των σωμάτων τους σε φτερά, υποκρύπτεται η αποδόμηση των έμφυλων ρόλων. Τα γεννητικά όργανα (6.667: *corpora*)³⁰⁶ των δύο ηρωίδων αναπληρώνονται με αντίστοιχα ανδρικά, όπως υπονοείται από τον ηχητικό παραλληλισμό του ουσιαστικού *penna* (6.667: *pennis*) με τον όρο *penis*.³⁰⁷ Μέσω του μεταφορικού βιασμού ως μεθόδου εκδίκησης, οι δύο γυναίκες οικειοποιούνται μια φαλλική ισχύ και ανατρέπουν την κυριαρχία του ήρωα επάνω τους. Ωστόσο, η συγκεκριμένη μεταμόρφωση μπορεί να ενταχθεί και σε ένα θεσμικό πλαίσιο μέσω του ρήματος *pendo* (6.668), ως εκκρεμότητα που δεν έχει διευθετηθεί.³⁰⁸ Το παράπτωμα των δύο γυναικών οδηγεί στη μεταμόρφωση, αλλά δεν επιφέρει πραγματική απονομή δικαιοσύνης. Σε

των πτηνών στα οποία μεταμορφώνονται, όπως και τους εξής: André (1967) 126 σ.λ. *philomela* και 133 σ.λ. *procne*, Pollard (1977) 166, Forbes–Irving (1990) 249, Wheeler (1999) 52, Natoli (2017) 66 και 77.

³⁰² Βλ. Hardie (2002) 175 υπ.6. Για τη σύνδεση ανάμεσα στην πραγματικότητα και στην ψευδαισθηση που φέρει το συγκεκριμένο ρήμα, βλ. Οβ. *Μετ.* 6.103–104: *Maeonis elusam designat imagine tauri / Europam: verum taurum, freta vera putares*; ενώ για την ανάλυση του στίχου βλ. Alekou (2022) 232.

³⁰³ Anderson (1972) 236.

³⁰⁴ Για τον συγκεκριμένο μύθο, ενδιαφέρον παρουσιάζει το άρθρο του Alexakis (2008), στο οποίο ο Αγαθίας περιγράφει τον θάνατο του Λευθάριου με στοιχεία που εμφανίζονται στο οβιδιανό κείμενο, δείχνοντας ότι η οβιδιανή εικονοποιία αναδιαμορφώνεται δημιουργικά από την μεταγενέστερη λογοτεχνική παράδοση.

³⁰⁵ Βλ. το σχόλιο του Anderson (1972) 235–236 και Bömer (1976) 177.

³⁰⁶ Βλ. στην παρούσα εργασία, 43 υπ. 146.

³⁰⁷ Ahl (1985) 230. Για την παρетыμολογική συσχέτιση των δύο ουσιαστικών, βλ. Maltby (1991) 463 σ.λλ. *penis* και *penna*. Για το ουσιαστικό *penna*, ΣΑΑ 1232 σ.λ. *penna*: 1α. «φτερό, φτερά» ενώ για το ουσιαστικό *penis*, ΣΑΑ 1232 σ.λ. *penis*: 2α. «ανδρικό πέος».

³⁰⁸ Berger (1968) 625 σ.λ. *pendere*: «Ο όρος αναφέρεται σε νομικές καταστάσεις, δικαιώματα ή υποχρεώσεις που είναι αβέβαιες μέχρι (*donec*) να συμβεί ένα συγκεκριμένο γεγονός, να φτάσει μια καθορισμένη ημερομηνία, από την οποία εξαρτάται η υπό αναστολή εγκυρότητα μιας νόμιμης ενέργειας ή συναλλαγής».

αυτή την αβέβαιη απονομή τιμωρίας συνηγορεί και το ρήμα *putare*, το οποίο συνδέεται με την υποκειμενική κατανόηση ενός γεγονότος.³⁰⁹ Η ανωνυμία των πτηνών στα οποία μεταμορφώνονται οι δύο ηρωίδες, ενδέχεται να οφείλεται και στο γεγονός ότι η σεξουαλική παραβίαση του σώματος του Τηρέα αποτελεί σοβαρό νομικό παράπτωμα³¹⁰ που ξεπερνά εκείνο του ήρωα³¹¹ και η μεταμόρφωση τους σε πτηνά λειτουργεί ως λύση «προκειμένου να απαλλαγούν από κάποιο άμεσο κίνδυνο... και...από κάποιο μιανό έγκλημα».³¹² Οι ηρωίδες υφίστανται μια τιμωρία εξαίρεσης από τον ανθρώπινο κόσμο, στον οποίο απαγορεύεται η επανένταξή τους ως νομικά πρόσωπα λόγω της βιαιότητας των πράξεών τους.

Εν αντιθέσει με την ανώνυμη και αμφίσημη μεταμόρφωση του Φιλομήλας και της Πρόκνης, η μεταμόρφωση του Τηρέα είναι επώνυμη και ορισμένη, συγκεκριμένα σε τσαλαπετεινό:

*ille dolore suo poenaeque cupidine velox
vertitur in volucrem, cui stant in vertice cristae.
prominet immodicum pro longa cuspide rostrum;
[nomen epops volucris, facies armata videtur.]*

(Οβ. *Μετ.* 6.671– 674)

«Εκείνος μες στον πόνο του και στην επιθυμία του για εκδίκηση, πτηνό έγινε και στο κεφάλι στέκεται η περικεφαλαία. Το τεράστιο ράμφος του προεξέχει σαν ένα μακρόστενο δόρυ· τσαλαπετεινός το όνομα του πτηνού, αρματωμένο φαίνεται στην όψη.»

Το νέο είδος στο οποίο μεταμορφώνεται ο Τηρέας δεν λειτουργεί μόνο ως μορφολογική αλλαγή, αλλά ως συμβολική αναγνώριση μιας ταυτότητας που ταιριάζει στον Τηρέα,³¹³ καθώς συνδέεται με την αγριότητα και τη βαρβαρότητα.³¹⁴ Τα τρία βασικά χα-

³⁰⁹ Berger (1968) 662 σ.λ. *putare*: «Πιστεύω, νομίζω. Ο όρος χρησιμοποιείται επίσης από μερικούς που λανθασμένα υποθέτουν ότι κάτι υπάρχει, το οποίο δεν είναι αλήθεια».

³¹⁰ Βλ. στην παρούσα εργασία στο υποκεφάλαιο 2.1 για την κοινωνική θέση του Τηρέα που τον καθιστά προστατευόμενο από κάθε είδους βία.

³¹¹ Βλ. τις απόψεις των Marturano (2017) 291 και Joplin (2002) 272 για τη γυναικεία βία.

³¹² Forbes–Irving (1990) 106.

³¹³ Πρβλ. Kaufhold (1997) 71.

³¹⁴ Η Pavlock (1991) 45 υποστηρίζει πως η μεταμόρφωσή του Τηρέα σε τσαλαπετεινό αντικατοπτρίζει τη φύση του ως τυράννου που θα παραβιάζει μόνιμα τα όρια «επαναλαμβάνοντας την ανόσια πράξη του». Για τη βαρβαρότητα των πτηνών αυτών, Forbes–Irving (1990) 103. Μια επιστημονική ερμηνεία για την υποτιθέμενη βαρβαρότητα του πτηνού διατυπώνει ο Pollard (1977) 46, ο οποίος τονίζει ότι οι

ρακτηριστικά του ήρωα, ο δόλος, η βία και η λαγνεία, μεταφέρονται στη νέα του υπόσταση. Ειδικότερα, με το ουσιαστικό *cupidine* (6.671) διατηρείται η αχαλίνωτη ερωτική ορμή που προκάλεσε την παραβίαση των συμφωνιών και τη σεξουαλική κακοποίηση της Φιλομήλας,³¹⁵ ενώ με το ουσιαστικό *rostrum* (6.672) δίνεται έμφαση στην απόκτηση ενός καινούργιου όπλου με αντίστοιχες σεξουαλικές συνδηλώσεις³¹⁶ εξίσου απαραίτητου για τη συλλογή και κατανάλωση τροφής,³¹⁷ ενώ και με τη στρατιωτική εικονοποιία του ήρωα προβάλλεται η πολεμοχαρής επιθετικότητα ακόμα και μετά τη μεταμόρφωση (6.672–674: *cristae, cuspidē, facies armata*). Τέλος, ο πόνος του (6.671: *dolore suo*) ίσως συνδέεται με την απάτη λόγω της ηχητικής ομοιότητας του ουσιαστικού *dolor* με τον δόλο (*dolus*).³¹⁸ Επίσης στο ρήμα *verto* (6.672), που αποτελεί τεχνικό όρο για τη μεταμόρφωση,³¹⁹ υπονοείται ο εγγενής δόλος του ήρωα,³²⁰ ο οποίος δεν επηρεάζεται από τη μεταμόρφωσή του σε πτηνό (6.672: *volucrum*). Η ίδια η μεταμόρφωση δεν συνιστά, ωστόσο, απλή μετάβαση σε μια ζώδη κατάσταση, αλλά μια αναδιάταξη του κύρους και της ισχύος του.

Η αναφορά στο όνομα του πτηνού (6.6674: *nomen erops volucris*) επαναπροσδιορίζει την πραγματική τιμωρία του ήρωα (6.6671: *poenae*). Όπως υποστηρίζει ο Goodrich, «[τ]ο αντίθετο της δόξας που συνοδεύει το όνομα είναι η ατίμωση ή η απώλεια του ονόματος και του κύρους», ενώ επισημαίνει πως η ονοματοδοσία αποτελεί μια πράξη νομιμοποίησης και, ως εκ τούτου, αναγνώρισης που επικαθορίζει το παρελθόν και το μέλλον ενός προσώπου.³²¹ Ο συσχετισμός του ονόματος με την έννοια της αναγνώρισης υποκρύπτεται και στην παρετυμολογική σύνδεση με το ρήμα *nosco*.³²² Ο Ziogas σημειώνει ότι η διαγραφή του ονόματος της Βύβλιδος από το γράμμα που ετοιμάζεται να στείλει στον Κάυνο στο 9^ο βιβλίο των *Μεταμορφώσεων* (Οβ. Μετ. 9.528:

συνθήκες υγιεινής των φωλιών των τσαλαπετεινών οφείλονται στην απροθυμία των θηλυκών να εγκαταλείψουν τις φωλιές τους και να απομακρύνουν τις ακαθαρσίες αυτών και των νεογνών τους.

³¹⁵ Βλ. Rosati (2009) 352.

³¹⁶ Βλ. Feldherr (2010α) 227 ως φαλλικό σύμβολο. Πρβλ. Adams (1982) 101, Marturano (2017) 291 και Blanco (2017) 219 υπ. 140.

³¹⁷ Βλ. Bettini (2011) 135 για την ετυμολογική σύνδεση του ράμφους (*rostrum*) με το ρήμα *rodo*. Πρβλ. Ernout – Meillet (2001⁴) 575 σ.λ. *rodo* και André (1991) 36. Για τη σημασία του φαγητού στον συγκεκριμένο μύθο, βλ. Ahl (1985) 127 και Kaufhold (1997) 67. Βλ. Οβ. Μετ. 6.480: *omnia pro stimulis facibusque ciboque furoris*, για τη σκηνή όπου ο Τηρέας, στη θέαση της Φιλομήλας, αντιμετωπίζει εκκίνη ως τροφή.

³¹⁸ Βλ. την άποψη του Paschalis (1997) 24–26 και 165 για τη συσχέτιση του διπτύχου *dolor – dolus* στην *Αινειάδα*.

³¹⁹ ΣΜ 1730 σ.λ. *verto*: 15α. «αλλάζω όψη, μορφή, μεταμορφώνω/ομαι» και Bömer (1976) 179.

³²⁰ ΣΜ 1730 σ.λ. *verto*: 14δ. «διαστρεβλώνω γεγονότα, διαστρέφω την ερμηνεία τους κτλ εκλαμβάνω ως».

³²¹ Goodrich (2003) 1312–13. Πρβλ. Ziogas (2021β) 194.

³²² Maltby (1991) 413 σ.λ. *nomen* και Goodrich (2003) 1312.

scripta soror fuerat; visum est delere sororem «Αρχικά, έγραψε το ‘αδελφή’, βλέποντάς το όμως, το διέγραψε») λειτουργεί ως ‘νόμος’ για εκείνη, καθώς η ευχή της να αλλάξει το όνομά της (Οβ. Μετ. 9.487: *O ego, si liceat mutato nomine iungi* «Μακάρι να μπορούσα να αλλάξω το όνομά μου για να ενωθώ μαζί σου») υποδεικνύει ότι η συγγένεια μεταξύ τους λειτουργεί ως ηθική και νομική αποτροπή σε μια ενδεχόμενη ερωτική συνένωση.³²³ Επομένως με την μετατροπή του σε τσαλαπετεινό δίνεται έμφαση στην απώλεια της ανθρώπινης θέσης του και συνάμα του θεσμικού πλαισίου στο οποίο ασκούσε την κυριαρχία του. Υπο την προοπτική αυτή, η επώνυμη μεταμόρφωσή του δεν ολοκληρώνει μόνο την αφήγηση, αλλά οδηγεί στην μετάβασή του σε ένα ον εκτός ανθρωπίνων νόμων και, κατ’ επέκταση εκτός ηθικών και θεσμικών πλαισίων.³²⁴

Από την ανάλυση του κεφαλαίου εξάγεται το συμπέρασμα ότι το δεύτερο μέρος της εκδίκησης κατασκευάζεται ως μιμητική αντιστροφή της αρχικής βία και του δόλου οδηγώντας στον κανιβαλισμό, ο οποίος δύναται να ιδωθεί ως μεταφορικός βιασμός. Η Πρόκνη, ως τραγική αγγελιαφόρος αποκαλύπτει τι συμβαίνει εκ των έσω στο σώμα του ήρωα (*intus habes*) ολοκληρώνοντας την εκδίκηση, ενώ η ρίψη του κεφαλιού του Ίτυ αποτυπώνει την έμπρακτη αμφισβήτηση της κοινωνικής ισχύος του Τηρέα. Εν τέλει, με τη μεταμόρφωση τους σε πτηνά, οι ήρωες οδηγούνται στην τελική απώλεια της νομικής και θεσμικής τους υπόστασης ως ανθρώπων.³²⁵

³²³ Ziogas (2021β) 185.

³²⁴ Βλ. Alekou (2022) 243 για τη μετατροπή της Αράχνης σε μη νομικό πρόσωπο.

³²⁵ Ο Forbes–Irving (1990) 112 επισημαίνει πως η μεταμόρφωση σε πτηνό προκύπτει ύστερα από ακραία σεξουαλική ή / και οικογενειακή αναταραχή.

Ανακεφαλαίωση

Το πρώτο μέρος του πρώτου υποκεφαλαίου αναλύει την κατονομασία των πράξεων του Τηρέα από τη Φιλομήλα ως παραβάσεων με σαφές θεσμικό αποτύπωμα εναντίον της οικογένειας του Πανδίωνα. Μέσω μιας ρητορικής στρατηγικής υποθετικών προτάσεων (6.542–543: *si tamen haec superi cernunt, si numina divum sunt aliquid, si non perierunt omnia mecum*, 6.545: *si copia detur*, 6.546: *si silvis clausa tenebor*, 6.548: *si deus ullus in illo est*), μέλλοντα (6.544: *dabis*, 6.546: *tenebor*, 6.547: *implebo, movebo*, 6.548: *audiet*) και υποτακτικής έγκλισης (6.545: *loquar, detur*, 6.546: *veniam*), η ηρωίδα προβαίνει σε μια δικανική καταγγελία εναντίον του Τηρέα με την υπόσχεση να τον εκδικηθεί η ίδια ως φορέας τιμωρίας.

Η μη λεκτική καταγγελία της Φιλομήλας, μέσω ενός επεξεργασμένου υφάσματος, ερμηνεύεται ως νομικός λόγος: το δικανικό λεξιλόγιο (6.576: *indice*, 6.578: *indicium*) και η ερμηνευτική πιθανότητα οι λευκές κλωστές (6.577: *albīs filiis*) να αποτελούν υπαινιγμό σε ένα *album*, μετατοπίζουν το υφαντό στο πεδίο ενός νομικού κείμενου με τεχνική γλώσσα σχεδιασμένη για ορισμένο πλήθος ανθρώπων. Η ηρωίδα μέσω ενός ασυνήθιστου όπλου (6.575: *barbarica tela*) γνωστοποιεί στην Πρόκνη το αδίκημα του Τηρέα. Στη συνέχεια, το επεξεργασμένο ύφασμα επαναπροσδιορίζεται ως *carmen*, έναν όρο με αμφίσημη σημασία —από άσμα μέχρι νόμο—. ³²⁶ Μέσω της συσχέτισής του, όμως, με την ανάγνωση (6.582: *carmen miserabile legit*) η καταγγελία της Φιλομήλας ερμηνεύεται ως δεσμευτική επωδή, που παγιδεύει τον αναγνώστη – Πρόκνη στην υλοποίηση μιας εκδίκησης και παράλληλα το αδίκημα του βιασμού βιώνεται εκ νέου από την Πρόκνη λόγω της επιτελεστικής δύναμης που το *carmen* φέρει εγγενώς.

Η Πρόκνη μέσω μιας βακχικής *simulatio* (6.596: *simulat*) προβαίνει στη διάσωση της αδελφής της από τον έλεγχο του Τηρέα και παράλληλα φροντίζει για την επάνοδο εκείνης στο παλάτι ως ακόλουθος του θιάσου των Βακχών. Η Φιλομήλα, επιχειρεί να επικυρώσει την επερχόμενη εκδίκηση μέσω ενός μη λεκτικού όρκου (6.606: *iurare*, 6.607: *testarique*), ενώ η εξαγγελία της εκδίκησης από την Πρόκνη αφήνει υπαινιγμούς όχι για την πραγματοποίηση ή μη της τιμωρίας, αλλά για τον τρόπο και το περιεχόμενό της. Τη ρήση για την πραγματοποίηση της εκδίκησης ακολουθεί η εμφάνιση του Ίτυ, η οποία ερμηνεύεται ως το πραγματικό ερέθισμα για την παιδοκτονία. Η ομοιότητα του υιού με τον πατέρα του (6.622: *similis patris*) και η σκιαγράφηση της ικεσίας του Ίτυ ως απόπειρας αξίωσης νομικής διεκδίκησης και σεξουαλικής κυριαρχίας επάνω στην

³²⁶ Βλ. τη βιβλιοκρισία του Henderson (2017) για τη διαχρονική σημασία του όρου *carmen*.

Πρόκνη, καθιστούν το παιδί φορέα μιας πατρικής ισχύος, η οποία πρόκειται να αποδομηθεί έμπρακτα μέσω της παιδοκτονίας. Μέσω μιας παρομοίωσης δίνεται έμφαση στον κοινό αμφίσημο ρόλο της μητέρας τίγρης με τη γυναίκα – σύζυγο στη ρωμαϊκή οικογένεια. Με την πραγματοποίηση της δολοφονίας, η ηρώιδα απορρίπτει τον ρόλο της συζύγου – μητέρας, υιοθετεί εκείνον της γυναίκας και προβαίνει στην ανατροπή των έμφυλων προτύπων, που οδήγησαν στη διάπραξη της αρχικής βίας.

Στο τρίτο μέρος του δεύτερου υποκεφαλαίου ολοκληρώνεται η εκδίκηση, η οποία και ερμηνεύεται ως σεξουαλική ασέλγεια. Ο δόλος της ηρώιδας παρασύρει τον Τηρέα στην κατανάλωση του μαγειρεμένου σώματος του Ίτυ χωρίς να το γνωρίζει. Η αποκάλυψη του βιασμού προκύπτει από τον παραμερισμό του δόλου της Πρόκνης (6.653: *dissimulare nequit*) και την εμφάνιση της Φιλομήλας με το αιματοβαμμένο κεφάλι του Ίτυ. Η παρουσίαση του κεφαλιού ως σεξουαλικού και νομικού συμβόλου ερμηνεύεται ως έμμεση ανατροπή της νομικής εξουσίας και σεξουαλικής κυριαρχίας του Τηρέα, καθώς συμπυκνώνει την κατάρρευση της πατρικής συνέχειας και της θεσμικής κυριαρχίας. Με τη μεταμόρφωση τους σε πτηνά, οι τρεις ήρωες προβάλλονται ως φορείς ενός ηθικού και νομικού μιάσματος (*nefas*), εξαιτίας του οποίου τιμωρούνται με την αποδόμηση της νομικής του ταυτότητας.

Συμπεράσματα

Υστερα από την ανάλυση του μύθου τα συμπεράσματα που προκύπτουν δύνανται να συνοψισθούν ως εξής: Ο μύθος της Φιλομήλας, της Πρόκνης και του Τηρέα αποτελεί ένα γόνιμο πεδίο διεπιστημονικής συνανάγνωσης όρων που φέρουν νομική και φιλολογική σημασία,³²⁷ δημιουργώντας νέες δυναμικές ερμηνείας. Στη συμφωνία του Πανδίωνα με τον Τηρέα, η οποία ερμηνεύεται και ως περίπτωση γάμου από ορισμένους μελετητές,³²⁸ επαναπροσδιορίζεται η θεματική της κυριαρχίας: η γλωσσική μετατόπιση προς τη δικανική ορολογία διευκολύνει την κατανόηση ότι η σύμπραξη Τηρέα/Πανδίωνα δεν αποτελεί απλώς μια οικογενειακή και πολιτική συμμαχία αλλά μια πιθανή νομική συμφωνία, ενώ η θεματική του γάμου αντικαθίσταται από την ανθρώπινη βία, η οποία χρησιμεύει ως όργανο ανατροπής των κοινωνικών και νομικών σχέσεων ανάμεσα στους ήρωες.

Στο δεύτερο κεφάλαιο οι λεκτικές απειλές, η ‘καταγγελία’ της Φιλομήλας, η γλωσσεκτομή, το υφαντό και η παιδοκτονία αναδείχθηκαν ως διαδοχικά στάδια υπερβάσης του θεσμικού νόμου: από την αποτυχημένη λεκτική απόπειρα δημοσιοποίησης του βιασμού (απειλές) έως και την ιδιότυπη προσφυγή σε εξωθεσμικά μέσα (παιδοκτονία και εκδίκηση) οι ηρωίδες προβαίνουν στην έμπρακτη αμφισβήτηση των νομικών και έμφυλων ρόλων. Η αρπαγή της Φιλομήλας από την Πρόκνη αποτελεί έναν ενδοκειμενικό αντικατοπτρισμό της αντίστοιχης αρπαγής της ηρωίδας από τον Τηρέα που οδηγεί σε μια παράδοξη αντιστροφή της πράξης του ήρωα και σε μια ιδιόμορφη απονομή δικαισύνης εκτός των θεσμικών μηχανισμών. Μέσω της φαινομενικής επίκλησης στους θεούς, η Φιλομήλα επιδιώκει τη σύνδεση της επικείμενης εκδίκησης με τη νομική κατοχύρωση αυτής. Με τη μεταμόρφωση σε πτηνά, οι ήρωες μετατρέπονται σε πρόσωπα, όπου η ανθρώπινη υπόστασή τους χάνεται λόγω της ηθικής και της νομικής εκτροπής. Επομένως ως μη νομικά πρόσωπα οι πράξεις τους δεν εμπίπτουν στο πεδίο του νομικού συστήματος, αλλά αξιολογούνται στη συλλογική μνήμη ως μη ηθικές οδηγώντας αναπόδραστα στην τροποποίηση των ονομάτων τους.

Η ανάλυση έδειξε ότι η συμφραστικοποίηση των δικανικών όρων στον μύθο δεν αποτελεί απλώς ένα υφολογικό παιχνίδι, αλλά συγκροτεί έναν εναλλακτικό τρόπο α-

³²⁷ Όπως συνοψίζει και η Balsley (2011) 38, «Ενώ συνήθως μπορούμε να εντοπίσουμε παραδείγματα νομικής ορολογίας σε λατινικά κείμενα, το περιορισμένο λεξιλόγιο της λατινικής γλώσσας σημαίνει ότι η νομική ορολογία και η ποιητική ορολογία συχνά συνυπάρχουν».

³²⁸ Βλ. Anderson (1972) 217–218, Segal (1994) 259, Hardie (2002) 262–266, Rosati (2009) 331, Tinkler (2018) 45. Πολύ χρήσιμη είναι και η άποψη που καταγράφει η Jorlin (2002) 265–266 για τη γυναίκα σε ένα γάμο ως πολύτιμο αντικείμενο προς διαπραγμάτευση.

φήγησης του τραύματος, της βίας και της εκδίκησης. Η νομική ορολογία μεταφέρει την ιστορία από μια ιδιωτική οικογενειακή τραγωδία στη δημόσια σφαίρα του δικαίου υποδεικνύοντας ότι η φιλολογία μπορεί να λειτουργήσει ως χώρος διαπραγμάτευσης και αμφισβήτησης των θεσμών.

Μια τέτοιου είδους προσέγγιση, όπως είναι φυσικό, δεν θα μπορούσε να περιοριστεί σε ένα μόνο επεισόδιο, αλλά δύνανται να επεκταθεί και σε διαφορετικούς μύθους με παρόμοια νομική ορολογία, όπως στον μύθο του Φαέθοντα και του Ήλιου (Οβ. Μετ. 1.727–2.328) όπου το αίτημα για απόδειξη πατρότητας και η ορκωμοσία του Ήλιου στη Στύγα συγκροτούν έναν λόγο διαποτισμένο από δικανικές έννοιες (*pignora, iurare*). Επίσης νομικές έννοιες, που έχουν ήδη εξεταστεί, θα μπορούσαν να διερευνηθούν συγκριτικά και στην αμυντική συμφωνία ανάμεσα στον Αιακό και στον Κέφαλο ενάντια στον Μίνωα στο 7^ο βιβλίο των *Μεταμορφώσεων* (Οβ. Μετ. 7.453–613) όπου η αφήγηση πλαισιώνεται από νομικά φορτισμένους όρους (*mandatum, foedus*). Αν και στον μύθο της Φιλομήλας δεν εμφανίζεται ο όρος *foedus*, εν τούτοις αποτελεί έναν αναγνωρίσιμο νομικό όρο και σχετίζεται με τη σύναψη επίσημης συμφωνίας.³²⁹ Επιπροσθέτως, μια μελλοντική σύγκριση με τον μύθο του Ερμαφρόδιτου και της Σαλμακίδος (Οβ. Μετ. 4.274–379) ίσως δεν θα αποτελέσει απλώς μια προέκταση της παρούσας εργασίας αλλά φυσική συνέχεια: μια πρόκληση για μια πληρέστερη κατανόηση της διαλεκτικής σχέσης του νομικού και ποιητικού λόγου στο οβιδιανό σύμπαν.

Συμπερασματικά, η ανάγνωση του μύθου της Φιλομήλας υπο το πρίσμα του δικανικού λεξιλογίου ανέδειξε τον τρόπο με τον οποίο ο Οβίδιος μετατρέπει το δίκαιο σε μια λογοτεχνική πράξη, επιτρέποντας στη φιλολογία να λειτουργήσει ως πεδίο διαπραγμάτευσης της εξουσίας, του φύλου και της δικαιοσύνης. Η διεπιστημονική προσέγγιση, συνδυάζοντας νομική και φιλολογική ορολογία, απέδειξε πως τα δύο πεδία μπορούν να αλληλοεπιδράσουν δημιουργικά προσφέροντας νέους τρόπους κατανόησης της οβιδιανής σκέψης.

³²⁹ ΣΛΛ 696 σ.λ. *foedus*: 1α. «επίσημη συμφωνία μεταξύ κρατών ή λαών, συνθήκη (για ειρήνη, συμμαχία κτλ)» και Berger (1968) 474 σ.λ. *foedus*. Πρβλ. Νάκος (1999) 35. Αναφορές στη συμφωνία *foedus* υπάρχουν και στις *Ηρωίδες* του Οβιδίου στην 4^η επιστολή της Φαίδρας προς τον Ιππόλυτο (Οβ. *Hp.* 4.147: *foedera iunge*—) για την ερμηνεία της οποίας, βλ. Βαϊόπουλος – Μιχαλόπουλος – Μιχαλόπουλος (2021) 377 και στην 20^η επιστολή του Ακοντίου προς την Κυδίππη (Οβ. *Hp.* 20.188: *foedera lecta*) για την ερμηνεία της οποίας, βλ. στον Μιχαλόπουλο (2014) 232 με βιβλιογραφία. Μια πρόσθετη αναφορά εντοπίζεται και στην 7^η επιστολή της Διδούς προς τον Αινεία από τις *Ηρωίδες* (Οβ. *Hp.* 7.9: *certus es, Aeneas, cum foedere solvere naves*) στο οποίο γράμμα η Διδώ αναφέρεται στη συμφωνία ανάμεσα σε εκείνη και στον Αινεία, ως αποτέλεσμα της συνεύρεσής τους με εμφανή διακειμενικά στοιχεία με την *Αινειάδα* του Βεργιλίου, για τα οποία βλ. Βαϊόπουλο – Μιχαλόπουλο – Μιχαλόπουλο (2021) 430.

Βιβλιογραφία

- Adams, J.N. (1982), *The Latin Sexual Vocabulary*, London: Duckworth.
- Ahl, F. (1985), *Metaformations: Soundplay and Wordplay in Ovid and Other Classical Poets*, Ithaca – New York: Cornell University Press.
- Aleku, S. (2018), “Medea’s Legal Apology in Ovid’s *Heroides* 12”, *Latomus* 77 (2), 311–334.
- Αλέκου, Σ. (2020), “Η Έννοια του Δικαίου και της Ανταπόδοσης στην Υπόθεση της Μήδειας (*Οβιδίου Ηρωίδες* 12)”, στο Α. Αιμιλιανίδης – Π. Βουτουρής – Σ. Μήτας – Μ. Πουργούρης (επιμ.) *Λογοτεχνία και Δίκαιο: Πτυχές μιας Πολυσύνθετης Σχέσης*, Αθήνα: Hipassus, 70–80.
- Αλέκου, Σ. (2021), “Το ‘δίκαιο’ μιας οβιδιανής δολοφόνου στην ψευδοαυτοβιογραφία της Μήδειας: ιστορικοπολιτικές προοπτικές στην *Ηρ.* 12”, στο Δ. Ράϊος & Ε. Χουλιάρá (επιμ.) *Θρησκεία και Μυθολογία στον Ρωμαϊκό Κόσμο: Ιωάννινα 2–4 Σεπτεμβρίου 2020 Πρακτικά*, Ιωάννινα: Καρδαμίτσα, 31–59.
- Aleku, S. (2022), “Law in Disguise in the *Metamorphoses*: The Ambiguous Ecphraseis of Minerva and Arachne”, στο I. Ziogas – E. Bexley, (επιμ.) *Roman Law and Latin Literature*, London – New York – Oxford – New Delhi – Sydney: Bloomsbury Publishing, 227–248.
- Alexakis, A. (2008), “Two Verses of Ovid Liberally Translated by Agathias of Myrina (*Metamorphoses* 8.877-878 and *Historiae* 2.3.7)”, *ByzZ* 101 (2), 1–8.
- Anderson, W. S. (1972), *Ovid’s Metamorphoses: Books 6–10*, Norman – OK: University of Oklahoma Press.
- André, J. (1967), *Les Noms d’oiseaux en latin*, Paris: Klincksieck.
- André, J. (1991), *Le vocabulaire latin de l’anatomie*, Paris: Belles Lettres.
- Βαϊόπουλος, Β. – Μιχαλόπουλος, Α.Ν. – Μιχαλόπουλος, Χ.Ν. (2021), *Οβίδιος, Ηρωίδες (1-15)*, Αθήνα: Gutenberg.
- Balsley, K. (2011), *The Performance of Justice in Imperial Latin Literature*, Διδ.Δ., California: Stanford University.
- Barkan, L. (1986), *The Gods Made Flesh: Metamorphosis and the Pursuit of Paganism*, New Haven – London: Yale University Press.
- Barolsky, P. (2003), «Ovid’s Colors», *Arion* 10 (3), 51–56.
- Berger, A. (1968), *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia: American Philosophical Society.

- Bergren, A.L.T. (1983), “Language and the Female in Early Greek Thought”, *Arethusa* 16 (1/2), 69–95.
- Bettini, M. (2011), *The Ears of Hermes: Communication, Images, and Identity in the Classical World* (μτφρ. W. M. Short), Columbus: Ohio State University Press.
- Bexley, E. (2016), “Doubtful Certainties: The Politics of Reading in Seneca’s *Oedipus*”, στο P. Mitsis – I. Ziogas (επιμ.) *Wordplay and Powerplay in Latin Poetry*, Berlin – Boston: De Gruyter, 355–376.
- Booth, J. (1981), “Aspects of Ovid’s Language”, στο W. Haase (επιμ.) *Band 31/4. Teilband Sprache und Literatur (Literatur der augusteischen Zeit: Einzelne Autoren, Forts [Vergil, Horaz, Ovid])*, Berlin – Boston: De Gruyter, 2686–2700.
- Blanco, J.M.M. (2017), *Power Play in Latin Love Elegy and its Multiple Forms of Continuity in Ovid’s Metamorphoses*, Berlin – Boston: De Gruyter.
- Bömer, F. (1976), *P. Ovidius Naso Metamorphosen: Buch VI–VIII*, Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Cantarella, E. (2016), “Women and Patriarchy in Roman Law”, στο P.J. Du Plessis – C. Ando – K. Tuori (επιμ.) *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Oxford: Oxford University Press, 419–431.
- Cohen, D. (1993), “Consent and Sexual Relations in Classical Athens”, στο A.E. Laiou (επιμ.) *Consent and Coercion to Sex and Marriage in Ancient and Medieval Societies*, Washington: Dumbarton Oaks, 5–16.
- Curley, D. (2003), “Ovid’s *Tereus*: Theater and Metatheater”, στο A.H. Sommerstein (επιμ.) *Shards from Kolonos: Studies in Sophoclean Fragments*, Bari: Levante, 163–97.
- Curran, L.C. (1984), “Rape and Rape Victims in the *Metamorphoses*”, στο A. Peradotto – J.P. Sullivan (επιμ.) *Women in the Ancient World: The Arethusa Papers*, Alba – New York: State University of New York Press, 263–286.
- Enterline, L. (2004), *The Rhetoric of the Body from Ovid to Shakespeare*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ernout, A. – Meillet, A. (2001⁴), *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris: Klincksieck.
- Ernout, A. – Thomas, F. (2014), *Συντακτικό της Λατινικής* (μτφρ. Θ. Πίκουλας, επιμ. Α. Μιχαλόπουλος), Αθήνα: Παπαδήμα (τίτλ. πρωτ. *Syntaxe Latine* 1953¹).

- Faber, R. (2008), “The Women Garment as Literary Metaphor: The Peplos in *Ciris* 9–41”, στο J. Edmondson – A. Keith (επιμ.) *Roman Dress and the Fabrics of Roman Culture*, Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 205–216.
- Feeney, D.C. (1992), “*Si licet et fas est*: Ovid’s *Fasti* and the Problem of Free Speech under the Principate”, στο A. Powell (επιμ.) *Roman Poetry and Propaganda in the Age of Augustus*, London: Bristol Classical Press, 1–25.
- Feldherr, A. (2008), “*Intus habes quem poscis*: Theatricality and the Borders of the Self in Ovid’s *Tereus* Narrative”, στο A. Arweiler – M. Möller (επιμ.) *Vom Selbst-Verständnis in Antike und Neuzeit* (αγγλ. τίτλος: *Notions of the Self in Antiquity and Beyond*), Berlin – New York: De Gruyter, 33–48.
- Feldherr, A. (2010α), *Playing Gods: Ovid’s Metamorphoses and the Politics of Fiction*, Princeton – Oxford: Princeton University Press.
- Feldherr, A. (2010β), “Η μεταμόρφωση στις *Μεταμορφώσεις*”, στο Α.Ν. Μιχαλόπουλος – Χ.Ν. Μιχαλόπουλος (επιμ. – μτφρ.) *Οβίδιος: The Cambridge Companion*, (τίτλ. πρωτ. *The Cambridge Companion to Ovid*, P. Hardie (επιμ.), 2002¹), 233–255.
- Ferber I. (2023), “Pain’s Echo: Lament and Revenge in Ovid’s Procne and Philomela”, *Humanities* 12 (5), 1–12.
- Forbes-Irving, P.M.C. (1990), *Metamorphosis in Greek Myths*, Oxford: Clarendon Press.
- Frier, B.W. (1985), *The Rise of the Roman Jurists: Studies in Cicero’s “Pro Caecina”*, Princeton: Princeton University Press.
- Frier, B.W. – McGinn, T.A.J. (2004), *A Casebook on Roman Family Law*, Oxford: Oxford University Press.
- Galinsky, K. (1975), *Ovid’s Metamorphoses: An Introduction to the Basic Aspects*, Oxford: Blackwell.
- Gildenhard, I. – Zissos, A. (2007), “Barbarian variations: Tereus, Procne and Philomela in Ovid (*Met.* 6.412–674) and Beyond”, *Dictynna*, 4, 1–25. Διαθέσιμο μέσω: <https://journals.openedition.org/dictynna/150> [Τελευταία ανάκτηση: 06/02/2026].
- Goodrich, P. (2003), “The omen in nomen: An exemplary dictionary of Legal Names”, *CLR* 24 (3), 1309–1359.
- Grubbs, J.E (2002), *Women and the Law in the Roman Empire: A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood*, London – New York: Routledge.

- Halbwachs, V. (2016), “Women as legal actors”, στο P.J. Du Plessis – C. Ando – K. Tuori (επιμ.) *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Oxford: Oxford University Press, 443–455.
- Hardie, P. (2002), *Ovid’s Poetics of Illusion*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hawtree, L.J. (2011), *Wild Animals in Roman Epic*, Διδ. Δ., United Kingdom: University of Exeter.
- Henderson, J. (2017), “Βιβλιοκρισία: M. Pierre *Carmen*: étude d’une catégorie sonore romaine”, *BMCRev.* Διαθέσιμο μέσω: <https://bmcr.brynmawr.edu/2017/2017.12.28/> [Τελευταία ανάκτηση: 06/02/2026].
- Henry, M.M. – James, S.L. (2012), “Woman, City, State: Theories, Ideologies, and Concepts in the Archaic and Classical Periods”, στο S.L James – S.Dillon (επιμ.) *A Companion to Women in The Ancient World*, United Kingdom: Willey–Blackwell, 84–95.
- Hornblower, S. – Spawforth, A. (1996³), *Oxford Classical Dictionary*, Oxford– New York: Oxford University Press.
- Jacobsen, G.A. (1984), “Apollo and Tereus: Parallel Motifs in Ovid’s *Metamorphoses*”, *CJ* 80 (1), 45–52.
- James, S. (2016), “Rape and Repetition in Ovid’s *Metamorphoses*”, στο L. Fulkerson – T. Stover (επιμ.) *Repeat Performances: Ovidian Repetition and the Metamorphoses*, London: University of Wisconsin Press, 154–175.
- Jones, B.F. (2019), “The Poetics of Legalism: Ovid and Claudian on the Rape of Proserpina”, *Arethusa* 52 (1), 71–104.
- Joplin, P.K. (2002), “The Voice of the Shuttle is Ours”, στο L. McLure (επιμ.) *Sexuality and Gender in the Classical World: Readings and Sources*, Cornwall: Blackwell, 259–286.
- Kaufhold, S.D. (1997), “Ovid’s Tereus: Fire, Birds, and the Reification of Figurative Language”, *CPh* 92 (1), 66–71.
- Kennedy, D.F (1992), “‘Augustan’ and ‘Anti-Augustan’: Reflections on Terms of Reference”, στο A. Powell (επιμ.) *Roman Poetry and Propaganda in the Age of Augustus*, London: Bristol Classical Press, 26–58.
- Kenney, E.J. (1969), “Ovid and the Law”, *YCIS*, 243–263.
- Kenney, E.J. (1996) (εκδ.), *Ovid’s Heroides XVI–XXI*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Kenney, E.J. (2009), “The *Metamorphoses*: A Poet’s Poem”, στο P. Knox (επιμ.) *A Companion to Ovid*, Chichester – Malden – MA: Wiley–Blackwell, 140–153.
- Keramida, D. (2021), “Performing the Rhetoric of Magic in Ovid’s *Epistulae Heroidum* and *Metamorphoses* 10”, στο S. Papaioannou – A. Serafim – K. Demetriou (επιμ.) *Rhetoric and Religion in Ancient Greece and Rome*, Berlin – Boston: De Gruyter, 81–100.
- Lanham, R.A. (1991), *A Handlist of Rhetorical Terms*, Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.
- Larmour, D.J.H. (1990), “Tragic *Contaminatio* in Ovid’s *Metamorphoses*: Procne and Medea; Philomela and Iphigeneia (6.424–674); Scylla and Phaedra (8.19–151)”, *ICS* 15 (1), 131–14.
- Lauriola, R. (2022), *Brill’s Companion to Episodes of ‘Heroic’ Rape/Abduction in Classical Antiquity and Their Reception*, Leiden – Boston: Brill.
- Lausberg, H. (1998), *Handbook of Literary Rhetoric: A Foundation for Literary Study* (μτφρ. D. F. Orton – R. D. Anderson), Leiden – Boston – Cologne: Brill.
- Libatique, D. (2018), *Tereus, Procne, and Philomela: Speech, Silence, and the Voice of Gender*, Διδ. Δ., Boston: Boston University.
- Lowrie, M. (2009), *Writing, Performance, and Authority in Augustan Rome*, Oxford: Oxford University Press.
- Lowrie, M. (2016), “Roman Law and Latin Literature”, στο P.J. Du Plessis – C. Ando – K. Tuori (επιμ.) *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Oxford: Oxford University Press, 70–84.
- Malamud, M. (2009), “Lucan and Petronius: Primitive Politics”, στο J. Garthwaite – W. Dominik, – P. A. Roche (επιμ.) *Writing Politics in Imperial Rome*, Leiden – Boston: Brill, 273–306.
- Maltby, R. (1991), *A Lexicon of Ancient Etymologies*, Leeds: Francis Cairns (Publications).
- Marder, E. (1992), “Disarticulated Voices: Feminism and Philomela”, *Hypatia* 7 (2), 148–166.
- Marturano, M. (2017), *Vim Parat: Patterns of Sexualized Violence, Victim–Blaming, and Sororophobia in Ovid*, Διδ. Δ., New York: City University of New York.
- McAuley, M. (2016), *Reproducing Rome: Motherhood in Virgil, Ovid, Seneca, and Statius*, Oxford: Oxford University Press.

- Mebane, J. (2024), *The Body Politic in Roman Political Thought*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Meyer, E. (2004), *Legitimacy and Law in the Roman world: Tabulae in Roman Belief and Practice*, Cambridge – New York – Melbourne – Madrid – Cape Town – Singapore – São Paulo: Cambridge University Press.
- Michalopoulos, A. (2001), *Ancient Etymologies in Ovid's Metamorphoses: A Commented Lexicon*, Leeds: Francis Cairns (Publications).
- Μιχαλόπουλος, Α.Ν. (2014), *Οβίδιος Ηρωίδες 20–21: Ακόντιος και Κυδίπη*, Αθήνα: Παπαδήμα.
- Milnor, K. (2005), *Gender, Domesticity, and the Age of Augustus: Inventing Private Life*, Oxford: Oxford University Press.
- Moses, D. (1993), “Livy’s Lucretia and the Validity of Coerced Consent in Roman Law”, στο Α.Ε. Laiou (επιμ.) *Consent and Coercion to Sex and Marriage in Ancient and Medieval Societies*, Washington: Dumbarton Oaks, 39–82.
- Mousourakis, G. (2012), *Fundamentals of Roman Private Law*, Heidelberg – New York – Dordrecht – London: Springer.
- Mousourakis, G. (2015), *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*, Heidelberg – New York – Dordrecht – London: Springer.
- Μπαμπινιώτης, Γ.Δ. (2002), *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Νάκος, Γ.Π. (1999), *Εισηγήσεις Ρωμαϊκού Δικαίου: Διαχρονική εξελικτική πορεία θεσμών του ρωμαϊκού, βυζαντινορωμαϊκού και μεταβυζαντινού δικαίου*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Natoli, B.A. (2017), *Silenced Voices: The Poetics of Speech in Ovid*, Madison: The University of Wisconsin Press.
- Newlands, C.E. (1997), “The Metamorphosis of Ovid’s *Medea*”, στο J. J. Clauss – S. I. Johnston (επιμ.) *Medea Essays on Medea in Myth, Literature, Philosophy, and Art*, Princeton – New Jersey: Princeton University Press, 178–208.
- Newlands, C.E. (2018), “Violence and resistance in Ovid’s *Metamorphoses*”, στο M.R. Gale – J.H.D. Scourfield (επιμ.) *Texts and Violence in the Roman World*, Cambridge: Cambridge University Press, 140–78.
- Nguyen, N.L. (2006), “Roman Rape: An Overview of Roman Rape Laws from the Republican Period to Justinian’s Reign”, *MJGL* 13 (1), 75–112 .

- Νικήτας, Δ. – Τρομάρας, Λ. (2019), *Σύγχρονο Λατινοελληνικό Λεξικό: Από τις απαρχές της λατινικής γραμματείας μέχρι τον 9^ο μ.Χ. αιώνα*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Ντεληγιάννης, Ι. (2015), *Μ. Τύλλιον Κικέρωνα Περί Πολιτείας Βιβλία Έξι Εισαγωγή – Κείμενο – Μετάφραση – Σχόλια*, Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- O'Higgins, L. (2017), “Bitter Constraint? Penelope’s Web and ‘Season Due’”, στο M. Dillon – E. Eidinow – L. Maurizio (επιμ.) *Women’s Ritual Competence in the Greco-Roman Mediterranean*, London – New York: Routledge, 151–164.
- Oliensis, E. (2009), *Freud’s Rome: Psychoanalysis and Latin Poetry*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Papaioannou, S. (2005), *Epic Succession and Dissension: Ovid, Metamorphoses 13.623-14.582, and the Reinvention of the Aeneid*, Berlin – New York: De Gruyter.
- Papaioannou, S. (2007), *Redesigning Achilles: The ‘Recycling’ of the Epic Cycle in Ovid, Metamorphoses 12.1-13.620*, Berlin – New York: De Gruyter.
- Paschalis, M. (1997), *Vergil’s Aeneid: Semantic Relations and Proper Names*, Oxford: Clarendon Press.
- Pavlock, B. (1991), “The Tyrant and Boundary Violations in Ovid’s *Tereus* Episode”, *Helios* 18, 34–48.
- Peachin, M. (2001) “Friendship and Abuse at the Dinner Table”, στο M. Peachin (επιμ.) *Aspects of Friendship in the Graeco-Roman World*, Portsmouth – Rhode Island: JRA, 135–43.
- Peek, P.S. (2003), “Procne, Philomela, Tereus in Ovid’s *Metamorphoses*: A Narratological Approach”, *Antichthon* 37, 32–51.
- Perry, M.J. (2016), “Defining Gender”, στο P.J. Du Plessis – C. Ando – K. Tuori (επιμ.) *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Oxford: Oxford University Press, 432–442.
- Pollard, J. (1977), *Birds in Greek Life and Myth*, London: Thames and Hudson.
- Rawson, B. (1991), “Adult–Child Relationships in Roman Society”, στο B. Rawson (επιμ.) *Marriage, Divorce and Children in Ancient Rome*, Oxford: Oxford University Press, 7–30.
- Reinhold, M. (1970), *History of Purple as a Status Symbol in Antiquity*, Brussels: Latomus.
- Richlin, A. (1992), “Reading Ovid’s Rapes”, στο A. Richlin (επιμ.), *Pornography and Representation in Greece and Rome*, Oxford: Oxford University Press, 158–179.

- Riggsby, A.M. (2010), *Roman Law and the Legal World of the Romans*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Robinson, O.F. (2007), *Penal Practice and Penal Policy in Ancient Rome*, London – New York: Routledge.
- Rosati, G. (2006), “Form in Motion: Weaving the Text in the *Metamorphoses*”, στο P.E. Knox (επιμ.) *Oxford Readings in Ovid*, Oxford: Oxford University Press, 334–350.
- Rosati, G. (επιμ.) (2009), *Ovidio Metamorfosi. Volume III. Libri V–VI* (μτφρ. G. Chiarini), Milan: Fondazione Lorenzo Valla.
- Rosati, G. (2021), *Narcissus and Pygmalion: Illusion and Spectacle in Ovid's Metamorphoses*, Oxford: Oxford University Press.
- Rutledge, S.H. (2009), “Writing Imperial Politics: The Social and Political Background”, στο J. Garthwaite – W. Dominik – P. A. Roche (επιμ.) *Writing Politics in Imperial Rome*, Leiden – Boston: Brill, 23–62.
- Saller, R.P. (1997), *Patriarchy, Property and Death in the Roman Family*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Salzman-Mitchell, P. (2005), *A Web of Fantasies: Gaze, Image and Gender in Ovid's Metamorphoses*, Columbus: Ohio State University Press.
- Schiller, A.A. (1978), *Roman Law: Mechanisms of Development*, Paris – New York: Mouton Publishers.
- Segal, Ch. (1994), “Philomela's Web and the Pleasure of the Text: Reader and Violence in the *Metamorphoses* of Ovid”, στο I. de Jong – J.P. Sullivan (επιμ.), *Modern Critical Theory and Classical Literature*, New York: Brill, 257–280.
- Sharrock, A. (2010), «Φύλο και σεξουαλικότητα», στο A.N. Μιχαλόπουλος – X.N. Μιχαλόπουλος (επιμ.–μτφρ.) *Οβίδιος: The Cambridge Companion*, (τίτλ. πρωτ. *The Cambridge Companion to Ovid*, P. Hardie (επιμ.), 2002,) Αθήνα: Παπαδήμα, 137–155.
- Solodow, J.B. (1988), *The World of Ovid's Metamorphoses*, Chapel Hill – London: University of North Carolina Press.
- Stocks, C. (2015), “Dying in Purple: Life, Death and Tyrian Dye in the *Aeneid*”, *PVS* 28, 173–96.
- Tarrant, R.J., (εκδ.) (2004), *P. Ovidi Nasonis Metamorphoses*, Oxford: Oxford University Press.
- Tinkler, K. (2018), *The Abuse of Patriarchal Power in Rome: The Rape Narratives of Ovid's Metamorphoses*, Μετ. Δ., Canterbury: University of Canterbury.

- Treggiari, S. (1991), *Roman Marriage: 'Iusti Coniuges' from the Time of Cicero to the Time of Ulpian*, Oxford: Clarendon Press.
- Versteeg, R. – Barclay, N. (2003), “Rhetoric and Law in Ovid’s Orpheus”, *Law and Literature* 15(3), 395–420.
- Von Glinski, M.L. (2012), *Simile and Identity in Ovid’s Metamorphoses*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Walters, J. (1997), “Invading the Roman body: manliness and impenetrability in Roman thought”, στο J. P. Hallet – M. B. Skinner (επιμ.) *Roman sexualities*, Princeton – New Jersey: Princeton University Press, 29–43.
- Wells, M. (2024), *Gender, Affect, and Emotion from Classical to Early Modern Literature: Afterlives of the Nightingale’s Song*, Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Westerhold, J.A. (2019), “Tereus’ tears: the performance and performativity of crying in *Met.* 6.412–674”, στο P. Martins – A. P. Hasegawa – J. A. O. Neto (επιμ.) *Augustan Poetry: New Trends and Revaluations*, São Paulo: Humanitas, 385–415.
- Wheeler, S.M. (1999), *A discourse of wonders: Audience and Performance in Ovid’s Metamorphoses*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Williams, G. (1968), *Tradition and Originality in Roman Poetry*, London: Oxford University Press.
- Williams, J. (1997), *Interpreting Nightingales: Gender, Class and Histories*, Sheffield: Sheffield Academic Press.
- Ziogas, I. (2016α), “Love Elegy and Legal Language in Ovid”, στο P. Mitsis – I. Ziogas (επιμ.) *Wordplay and Powerplay in Latin Poetry*, Berlin – Boston: De Gruyter, 213–239.
- Ziogas, I. (2016β), “Orpheus and the Law: The Story of Myrrha in Ovid’s *Metamorphoses*”, *Law in Context* 34 (1), 24–41.
- Ziogas, I. (2018), «Law and Literature in the Ancient World: The Case of Phryne», στο K. Dolin (επιμ.) *Law and Literature*, Cambridge: Cambridge University Press, 79–93.
- Ziogas, I. (2021α), *Law and Love in Ovid: Courting Justice in the Age of Augustus*, United Kingdom: Oxford University Press.
- Ziogas, I. (2021β), “Etymological Law”, *Incontri di filologia classica* 19, 179–200.
- Ziogas, I. – Bexley, E. (2022), “Introduction”, στο I. Ziogas – E. Bexley (επιμ.) *Roman Law and Latin Literature*, London – New York – Oxford – New Delhi – Sydney: Bloomsbury Publishing, 1–22.

Abstract

The thesis explores the intricate interrelation between legal rhetoric and narrative storytelling as evinced in Ovid's *Metamorphoses*, focusing to the myth of Philomela, Procne, and Tereus (Ov. *Met.* 6.424–674). By offering a close reading of the legal terminology embedded in the text, the research seeks to provide an innovative interpretation of the Latin narrative. Employing an interdisciplinary methodology that combines perspectives from legal studies and literary analysis, the study aims to decipher the legal jargon and situate it within its literary context in order to demonstrate that the utilization of legal vocabulary is not merely a lexical choice, but a narratological index that shapes both the narratological structure and ethical reception of the myth. Chapter I examines the strategic employment of legal terminology to establish explicit agreements among Tereus, Procne, and Pandion. It further discusses how the narrative perspective, conveyed in legal terminology, foreshadows Philomela's legal appropriation, sexual violence and glossectomy by Tereus. Chapter II analyses the redefinition of threats and Philomela's creation of a tapestry as a juridical substitute for legal denunciation, combining elements of art and law. It also attempts to investigate the revenge strategy employed by Philomela and Procne read as both a legal and a gendered transgression which ultimately results in the legal erasure of the characters' identities, including Tereus. The thesis thus contributes to a deeper understanding of the complex relationship between law and literature, while also underscoring the inherent ambiguity within Ovid's verse.